

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ІНСТИТУТ
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»**

Кафедра міжнародної та кримінальної юстиції

Попович О.В., Томаш Л.В., Латковський П.П.

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ. ЧАСТИНА 1:
конспект лекцій**

*Навчально-методичний посібник для здобувачів
денної та заочної форми навчання
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
за спеціальністю 081 «Право»*

Чернівці – 2022

Рекомендовано до друку
Навчально-методичною радою Національного університету
«Одеська юридична академія»
(протокол № 3 від 17 травня 2022 року)

Рецензенти:

Лихова С.Я. – завідувачка кафедри кримінального права і процесу, доктор юридичних наук, професор кафедри кримінального права і процесу юридичного факультету Національного авіаційного університету

Ющик О.І. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права юридичного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Автори:

Попович О.В. – к.ю.н., доцент, доцент кафедри міжнародної та кримінальної юстиції Чернівецького юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія»; *Томаш Л.В.* – кандидат юридичних наук, директор БДСГДС ІСГ КР НААН; *Латковський П.П.* – к.ю.н., доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Чернівецького юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія».

Кримінальне право України. Частина 1 : конспект лекцій: навчально-методичний посібник для здобувачів денної та заочної форми навчання першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 081 «Право» / Попович О.В., Томаш Л.В., Латковський П.П. Чернівці, 2022. 182с.

Навчально-методичний посібник містить опорні конспекти лекцій, в яких висвітлюються питання загальної частини кримінального права України з урахуванням надбань вітчизняної кримінально-правової науки. Опорні конспекти лекцій розроблено відповідно до робочої програми курсу «Кримінальне право». Видання адресовано здобувачам денної та заочної форм навчання першого (бакалаврського) рівні вищої освіти за спеціальністю 081 «Право». Прислужиться науково-педагогічним працівникам ЗВО та усім, хто цікавиться проблемами кримінального права.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	5
ТЕМА 1. ПОНЯТТЯ ТА СИСТЕМА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ. НАУКА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА.....	7
ТЕМА 2. ЗАКОН ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ.....	12
ТЕМА 3. КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ.....	21
ТЕМА 4. ПОНЯТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ.....	24
ТЕМА 5. СКЛАД КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ.....	28
ТЕМА 6. ХАРАКТЕРИСТИКА ЕЛЕМЕНТІВ СКЛАДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ.....	34
ТЕМА 7. СТАДІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ.....	56
ТЕМА 8. СПІВУЧАСТЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВОПОРУШЕННІ.....	65
ТЕМА 9. МНОЖИННІСТЬ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ.....	74
ТЕМА 10. ОБСТАВИНИ, ЩО ВИКЛЮЧАЮТЬ КРИМІНАЛЬНУ ПРОТИПРАВНІСТЬ ДІЯННЯ.....	82
ТЕМА 11. ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ.....	98
ТЕМА 12. ПОНЯТТЯ І МЕТА ПОКАРАННЯ. СИСТЕМА І ВИДИ ПОКАРАНЬ.....	107
ТЕМА 13. ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ.....	118
ТЕМА 14. ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ ТА ЙОГО ВІДБУВАННЯ.....	129
ТЕМА 15. СУДИМІСТЬ.....	143
ТЕМА 16. ОБМЕЖУВАЛЬНІ ЗАХОДИ ТА ІНШІ ЗАХОДИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ.....	150
ТЕМА 17. ЗАХОДИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ ЩОДО ЮРИДИЧНИХ ОСІБ.....	160

ТЕМА 18. ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА ПОКАРАННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ.....	166
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	173

ПЕРЕДМОВА

Соціальні, економічні, політичні, культурні, релігійні, геополітичні трансформації Української держави, актуалізують проблему теоретичного осмислення векторів поступу юридичної науки, а також обґрунтування шляхів максимального наближення її до потреб практики. Окреслений суспільний контекст спонукає науковців до активного осягнення позитивного впливу наукової спадщини на оновлення й доповнення змісту української юридичної освіти, критичне осмислення здобутків і прорахунків у даній сфері, приведення її у відповідність до запитів і потреб сучасного суспільства.

Відповідно, важливе значення в процесі формування професійного ставлення здобувачів вищої освіти до обраного фаху, підготовки їх до майбутньої практичної діяльності, формування дослідницької культури здобувачів вищої освіти відіграє викладання навчальної дисципліни «Кримінальне право» на першому (бакалаврському) рівні вищої освіти за спеціальністю 081 «Право».

Метою курсу є формування у здобувачів сталої системи кримінально-правових знань, умінь та практичних навичок застосування норм кримінального законодавства.

Головними завданнями навчальної дисципліни є такі: засвоєння специфіки основних інститутів кримінального права та кримінального законодавства; оволодіння категоріально-понятійним апаратом кримінального права; ознайомлення із особливостями предмету та методу кримінально-правового регулювання суспільних відносин; формування навичок роботи із системою кримінального законодавства та застосовування норм кримінального законодавства на практиці.

У результаті вивчення навчальної дисципліни здобувач вищої освіти повинен **знати**: проблематику кримінально-правового регулювання; предмет та методи кримінально-правового регулювання; систему принципів кримінального права; поняття, структуру, види кримінально-правових норм; поняття, структуру, види кримінальних правовідносин; поняття, ознаки та види кримінальних правопорушень; юридичну конструкцію складу кримінального правопорушення; стадії вчинення кримінального правопорушення; обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння; особливості співучасті у кримінальному правопорушенні; поняття, мету та систему кримінальних покарань; особливості кримінальної відповідальності та звільнення від неї.

У результаті вивчення навчальної дисципліни здобувач вищої освіти

повинен **уміти**: орієнтуватись у системі кримінально-правових інститутів; визначати елементи складу кримінального правопорушення; робити кваліфікаційні висновки з правових питань щодо видів кримінальних правопорушень; визначити види співучасті та множинності кримінальних правопорушень; правильно тлумачити норми кримінального законодавства; узагальнювати та аналізувати практику застосування кримінального законодавства; застосовувати набуті теоретичні знання у правовій діяльності.

Тема 1
Поняття та система кримінального права України.
Наука кримінального права
План

1. Поняття кримінального права, його предмет та метод.
2. Завдання, функції та принципи кримінального права.
3. Система кримінального права.
4. Кримінальне право і суміжні галузі права.

Рекомендована література: [1, 4, 6, 7, 8, 11, 13]

Основні категорії: кримінальне право як галузь права; кримінальне право як галузь науки; кримінальне право як навчальна дисципліна; предмет правового регулювання; метод правового регулювання; функції кримінального права; принципи кримінального права; система кримінального права; предмет науки; методи науки.

1. Поняття «кримінальне право» вживається в таких значеннях як:

1) галузь права – це система кримінально-правових норм, що визначають які діяння є кримінальними правопорушеннями та які покарання й інші заходи кримінально-правового характеру повинні застосовуватись до осіб, які їх вчинили, визначають підстави кримінальної відповідальності та звільнення від кримінальної відповідальності й покарання;

2) галузь законодавства – це сукупність кримінально-правових норм, сформульованих та ухвалених Верховною Радою України як законів, що визначають підстави та принципи кримінальної відповідальності, а також те, які суспільно небезпечні діяння є кримінально протиправними, які покарання слід застосовувати до осіб, які їх вчинили, та якими є умови й підстави звільнення від кримінальної відповідальності та покарання;

3) галузь науки – це система поглядів про підстави, принципи та інші загальні положення кримінальної відповідальності, кримінальне правопорушення та покарання.

4) навчальна дисципліна – це курс, який викладається у вищих та середніх юридичних навчальних закладах, який побудований на систематизованому кримінальному законодавстві та основних положеннях науки кримінального права.

Предметом кримінально-правового регулювання є:

а) охоронювані суспільні відносини, що виникають у зв'язку із вчиненням кримінального правопорушення між особою, яка вчинила кримінальне правопорушення і державою в особі органу досудового розслідування, прокурора або суду;

б) превентивні суспільні відносини, які пов'язані із утриманням особи від вчинення кримінального правопорушення за допомогою погрози покарання, яка міститься у кримінально-правових нормах;

в) регулятивні суспільні відносини, які пов'язані із завданням шкоди при захисті від суспільно-небезпечних посягань.

Метод кримінально-правового регулювання – сукупність відповідних способів кримінально-правового впливу на поведінку суб'єктів кримінально-правових відносин.

Способи кримінально-правового регулювання:

10) дозвіл (надання права) вчиняти певні дії:

- право на необхідну оборону (ст. 36 КК України);
- право на заподіяння шкоди при уявній обороні (ст. 37 КК України);
- право на затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення (ст. 38 КК України);
- право на заподіяння шкоди в стані крайньої необхідності (ст. 39 КК України);
- інші випадки (ст. ст. 41, 42, 47, 48, 51-64, ч. 2 ст. 66, 69 КК України).

2) заохочення до суспільно-корисної правомірної поведінки:

- загальні види звільнення від кримінальної відповідальності;
- звільнення від покарання та його відбування;
- спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності, що передбачені в Особливій частині КК України.

3) позитивний припис (активний обов'язок вчинити певні дії):

- звільнення від кримінальної відповідальності (ст. ст. 45, 46, 49, ч. 2 ст. 111, ч. 2 ст. 114 КК України);
- призначення покарання (ст. 65, 67, 68, 70, 71, 72, санкції норм Особливої частини КК України);
- звільнення від покарання за хворобою (ст. 84 КК України);
- обчислення строків погашення судимості (ст. 90 КК України);
- звільнення від покарання та його відбування);
- інші

4) заборона (пасивний обов'язок не вчиняти певні дії):

- заборона вчинення діянь, що визначаються кримінальними ;
- заборона застосування кримінального закону за аналогією;
- заборона призначення визначених видів покарань окремим категоріям громадян.

Методи кримінально-правового регулювання:

1) імперативний метод кримінально-правового регулювання – прийом юридичного впливу на суб'єктів кримінально-правових відносин за допомогою позитивних приписів та заборон;

2) диспозитивний метод кримінально-правового регулювання – прийом юридичного впливу на суб'єктів кримінально-правових відносин за допомогою дозволів та заохочень.

2. Головні завдання кримінального права закріплені в ст. 1 КК України а саме: забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку і громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання кримінальним правопорушенням. Звідси випливає, що *основна функція кримінального права* як галузі права – це функція охоронна, оскільки воно охороняє властивими йому заходами ті суспільні відносини, що регулюються іншими галузями права.

Проте не можна вважати, що кримінальне право обмежується здійсненням лише своєї основної, охоронної функції. Йому властива й *функція регулятивна*, яка проявляється в такому:

1) норми кримінального права, забороняючи вчинювати суспільне небезпечні діяння, у той же час вимагають певної правомірної поведінки;

2) виконуючи функцію охорони існуючих у державі суспільних відносин (основ національної безпеки, особи, власності, суспільства і держави) від протиправних посягань, норми кримінального права опосередковано регулюють ці відносини;

3) деякі норми кримінального права прямо належать до регулятивних – норма про необхідну оборону (ст. 36), норми про звільнення від кримінальної відповідальності (розділ IX Загальної частини), норми про погашення і зняття судимості (статті 89-91 КК України).

Кримінальному праву як галузі права притаманні певні принципи. *Принципи кримінального права – це основні, провідні засади, які закріплені в нормах права і визначають побудову всієї галузі права, окремих її інститутів, правотворчу і правозастосовну діяльність.*

За призначенням принципи кримінального права можна поділити на загальні, міжгалузеві та галузеві.

Загальні принципи притаманні всім галузям права, оскільки вони визначаються у Конституції України:

- *принцип законності;*
- *принцип гуманізму;*
- *принцип демократизму;*
- *принцип рівності громадян перед законом.*
- *принцип справедливості;*

Міжгалузеві принципи притаманні не лише кримінальному праву, але й іншим галузям права притаманні не лише кримінальному праву, але й іншим галузям права, наприклад принцип винної відповідальності, презумпція невинуватості тощо.

Галузеві принципи (спеціальні) є найсуттєвішими для кримінального права

• *визначення кримінальної протиправності та караності діяння лише законом* (немає кримінального правопорушення без вказівки на це в законі). Тільки кримінальний закон визначає, яке суспільне небезпечне діяння є кримінальним правопорушенням, а кримінальна відповідальність і покарання

можуть мати місце лише за те конкретно вчинене особою діяння, що зазначене як кримінальне правопорушення в Особливій частині КК України;

- *принцип винної відповідальності особи* – особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду відповідно до закону. Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні кримінального правопорушення. Обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь;

- *особистий характер* відповідальності як принцип кримінального права полягає в тому, що тільки особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, може нести за нього кримінальну відповідальність і підлягати покаранню;

- *принцип диференціації кримінальної відповідальності і індивідуалізації покарання* вимагає, щоб кримінальна відповідальність і призначення покарання були максимально конкретизовані, індивідуалізовані, виходячи із конкретних обставин вчиненого кримінального правопорушення з урахуванням особи винного;

- *принцип економії кримінальної репресії* – це практичне визначення оптимальної, найбільш відповідної рівню економічного та культурного розвитку суспільства межі для відокремлення кримінального правопорушення від незлочинного діяння (дії, бездіяльності), межі між криміналізацією та декриміналізацією кримінальних правопорушень

3. Систему кримінального права як галузі права утворюють кримінально-правові норми, які й виступають первинними елементами такої системи. Однорідні кримінально-правові норми, – які регламентують подібні суспільні відносини, – об'єднуються в інститути цієї галузі. Загальновизнаним є виділення в кримінальному праві інститутів: дії закону в часі, просторі та за колом осіб; поняття кримінального правопорушення; стадій його вчинення; співучасті у кримінальному правопорушенні; обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння; судимості; поняття, мети та видів покарання; його призначення; звільнення від кримінальної відповідальності; звільнення від покарання; відповідальності за окремі види кримінальних правопорушень тощо. Взаємозв'язок між окремими кримінально-правовими інститутами, послідовність їх розташування визначаються змістом предмета галузі кримінального права.

10.1. Кримінальне і конституційне право.

Виходячи, з верховенства Конституції можна стверджувати, що норми кримінального права мають:

- а) не суперечити Основному Закону;
- б) конкретизувати та розвивати його положення;

в) слугувати одним із правових засобів охорони державного і суспільного ладу, інтересів, прав і свобод громадян, суспільних інтересів, закріплених в Конституції України.

2. Кримінальне право і міжнародне право.

А) жодний міжнародно-правовий договір не може бути застосований безпосередньо щодо окремих кримінальних правопорушень. Пряму дію мають лише ті міжнародні договори, які передбачають не встановлення кримінальної відповідальності, а підстави звільнення від неї, випадки, коли діяння не повинно визнаватися кримінальним правопорушенням;

б) підписання та ратифікація Україною відповідного міжнародного договору (зокрема, і визнання чинними для нашої держави договорів, укладених СРСР та УРСР) передбачає приведення у відповідність з ним національного законодавства, в тому числі і кримінального;

в) узгодження національного кримінального законодавства і міжнародно-правових актів відбувається шляхом або врахування їх положень у ході кодифікації, або внесення змін і доповнень до чинного КК;

4) якщо Україна вважає неприйнятними для себе вимоги міжнародного договору (відповідно, не бажає для забезпечення відповідності з ним змінювати своє законодавство), то вона або відмовляється підписувати такий договір, або ратифікує його із застереженнями .

3. Кримінальне і кримінальне процесуальне право. Зв'язок між кримінальним (матеріальним) правом і кримінальним процесуальним правом проявляється насамперед у тому, що вони співвідносяться між собою як зміст і форма. Кримінальне процесуальне право є формою, в якій знаходить своє застосування кримінальне право. Кримінальне право і кримінальні правовідносини реалізуються через право кримінальне процесуальне, через кримінальні процесуальні відносини. Кримінальне право визначає, які суспільне небезпечні діяння є кримінальними правопорушеннями і які покарання можуть бути призначені особам, винним у вчиненні цих кримінальних правопорушень. З метою правильного з'ясування питання про винність особи у вчиненні кримінального правопорушення і застосування до неї покарання встановлена особлива процесуальна процедура, яка полягає в розслідуванні і розгляді кримінальних проваджень. Ця процесуальна процедура (кримінальний процес чи кримінальне судочинство) регулюється нормами кримінального процесуального права, зосередженими в Кримінальному процесуальному кодексі України. Таким чином, якби не було кримінального права, кримінальне процесуальне право було б безпредметним. Відсутність кримінального процесуального права позбавило б кримінальне право тієї необхідної процесуальної форми.

4. Кримінальне права та інші галузі права, які регламентують відповідальність за правопорушення. Принципово важливими для визначення співвідношення відповідних галузей права видаються положення, які базуються на врахуванні системних зв'язків права в цілому: 1) нижня межа кримінального правопорушення є верхньою межею інших правопорушень. Інакше кажучи, якщо діянням заподіяні наслідки менш

тяжкі, ніж ті, за наявності яких настає кримінальна відповідальність, то скоєне має оцінюватися як інше правопорушення; 2) у разі суперечності між кримінально-правовими положеннями і положеннями інших галузей права про відповідальність за правопорушення, пріоритет зазвичай віддається нормі кримінального права.

Питання для самоконтролю:

1. Назвіть загальні ознаки, що характеризують кримінальне право як галузь права.
2. Які основні кримінально-правові інститути містить Загальна частина Кримінального кодексу.
3. Дайте визначення предмету кримінального права.
4. Розкрийте зміст завдань кримінального права як галузі права.
5. Визначить сутність взаємозв'язку конституційного, міжнародного та кримінального права, рівень їх співвідношення.
6. Визначить місце та значення кримінального права стосовно інших галузей права кримінально-правового циклу (кримінального процесуального, кримінально-виконавчого).
7. Чим різняться поняття «наука кримінального права» та поняття «кримінальне право як законодавство».
8. Чим різняться предмет та методи науки кримінального права від предмета та метода кримінального права як галузі права.
9. Надайте соціально-правовий зміст принципу індивідуалізації кримінальної відповідальності та покарання.
10. Правова природа та зміст невідворотності кримінальної відповідальності, як принципу кримінального права.

Тема 2

Закон про кримінальну відповідальність

План

1. Поняття закону про кримінальну відповідальність.
2. Структура Кримінального кодексу України. Структура кримінально-правової норми.
3. Тлумачення закону про кримінальну відповідальність.
4. Чинність закону про кримінальну відповідальність у часі.
5. Чинність закону про кримінальну відповідальність у просторі та за колом осіб.

Основні категорії: закон про кримінальну відповідальність; диспозиція; проста диспозиція; описова диспозиція; банкетна диспозиція; відсилочна диспозиція; санкція; абсолютно-визначена санкція; відносно-визначена санкція; альтернативна санкція; тлумачення закону; територіальний принцип, принцип громадянства, реальний принцип, універсальний принцип.

1. Термінологічно поняття закону про кримінальну відповідальність слід розглядати в широкому та вузькому змісті.

Закон про кримінальну відповідальність у широкому розумінні – це система національних законодавчих актів України та імплементованих у них положень міжнародних договорів, що містять норми кримінального права.

Закон про кримінальну відповідальність у вузькому розумінні – це законодавчий акт Верховної Ради України, який містить одну, кілька або систему взаємопов'язаних і взаємоузгоджених кримінально-правових норм.

З урахуванням змісту та обсягу правової регламентації і джерела походження кримінально-правової норми закон про кримінальну відповідальність має три аспекти.

По-перше, закон про кримінальну відповідальність – це Кримінальний кодекс – єдиний кодифікований законодавчий акт, в якому за певною системою викладено кримінально-правові норми.

По-друге, закон про кримінальну відповідальність – це і окрема стаття Кримінального кодексу або її частина, що передбачає відповідальність за кримінальні правопорушення певного виду;

По-третє, кримінальний закон – це і відповідні положення міжнародних договорів, імплементованих у кримінальне законодавство України (Закон України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 р.)

Загальні ознаки закону України про кримінальну відповідальність:

1) приймається Верховною Радою України або всеукраїнським референдумом;

2) має вищу юридичну силу;

3) є загальнообов'язковим;

4) має особливий порядок опублікування та набрання чинності.

Специфічні ознаки закону України про кримінальну відповідальність:

1) визначає завдання, підстави та принципи кримінальної відповідальності;

2) встановлює які суспільно небезпечні діяння є кримінальними правопорушеннями та яке покарання чи інші заходи кримінально-правового характеру призначаються за їх вчинення;

3) містить норми права, які розраховані на невизначені кількість випадків та коло суб'єктів;

д) є певним засобом виховного та превентивного впливу на осіб, засуджених за вчинення кримінального правопорушення, а також на інших громадян.

Таким чином, закон про кримінальну відповідальність (кримінальний закон) – це правовий акт, що має вищу юридичну силу, приймається Верховною Радою України або всеукраїнським референдумом і містить кримінально-правові норми, які встановлюють підстави і принципи кримінальної відповідальності, визначають, які суспільно небезпечні діяння є кримінальними правопорушеннями і які покарання належить застосовувати до осіб, винних у

їх вчиненні, формулюють інші кримінально-правові наслідки вчинення кримінального правопорушення.

2. Чинний Кримінальний кодекс України структурно поділяється на дві частини – Загальну та Особливу.

У Загальній частині зосереджені норми, що встановлюють принципи і загальні положення кримінального права, а також визначають його основні інститути. Це норми, які застосовуються до всіх кримінальних правопорушень. Підставою поділу Загальної частини на розділи є специфіка її окремих інститутів. Всі норми кримінального права поділяються на дві частини – Загальну і Особливу.

Особлива частина містить норми, що вказують, які конкретно суспільне небезпечні діяння є кримінальними правопорушеннями і які види кримінального покарання можуть бути застосовані до осіб, що їх вчинили. Підставою поділу Особливої частини на розділи є родовий об'єкт певного злочину.

Розділи КК України поділяються на статті, що мають назву, порядковий номер і містять один або декілька нормативних приписів. Статті є сталими. При включенні в КК нової статті вона буде поміщена у відповідний розділ Загальної або Особливої частини. Новій статті мають бути надані номер попередньої статті і додатковий цифровий індекс — 1, 2, 3 і т. д. Виключення тієї чи іншої статті із КК також не змінює порядку нумерації статей в КК.

Багато статей КК поділяються на частини, які виділені в окремий абзац. Абзаци забезпечені цифровими позначеннями. Зміст окремих частин у статтях, що належать до Загальної частини, характеризується великою різноманітністю. Найчастіше в них розвивається відповідна норма, визначаються особливості її застосування за якихось умов або встановлюються випадки незастосування цієї норми чи виключення її із дії. В Особливій частині КК в окремих частинах її статей встановлюється, за загальним правилом, відповідальність за одне і теж кримінальне правопорушення при наявності особливостей, що відображують тяжкість діяння, ознаки суб'єкта, інші обставини, які впливають на міру покарання. Деякі статті Особливої частини містять положення, якими обмежується їх дія (наприклад, ч. 4 ст. 331 КК), або передбачаються умови і порядок звільнення від кримінальної відповідальності винного у вчиненні зазначеного в статті злочину (наприклад, ч. 2 ст. 255, ч. 5 ст. 258 КК).

У деяких випадках статті або частини статей КК поділяються на пункти, що мають цифрове позначення. Окремі статті КК забезпечені примітками, в яких роз'яснюються поняття і терміни, застосовані в цій або в деяких інших статтях.

Норми Особливої частини закону про кримінальну відповідальність поділяють на диспозицію та санкцію.

Диспозицією називається частина норми Особливої частини, в якій визначається протиправне діяння.

Види диспозицій:

1) проста (називає протиправне діяння без розкриття його ознак;

2) описова (описує найбільш істотні ознаки протиправного діяння).

3) бланкетна (не називаючи конкретних ознак кримінального правопорушення або називаючи тільки частину із них, відсилає для встановлення змісту ознак кримінального правопорушення до інших нормативних актів, які не є законами про кримінальну відповідальність (інших законів, інструкцій, статутів, положень, стандартів, правил, вказівок тощо);

4) відсилочна (диспозиція, котра відсилає до кримінально-правової норми або її окремого положення, які містяться в іншій статті або іншій частині цієї ж статті КК, де називається відповідне кримінальне правопорушення

У КК зустрічаються норми, диспозиції яких мають змішаний (комбінований) характер.

Санкція – це частина норми Особливої частини, яка визначає вид і розмір покарання за кримінальне правопорушення, зазначене в диспозиції.

У КК застосовуються відносно-визначені та альтернативні санкції.

Відносно-визначеною є санкція, яка має один вид покарання і вказує його нижчу та вищу межі.

Розрізняють два види відносно-визначених санкцій:

а) з нижчою (мінімумом) і вищою (максимумом) межами покарання (на строк «від» і «до»). У цьому разі в законі передбачені нижча та вища межі певного покарання;

б) з максимумом покарання (на строк «до»). Нижчою межею санкції тут є нижча межа, встановлена в нормі Загальної частини КК для даного виду покарання.

Поряд з основним покаранням відносно-визначена санкція може містити вказівку на одне або декілька додаткових покарань певного виду, котрі можуть бути призначені судом як додаток до основного. Додаткове покарання може бути абсолютно-визначеним або відносно-визначеним.

Додаткові покарання в санкціях вказуються або як обов'язкові для застосування, або як факультативні.

Альтернативною є санкція, в якій міститься вказівка на два або декілька видів основних покарань, з яких суд обирає лише одне.

Альтернативні санкції мають різновиди:

а) в санкції вказані відносно-визначений і абсолютно-визначений види покарання;

б) в санкції вказані два або більше відносно-визначених видів покарання;

Як і відносно-визначені, альтернативні санкції можуть містити вказівку на можливість застосування до одного із основних покарань додаткового покарання.

3. Тлумачення закону полягає у з'ясуванні і всебічному розкритті його змісту з метою його точного застосування.

Види тлумачення закону:

1. за суб'єктом тлумачення:

1) легальне (офіційне) – тлумачення, що здійснюється органом державної влади, уповноваженим на те законом. Згідно з п. 2 ст. 150 Конституції України правом офіційного тлумачення законів, в тому числі кримінальних, наділений Конституційний Суд України;

2) судове тлумачення:

а) казуальне тлумачення, що дається судами при розгляді конкретного кримінального провадження;

б) квазінормативне тлумачення, що дається в рекомендаціях Пленуму Верховного Суду України з найбільш складних питань застосування КК;

3) наукове (доктринальне) тлумачення – це тлумачення закону, що дається науковими і навчальними юридичними установами, окремими вченими і практиками в монографіях, підручниках, навчальних посібниках, статтях, науково-практичних коментарях, експертних висновках

II. За обсягом тлумачення:

1) буквальне (адекватне) – це тлумачення, згідно з яким дійсний зміст кримінально-правової норми точно (буквально) відповідає її текстуальному вираженню (тексту, букві). Таке тлумачення має місце у випадках, коли зміст норми закону або якоїсь її частини збігається з її словесним викладенням;

2) обмежувальне тлумачення має місце при неспівпаданні тексту і змісту кримінально-правової норми, коли її значення більш вузьке за словесне вираження;

3) поширювальне тлумачення має місце при неспівпаданні тексту і змісту кримінально-правової норми, коли її значення ширше за текстуальне словесне вираження. Поширювальне тлумачення надає кримінально-правовій нормі більш широкого змісту і дозволяє застосовувати її до більш широкого кола випадків, ніж це буквально вказано в самому тексті статті КК.

III. За прийомами (способами) тлумачення:

1) граматичне (або філологічне) тлумачення полягає у з'ясуванні змісту кримінально-правової норми шляхом етимологічного або синтаксичного аналізу її тексту, а також з'ясування значення і змісту слів, термінів, понять, застосованих в законі про кримінальну відповідальність;

2) систематичне тлумачення полягає у з'ясуванні змісту закону, його окремих положень шляхом зіставлення з іншими положеннями цього ж або іншого закону;

3) історичне тлумачення закону полягає у з'ясуванні умов, причин, соціальних чинників, що обумовили його прийняття, зверненні до аналогічних кримінальних законів, що були чинними раніше.

4. КК України установлює правила чинності закону про кримінальну відповідальність у часі. Частина 2 ст. 4 КК України встановлює, що кримінальна протиправність і караність, а також інші кримінально-правові наслідки діяння визначаються законом про кримінальну відповідальність, що діяв на час вчинення цього діяння.

Для того, щоб кримінальний закон міг бути застосований, він повинен набрати чинності. У зв'язку з цим принципове значення мають питання про час

прийняття, оприлюднення та набрання законом чинності і про час припинення його чинності.

Порядок опублікування і вступу в силу законів, до числа яких входить і закон про кримінальну відповідальність, регламентується Конституцією України. Частина 1 ст. 4 КК України конкретизує щодо кримінального законодавства положення ч. 5 ст. 94 Конституції України і визначає, що закон про кримінальну відповідальність набирає чинності через 10 днів з дня офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самим законом, але не раніше дня його опублікування.

Таким чином, можна визначити три варіанти набрання законом про кримінальну відповідальність чинності:

- 1) після спливу 10 днів з дня його офіційного оприлюднення, але не раніше дня його опублікування;
- 2) з дня його опублікування в офіційному виданні;
- 3) з строку, який зазначений в самому законі.

Після прийняття Верховною Радою України кримінального закону підписується Головою Верховної Ради України і направляється Президентові України для підпису і оприлюднення. Згідно з ст. 94 Конституції України Президент України протягом п'ятнадцяти днів після отримання закону підписує його, беручи до виконання, та офіційно оприлюднює його або повертає закон зі своїми вмотивованими і сформульованими пропозиціями до Верховної Ради України для повторного розгляду. Згідно Указу Президента України «Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності» від 10 червня 1997 року закони України, інші акти Верховної Ради України, акти Президента України, Кабінету Міністрів України не пізніше як у п'ятнадцятиденний строк після їх прийняття у встановленому порядку і підписання підлягають оприлюдненню державною мовою в офіційних друкованих виданнях. Офіційними друкованими виданнями є: «Офіційний вісник України»; «Урядовий кур'єр». «Відомості Верховної Ради України»; «Голос України» - офіційне оприлюднення законів та інших НПА ВРУ. Офіційним друкованим виданням, в якому здійснюється оприлюднення законів, актів Президента України є Офіційний вісник Президента України. Акти Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України можуть бути в окремих випадках офіційно оприлюднені через телебачення і радіо.

Рішенням КСУ у справі за конституційним поданням Президента України щодо офіційного тлумачення частин другої і третьої статті 84 та частин другої і четвертої статті 94 Конституції України (справа щодо порядку голосування та повторного розгляду законів Верховною Радою України) від 7 липня 1998 року № 11-рп/98. Справа № 1-19/98 передбачено, що перебіг п'ятнадцятиденного строку, передбаченого частиною другою статті 94 Конституції України, а також десятиденного строку, передбаченого частиною четвертою статті 94 Конституції України, треба обчислювати в календарних днях. Строки підписання та офіційного оприлюднення Президентом України законів України, визначені частинами третьою та четвертою статті 94 Конституції

України, починаються з наступного дня після їх отримання Президентом України. Якщо закінчення п'ятнадцятиденного строку, передбаченого частиною другою статті 94 Конституції України, а також десятиденного строку, передбаченого частиною четвертою статті 94 Конституції України, припадає на вихідний або святковий день, то днем закінчення цього строку є наступний робочий день.

У разі, якщо Президент України протягом встановленого строку не повернув закон для повторного розгляду, закон вважається схваленим Президентом України і має бути підписаний та офіційно оприлюднений. Якщо при повторному розгляді закон буде знову прийнятий Верховною Радою України не менш як двома третинами від її конституційного складу, Президент України зобов'язаний його підписати та офіційно оприлюднити протягом десяти днів.

У літературі виділяють три обставини, внаслідок яких закон про кримінальну відповідальність втрачає чинність:

1) коли він був скасований або змінений іншим законом про кримінальну відповідальність. У тексті нового закону міститься в цьому разі пряма вказівка на скасування закону, що існував раніше, або на зміну окремих норм закону, що в цілому продовжує діяти;

2) коли він замінений повністю чи частково іншим законом без будь-якої вказівки про те в новому законі;

3) у зв'язку із закінченням строку дії або із зміною (усуненням) умов чи обставин, на які закон був розрахований.

Часом вчинення кримінального правопорушення визнається час вчинення особою передбаченої закон про кримінальну відповідальність дії або бездіяльності. Із ч. 3 ст. 4 КК випливає, що часом вчинення: 1) одноактного кримінального правопорушення з формальним, у тому числі усіченим складом, є час вчинення відповідної дії чи бездіяльності; 2) кримінального правопорушення, який характеризується двома діями, – час вчинення останньої дії; 3) продовжуваного кримінального правопорушення – час вчинення останнього із тотожних діянь, які, будучи об'єднанні єдиним злочинним наміром, утворюють вказаний вид одиночного кримінального правопорушення; 4) триваючого кримінального правопорушення, який полягає у тривалому порушенні особою покладених на неї законом обов'язків, – час вчинення дії або бездіяльності, з якої він починається; 5) незакінченого кримінального правопорушення (якщо кримінальне правопорушення було перервано на стадії готування чи замаху) – день коли він був припинений з причин, що не залежали від волі винного; 6) закінченого кримінального правопорушення з матеріальним складом є час настання суспільно небезпечних наслідків; 7) кримінального правопорушення вчиненого у співучасті – час вчинення кримінального правопорушення виконавцем.

Зворотна дія закону про кримінальну відповідальність у часі.

Питання про зворотню дію закону про кримінальну відповідальність, тобто про можливість поширення нового закону на діяння, вчинені до набрання цим законом чинності регламентується ст. 5 КК України.

Закони, що можуть мати зворотну дію в часі: 1) закони, що скасовують кримінальну протиправність діяння; 2) закони, що пом'якшують кримінальну відповідальність.

Скасування кримінальної протиправності діяння означає його декриміналізацію (повну або часткову), яка може бути досягнута шляхом: 1) скасування норм Особливої частини; 2) внесення змін до норм Особливої (включення до диспозиції додаткових ознак або виключення ознак, які були у попередній редакції норми) або Загальної частини; 3) нового офіційного тлумачення кримінально-правової норми, яке змінює обсяг забороненої цією нормою поведінки без зміни її змісту.

Пом'якшення кримінальної відповідальності здійснюється шляхом зміни у бік пом'якшення санкції будь-якої норми Особливої частини або іншим шляхом. При пом'якшення санкції норми Особливої частини КК новий закон може: 1) встановлювати інший, менш тяжкий вид основного покарання; 2) скасовувати найбільш тяжке серед альтернативних основних покарань; 3) робити максимальну або мінімальну межу основного покарання того ж виду нижчою; 4) не передбачати додаткове покарання; 5) встановлювати інший, менш тяжкий вид додаткового покарання (одне із альтернативних додаткових покарань); 6) робити максимальну або мінімальну межу додаткового покарання того ж виду нижчою; 7) скасовувати найбільш тяжке серед альтернативних додаткових покарань; 8) робити додаткове покарання факультативним, а не обов'язковим; 8) передбачати меншу кількість додаткових обов'язкових покарань, тощо.

Пом'якшення кримінальної відповідальності може бути здійснене і без зміни санкції норми Особливої частини шляхом зменшення часової, грошової або іншої верхньої чи нижчої межі того чи іншого виду покарання, встановлення можливості застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання або зменшення строків, які необхідно відбутися для такого звільнення, зміни чи виключення обставин, що обтяжують покарання, зменшення строків погашення судимості.

У ч. 1 ст. 5 КК України законодавець, на розвиток ст. 58 Конституції України, уточнив коло осіб, на яких поширюється зворотна дія закону. Це: 1) особи, що вчинили відповідні діяння до набрання чинності законом, який скасовує кримінальну протиправність діяння або пом'якшує кримінальну відповідальність; 2) особи, що відбувають покарання; 3) особи, що відбули покарання, але мають судимість.

5. Чинність закону про кримінальну відповідальність у просторі визначається на підставі таких принципів: а) територіального; б) громадянства; в) космополітичного (універсального); г) реального.

Територіальний принцип.

Суб'єкти кримінального правопорушення: особи (громадяни України, особи без громадянства та іноземні громадяни). Виключення складають особи, які користуються дипломатичним імунітетом.

Територія вчинення кримінального правопорушення: територія України.

Кримінальне правопорушення визнається вчиненим на території України, якщо діяння, що утворюють його об'єктивну сторону, вчинені на території України: 1) розпочаті і закінчені на території України; 2) розпочаті за межами території України, але закінчені або припинені на її території; 3) здійснені за межами території України, але злочинні результати наступили на її території; 4) розпочаті і припинені на території України за умови, що в діяннях, вчинених на території України, є ознаки складу кримінального правопорушення; 5) розпочаті на території України і закінчені за її межами за умови, що в діяннях, вчинених на території України, є ознаки складу кримінального правопорушення; 6) якщо його виконавець або хоча б один із співучасників діяв на території України.

Принцип громадянства.

Суб'єкти кримінального правопорушення: громадяни України та особи без громадянства, що постійно проживають в Україні.

Територія вчинення злочину: за межами території України.

Якщо громадяни України і особи без громадянства, які постійно в ній проживають, за вчинене в іншій державі кримінальне правопорушення зазнали там же покарання, то згідно з ч. 2 ст. 7 КК України вони, у разі їх повернення в Україну, вдруге не можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності за це ж кримінальне правопорушення.

Разом з тим засудження за межами України її громадянина або особи без громадянства, яка постійно проживає в Україні, у разі вчинення ними на території України нового кримінального правопорушення може мати для них певні правові наслідки. Згідно з ч. 2 ст. 9 КК України рецидив кримінальних правопорушень, невідбуте покарання або інші правові наслідки вироку суду іноземної держави враховуються при кваліфікації нового кримінального правопорушення, призначенні покарання, звільненні від кримінальної відповідальності або покарання. Це положення поширюється також на іноземців і осіб без громадянства, які постійно не проживають в Україні, у разі вчинення ними кримінального правопорушення на території України.

Космополітичний (універсальний) принцип.

Суб'єкти кримінального правопорушення : іноземці та особи без громадянства, що постійно не проживають в Україні.

Територія вчинення кримінального правопорушення : за межами території України у випадках, передбачених міжнародними договорами.

Реальний принцип.

Суб'єкти кримінального правопорушення : іноземці та особи без громадянства, що постійно не проживають в Україні.

Територія вчинення кримінального правопорушення: за межами території України, у випадку якщо злочин є особливо тяжким та був спрямований проти прав і свобод громадян України або інтересів України або якщо вони за межами України вчинили у співучасті із службовими особами, які є громадянами України, будь-яке кримінальне правопорушення,

передбачене у статтях 368, 368-3, 368-4, 369 і 369-2 КК України, або якщо вони пропонували, обіцяли, надали неправомірну вигоду таким службовим особам, або прийняли пропозицію, обіцянку неправомірної вигоди чи одержали від них таку вигоду.

Питання для самоконтролю:

1. Що складає законодавство України про кримінальну відповідальність?
2. У чому полягає територіальний принцип чинності закону про кримінальну відповідальність?
3. Які є види диспозицій у Законі про кримінальну відповідальність?
4. Які є види санкцій у Законі про кримінальну відповідальність?
5. Чи є поява тексту закону у мережі Інтернет офіційним оприлюднення закону?
6. У чому полягає універсальний принцип дії Закону про кримінальну відповідальність?
7. У чому полягає принцип громадянства Закону про кримінальну відповідальність?
8. Які є особливі риси Закону про кримінальну відповідальність?
9. У якому році Закон про кримінальну відповідальність набув чинності?

Тема 3

Кримінальна відповідальність

1. Поняття кримінальної відповідальності.
2. Підстави кримінальної відповідальності.
3. Форми реалізації кримінальної відповідальності.

Рекомендована література: [5; 15; 43; 48; 60; 61; 81; 87; 89; 98; 101; 110; 140; 156].

Основні категорії: кримінальна відповідальність; підстави кримінальної відповідальності; форми реалізації кримінальної відповідальності.

1. В теорії кримінального права можна виділити такі погляди стосовно поняття кримінальної відповідальності:

- 1) кримінальна відповідальність – певного роду обов'язок особи, що вчинила кримінальне правопорушення відповідати за вчинене у відповідності із кримінальним законом;
- 2) кримінальна відповідальність – це кримінально-правові відносини між особою, що вчинила кримінальне правопорушення і державою;
- 3) кримінальна відповідальність = покарання, зведення кримінальної відповідальності до реалізації санкції кримінально-правової норми;

5) кримінальна відповідальність – реальне покладення на особу, що вчинила кримінальне правопорушення, передбачених кримінальним законом і конкретизованих вироком суду заходів державного осуду і примусу;

4) конструктивний, який складається із двох аспектів: негативного (ретроспективного) – відповідальність особи за вже вчинене кримінальне правопорушення і позитивного (перспективного) – усвідомлення особою необхідності дотримання кримінально-правової норми.

Ознаки кримінальної відповідальності:

1. кримінальна відповідальність – це вид державного примусу, що виражається в осуді особи, яка вчинила кримінальне правопорушення та її діяння обвинувальним вироком суду. Державний примус є змістом кримінальної відповідальності і реалізується через діяльність спеціальних органів;

2. кримінальна відповідальність характеризується певними вимушеними обмеженнями для винного у вчиненні кримінального правопорушення: а) особистого характеру (наприклад, позбавлення волі); б) майнового характеру (наприклад, штраф); в) морального характеру (наприклад, позбавлення права обіймати певні посади).

3. кримінальна відповідальність настає тільки за вчинене кримінальне правопорушення, що виступає як підстава такої відповідальності;

4. в якості одного з елементів кримінальної відповідальності є судимість, яка додатково обмежує права і покладає певні обов'язки.

З урахуванням викладеного, **кримінальна відповідальність** – це вимушене зазнавання особою, яка вчинила кримінальне правопорушення, державного осуду, а також передбачених КК обмежень особистого, майнового або морального характеру, що визначаються обвинувальним вироком суду і покладаються на винного спеціальними органами держави.

Кримінальна відповідальність виникає з моменту набрання обвинувальним вироком суду законної сили. Така точка зору підтверджується рішенням Конституційного Суду України від 27 жовтня 1999 р., яким дано офіційне тлумачення ч. 3 ст. 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканність), кримінальна відповідальність настає з моменту набрання обвинувальним вироком суду законної сили.

Кінцевий момент кримінальної відповідальності визначається формами її реалізації:

а) за загальним правилом кримінальна відповідальність завершується із відбуттям засудженим покарання;

б) якщо покарання не виконується, то кримінальна відповідальність завершується з моменту закінчення спливу строків давності відбування покарання;

в) якщо особа не притягується до кримінальної відповідальності, то кримінальна відповідальність завершується з моменту закінчення спливу строків давності притягнення до кримінальної відповідальності;

г) якщо особі не виноситься покарання, то кримінальна відповідальність вичерпується обвинувальним вироком суду.

2. Відповідно до ч. 1 ст. 2 КК підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільне небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого цим Кодексом. У цьому положенні закону міститься відповідь на питання, за що і на якій підставі особа підлягає кримінальній відповідальності. Очевидно, що вона підлягає кримінальній відповідальності за вчинення такого суспільно небезпечного діяння, що містить ознаки певного складу кримінального правопорушення, передбаченого КК. Тому і говорять, що **єдиною і достатньою підставою кримінальної відповідальності є склад кримінального правопорушення.**

В межах єдиної матеріальної підстави кримінальної відповідальності можна виділити її **фактичну і юридичну сторони.** **Фактична сторона** – це вчинення в реальній дійсності суспільне небезпечного діяння, а **юридична** – це передбаченість такого діяння в КК. Підставою кримінальної відповідальності є встановлення судом повної відповідності фактичної і юридичної сторін вчиненого. Відсутність такої відповідності свідчить і про відсутність підстави кримінальної відповідальності, тобто складу кримінального правопорушення.

Частина 3 ст. 2 КК передбачає, що ніхто не може бути притягнений до кримінальної відповідальності за те саме кримінальне правопорушення більше одного разу. Це положення відповідає ч. 1 ст. 61 Конституції України, відповідно до якої ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення.

Кримінальна відповідальність – це реакція держави на вчинене особою кримінальне правопорушення. Така реакція знаходить своє вираження у певному правозастосовному акті органу держави – обвинувальному вирокі суду. В зв'язку з цим розрізняють **матеріальну і процесуальну підстави кримінальної відповідальності.** **Матеріальною підставою** визнається кримінальне правопорушення, а процесуальною – обвинувальний вирок суду. Відповідно до ч. 2 ст. 2 КК особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вирокі суду.

3. Кримінальна відповідальність може бути реалізована в таких трьох формах.

Першою формою є засудження винного, виражене в обвинувальному вирокі суду, не пов'язане з призначенням йому кримінального покарання (ст. 49; ч. 4 ст. 74; ч. 2 ст. 84 КК України).

Другою формою реалізації кримінальної відповідальності є засудження особи, поєднане з призначенням їй конкретної міри покарання, від реального відбування якого вона звільняється (ч. ст. 72; 75-79,104; 80, 106; ч. 3 ст. 84 КК України).

Третьою, найбільш типовою формою реалізації кримінальної відповідальності є відбування призначеного винному судом покарання (наприклад, відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк).

Останні дві форми реалізації кримінальної відповідальності створюють у особи судимість як правовий наслідок засудження її до певної міри покарання. Разом з тим судимість має свої межі, зазначені в статтях 89 і 90 КК, які визначають межі кримінально-правових відносин. Тому момент погашення або зняття судимості свідчить про припинення кримінально-правових відносин.

Питання для самоконтролю:

1. Що мається на увазі під кримінальною відповідальністю?
2. З якого моменту виникає кримінальна відповідальність?
3. З якого моменту припиняється кримінальна відповідальність?
4. Які існують форми реалізації кримінальної відповідальності?
5. Що є підставою кримінальної відповідальності?

Тема 4

Поняття кримінального правопорушення

План

1. Поняття кримінального правопорушення та його ознаки.
2. Поняття та ознаки малозначного діяння, що формально містить ознаки кримінального правопорушення.
3. Відмінність кримінального правопорушення від інших правопорушень.
4. Класифікація кримінальних правопорушень.

Рекомендована література: [15; 88; 90; 109; 121].

Основні категорії: кримінальне правопорушення; малозначне діяння, що формально містить ознаки кримінального правопорушення; суспільна небезпечність; винність; протиправність; караність; класифікація кримінальних правопорушень.

1. Поняття кримінального правопорушення в кримінальному праві є універсальною і фундаментальною категорією: воно лежить в основі змісту всіх кримінально-правових інститутів. Саме тому визначенню цього поняття в кримінальному праві надавалося і надається великого значення.

Залежно від того, чому надавалось більшого значення – соціальній чи правовій характеристиці кримінального правопорушення – можна виокремити три визначення поняття кримінального правопорушення:

1) формальне визначення – це визначення, в якому міститься ознака протиправності і відсутня ознака суспільної небезпечності. Воно відбиває юридичну природу, юридичні ознаки кримінального правопорушення;

2) матеріальне визначення – це визначення, в якому міститься ознака суспільної небезпечності і відсутня ознака протиправності: кримінальне правопорушення – суспільне небезпечне діяння.

3) формально-матеріальне визначення поєднує в собі соціальну і юридичну характеристику кримінального правопорушення (кримінальне правопорушення – суспільне небезпечне і передбачене кримінальним законом діяння). КК України дає саме таке визначення.

В науці кримінального права панує думка про наявність чотирьох обов'язкових ознак кримінального правопорушення:

- 1) суспільної небезпечності;
- 2) винності;
- 3) протиправності;
- 4) караності.

Суспільна небезпечність – це матеріальна ознака кримінального правопорушення, що полягає в здатності передбаченого кримінальним законом діяння спричинити шкоду відносинам, які охороняються кримінальним законом, або створити реальну можливість заподіяння такої шкоди.

Оцінка суспільної небезпечності діяння як ознаки кримінального правопорушення відбувається на двох рівнях: по-перше, на законодавчому, коли законодавець криміналізує суспільно небезпечне діяння; по-друге, на правозастосовному, коли орган досудового розслідування, прокурор, суддя оцінюють суспільну небезпечність вчиненого кримінального правопорушення. Тому суспільна небезпечність і належить до оціночних понять. Суспільна небезпечність кримінального правопорушення визначається: а) цінністю того блага на яке посягає кримінальне правопорушення; б) тяжкістю наслідків, які настають внаслідок вчинення кримінального правопорушення; в) способом дії; г) мотивом вчиненого; д) формою, видом вини.

Показниками суспільної небезпечності визнають її характер і ступінь. Характер суспільної небезпечності – це якісний показник, який пов'язаний із об'єктом посягання і тяжкістю наслідків. Ступінь суспільної небезпечності – це кількісний показник, що розкриває різну суспільну небезпечність одного і того ж типу злочинної поведінки.

Значення суспільної небезпечності як матеріальної ознаки кримінального правопорушення полягає в тому, що вона: 1) є основним об'єктивним критерієм визнання діяння кримінальним правопорушенням, його криміналізації; 2) дозволяє дати класифікацію кримінальним правопорушень за ступенем тяжкості; 3) визначає межу між кримінальним правопорушенням та іншими правопорушеннями; 4) є однією з загальних засад індивідуалізації кримінальної відповідальності і покарання.

Другою обов'язковою ознакою кримінального правопорушення, що виражає його внутрішній психологічний зміст, є *винність*.

Обов'язковою ознакою кримінального правопорушення є також його *кримінальна протиправність*, яка означає передбачення діяння в кримінальному законі: 1) діяння містить склад конкретного кримінального правопорушення, передбаченого Особливою частиною КК України; 2) в кримінальному законі передбачене покарання за це діяння.

Кримінальна протиправність тісно пов'язана із суспільною небезпечністю: вона є суб'єктивним вираженням об'єктивної, реальної небезпечності діяння для суспільних відносин, її законодавчої оцінки. Тому кримінальна протиправність – юридична, правова оцінка суспільної небезпечності, закріплена в законі. Саме суспільна небезпечність, її ступінь визначає об'єктивні межі протиправності. За цими межами питання про криміналізацію діяння поставати не може.

З ознакою протиправності пов'язана четверта обов'язкова ознака злочину – його *караність*, тобто погроза застосування покарання за вчинення суспільно-небезпечного діяння визначеного КК як кримінального правопорушення. Караність за своєю сутністю впливає із суспільної небезпечності і протиправності діяння. Діяння тому і є кримінальне караним, що воно суспільне небезпечне і передбачене кримінальним законом як кримінальне правопорушення.

2. Частина 2 ст. 11 КК вказує: «Не є кримінальним правопорушенням дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого КК, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі».

Відбувається розбіжність між законодавчою оцінкою типової суспільної небезпечності певного виду кримінально протиправної поведінки і небезпечністю конкретного випадку такої поведінки.

Ознаки малозначного діяння:

1) наявність у вчиненому діянні ознак кримінального правопорушення, передбаченого КК України;

2) у вчиненому діянні ознаки кримінального правопорушення, передбаченого КК України є лише формальними;

3) вчинення діяння не тільки об'єктивно не заподіює шкоди охоронюваним законом суспільним відносинам, а й не могло заподіяти істотної шкоди, тобто суб'єктивно воно не було спрямоване на заподіяння істотної шкоди

Тільки сукупність цих ознак дає можливість визнати діяння малозначним, тобто таким, що не є кримінальним правопорушенням.

3. Кримінальне правопорушення є одним із видів юридичних правопорушення. Тому виникає питання про місце кримінальних правопорушень в системі юридичних правопорушень.

Аналіз поняття кримінального правопорушення позначає, що саме його суспільна небезпечність, її ступінь розкривають сутність кримінального правопорушення як виду правопорушення. Тому в кримінальному праві обґрунтовано визнається, що саме суспільна небезпечність є тим критерієм, що має бути покладений в основу відмежування кримінального правопорушення від інших правопорушень.

Існують два різних підходи до вирішення цього питання;

1) лише кримінальне правопорушення має суспільну небезпечність, інші правопорушення не є суспільно небезпечними, а є суспільно шкідливими. (різниця в соціальній природі кримінального правопорушення й інших правопорушень).

2) єдність соціальної природи всіх правопорушень – їх суспільної небезпечності. Тому відмінність між кримінальними правопорушеннями та іншими правопорушеннями визначають за ступенем суспільної небезпечності.

Ступінь суспільної небезпечності різних видів правопорушень різна, а кримінальні правопорушення в системі правопорушень – найбільш небезпечні. Це обумовлено і важливістю об'єкта посягання, і характером і тяжкістю шкоди, способом вчинення діяння, формою і ступенем вини, мотивами і метою, а також всіма іншими об'єктивними і суб'єктивними його ознаками.

4. Під класифікацією кримінальних правопорушень розуміють поділ їх на групи, категорії, види залежно від того чи іншого критерію відповідно до мети. За класифікацією весь масив кримінальних правопорушень поділяється на певні групи (класи) кримінальних правопорушень. Основа такого поділу – визначений критерій. Наприклад, залежно від ступеня завершеності кримінального правопорушення розрізняють закінчені та незакінчені кримінальні правопорушення; залежно від форми вини кримінальні правопорушення поділяють на умисні та необережні; залежно від суб'єкта кримінального правопорушення виокремлюють кримінальні правопорушення, вчинені дорослими, та вчинені неповнолітніми або малолітніми особами, тощо. Кожна класифікація має конкретне прикладне або наукове завдання. Окремою і найважливішою у кримінальному праві є класифікація кримінальних правопорушень за їх суспільною небезпечністю.

Саме така класифікація міститься в ч. 1 ст. 12 КК України, яка встановлює, що залежно від ступеня кримінальні правопорушення поділяються на кримінальні проступки і нетяжкі, тяжкі та особливо тяжкі злочини.

Із змісту цієї норми можна зробити однозначний висновок, що законодавець за основу такої класифікації бере матеріальний критерій, що відбиває внутрішню соціальну сутність кримінальних правопорушень – ступінь їх тяжкості, небезпечності для суспільних відносин, які охороняються кримінальним законом. Поряд з матеріальним критерієм класифікації законодавець у ст. 12 передбачає й її формальний критерій – певний вид і розмір покарання, типовий, такий, що найбільш повно відображає тяжкість конкретної групи (категорії) кримінальних правопорушень.

Наявність у законі не тільки матеріального, але і формального критеріїв пояснюється тим, що саме покарання, передбачене у санкції конкретної статті КК, є тією мірою, що найбільш повно виражає ступінь суспільної небезпечності кримінальних правопорушень, дозволяє розмежувати їх за тяжкістю і визначити їх різні правові наслідки. Це ж дає законодавцю можливість об'єднати в одну

категорію близькі за ступенем суспільної небезпечності кримінальні правопорушення і визначити типову санкцію – вид і розмір покарання, що є показником для певної групи кримінальних правопорушень, які належать до однієї категорії. При цьому кримінальні правопорушення, що належать до однієї категорії, повинні мати санкції, максимальні розміри яких обмежені межами типової санкції, зазначеної у ст. 12.

Питання для самоконтролю:

1. Яке визначення кримінального правопорушення дається у Кримінальному кодексі України?
2. Які ознаки характеризують кримінальне правопорушення?
3. Що таке суспільна небезпека кримінального правопорушення?
4. Чим визначаються характер і ступінь суспільної небезпеки?
5. Що означає протиправність діяння?
6. Що таке малозначність діяння?
7. Чим відрізняються кримінальні правопорушення від інших правопорушень?
8. Що таке класифікація кримінальних правопорушень?
10. Яке значення має класифікація кримінальних правопорушень за ступенем тяжкості для правильного застосування КК?

Тема 5

Склад кримінального правопорушення

План

1. Поняття та значення складу кримінального правопорушення.
2. Кримінальне правопорушення та склад кримінального правопорушення: співвідношення понять.
3. Конструкція складу кримінального правопорушення.
4. Види складів кримінальних правопорушень.

Рекомендована література: [15; 42; 75; 77; 109].

Основні категорії: склад кримінального правопорушення; елементи складу кримінального правопорушення; ознаки складу кримінального правопорушення; обов'язкові ознаки складу кримінального правопорушення; факультативні ознаки складу кримінального правопорушення; елемент «об'єкт кримінального правопорушення»; елемент «об'єктивна сторона кримінального правопорушення»; елемент «суб'єкт кримінального правопорушення»; елемент «суб'єктивна сторона кримінального правопорушення»; склад кримінального правопорушення основний; склад кримінального правопорушення з пом'якшуючими обставинами (привілейований склад); склад кримінального правопорушення із обтяжуючими обставинами (кваліфікований склад); склад кримінального правопорушення простий; склад

кримінального правопорушення складний; склад кримінального правопорушення матеріальний; склад кримінального правопорушення усічений; склад кримінального правопорушення формальний; кваліфікація кримінального правопорушення.

1. Традиційно в теорії кримінального права **склад кримінального правопорушення визначається** як сукупність встановлених у кримінальному законі юридичних ознак (об'єктивних і суб'єктивних), що визначають вчинене суспільно небезпечне діяння як протиправне. З цього визначення випливає, що:

1) склад кримінального правопорушення являє собою певну систему об'єктивних і суб'єктивних ознак, що визначають конкретне суспільно небезпечне діяння як протиправне;

2) тільки в кримінальному законі встановлюється сукупність зазначених ознак;

3) перелік складів кримінальних правопорушень, передбачених законом, є вичерпним;

4) тільки у складі кримінального правопорушення визначається характер та обсяг відповідальності за його вчинення.

Однак думки сучасних вчених не такі однозначні, їх можна звести до наступного:

1) склад кримінального правопорушення – це система певних юридичних фактів, наявність яких дозволяє зробити висновок, що діяння особи є протиправним;

2) склад кримінального правопорушення – це певна юридична конструкція, що являє собою сукупність встановлених законом ознак, які визначають поведінку особи як кримінальне правопорушення певного виду;

3) склад кримінального правопорушення – це категорія науки кримінального права, з якої виводяться практично всі інші кримінально-правові поняття.

Функції складу кримінального правопорушення (значення):

1) статична: а) склад кримінального правопорушення є засобом криміналізації (декриміналізації) суспільно-небезпечних діянь; б) за допомогою складу кримінального правопорушення злочину встановлюються межі кримінальної відповідальності за конкретні суспільно-небезпечні діяння; в) склад кримінального правопорушення виступає одним із засобів визначення меж кримінально-правового регулювання; г) склад кримінального правопорушення є одним із засобів фіксування рівня розвитку правової культури; г) склад кримінального правопорушення – загальна, достатня і єдина підстава кримінальної відповідальності;

2) динамічна: а) склад кримінального правопорушення є одним із засобів удосконалення чинного КК України; б) склад кримінального правопорушення має значення для застосування кримінального закону, оскільки виступає складовою об'єктивної та суб'єктивної підстав кримінальної відповідальності,

визначає межі розслідування кримінального правопорушення, є основою правильної кваліфікації кримінального правопорушення;

3) розмежувальна: а) склад кримінального правопорушення – критерій розмежування між кримінальним правопорушенням та іншими видами правопорушень; б) критерій розмежування кримінальних правопорушень між собою;

4) інформаційна: склад кримінального правопорушення містить у собі інформацію про зміст і межі кримінально-правової заборони, що має важливе значення для правозастосовних органів; фізичних і юридичних осіб; науковців.

5) гарантійна: склад кримінального правопорушення, визначаючи межі кримінальної відповідальності за суспільно небезпечні діяння, служить засобом гарантії прав людини в Україні.

2. Склад кримінального правопорушення необхідно відмежовувати від самого кримінального правопорушення, тому що вони не співпадають, а лише співвідносяться як явище (конкретне кримінальне правопорушення) і юридичне поняття про нього (склад конкретного виду кримінального правопорушення). Кримінальне правопорушення – це конкретне суспільне небезпечне діяння, вчинене у певній обстановці, у певний час і у певному місці, що відрізняється безліччю особливостей від всіх інших кримінальних правопорушень даного виду (наприклад, крадіжка, вчинена вперше, шляхом обману, була усунута охорона, заборони знищені тощо). Тому це кримінальне правопорушення відрізняється безліччю властивих йому індивідуальних ознак від всіх інших крадіжок.

Склад же кримінального правопорушення являє собою юридичне поняття про кримінальне правопорушення певного виду (склад крадіжки, вбивства, звалтування, грабіжу і т.д.), у якому об'єднані найбільш істотні, найбільш типові й універсальні їхні ознаки.

Тільки законодавець у нормах закону за допомогою закріплення відповідних об'єктивних і суб'єктивних ознак визначає, які з вчинених суспільно небезпечних діянь є кримінальними правопорушеннями. Причому законодавець не в змозі (та у цьому і немає необхідності) виділити і нормативно закріпити всю сукупність ознак конкретного кримінального правопорушення. Будь-який конкретне кримінальне правопорушення (вбивство, крадіжка, хуліганство) мають безліч ознак. Чимало з них взагалі не мають безпосереднього відношення до розв'язання питання про кримінальну протиправність і караність діяння. Тому законодавець виділяє з усієї сукупності ознак, які характеризують те чи інше кримінальне правопорушення, найбільш важливі, значущі й найтипівіші, що однаково притаманні всім кримінальним правопорушенням даного виду. Отже, обсяг ознак, що характеризують конкретно вчинене кримінальне правопорушення, значно ширше за обсяг тих юридично значущих ознак, що визначають суспільно небезпечні діяння певного виду як протиправні. В той же час склад кримінального правопорушення виступає і як більш широке поняття, бо він

містить характеристику не одного конкретного кримінального правопорушення, а всіх кримінальних правопорушень даного виду. Тому при встановленні ознак складу в конкретно вчиненому кримінальному правопорушенні потрібно йти не шляхом їх ототожнення, а через їх виявлення у вчиненому діянні і зіставлення з ознаками (елементами) видового поняття складу кримінального правопорушення, закріпленого в кримінальному законі.

Виходячи з цього, можна зробити висновок, що обсяг ознак кримінального правопорушення і складу кримінального правопорушення різний. З одного боку, обсяг ознак кримінального правопорушення є ширшим за обсяг ознак складу, тому що останній містить у собі лише найбільш загальні, типізовані, тобто властиві усім кримінальним правопорушенням даного виду, ознаки. З іншого боку, склад кримінального правопорушення є ширшим за кожне конкретне кримінальне правопорушення, тому що він містить у собі ознаки не одного конкретного кримінального правопорушення, а ознаки всіх кримінальних правопорушень даного виду.

3. У кожному складі кримінального правопорушення виділяють його елементи. Елементи складу кримінального правопорушення використовуються при проведенні наукового аналізу безпосереднього складу кримінального правопорушення. *Елементи складу кримінального правопорушення* – це основні частини складу кримінального правопорушення. Ними є: об'єкт кримінального правопорушення, об'єктивна сторона кримінального правопорушення (їх сукупність називають об'єктивними ознаками складу), суб'єкт і суб'єктивна сторона кримінального правопорушення (вони в сукупності називаються суб'єктивними ознаками складу). До *ознак складу кримінального правопорушення* прийнято відносити всі особливості кожного з елементів складу кримінального правопорушення. Саме ці особливості дозволяють в повній мірі дати характеристику і об'єктивно розкрити всі елементи складу кримінального правопорушення. Кожний з розглянутих елементів складу кримінального правопорушення має певну сукупність ознак, які в залежності від їхньої ролі в характеристиці загального поняття складу кримінального правопорушення поділяються на обов'язкові і факультативні. Обов'язкові — це ті ознаки, які притаманні будь-якому складу кримінального правопорушення, без яких взагалі немає складу кримінального правопорушення. Факультативними визнаються ті ознаки, що не є обов'язковими для всіх складів кримінальних правопорушень і в різних складах можуть відігравати різну роль.

КОНСТРУКЦІЯ	ЗМІСТ
утворюють ознаки відібрані законодавцем для характеристики кожної із 4-х складових частин	певні характерні риси, що розкривають кожний елемент конструкції в змістовому плані

<p>Елемент об'єкт кримінального правопорушення може включати:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) безпосередній об'єкт*; 2) предмет кримінального правопорушення; 3) характеристика потерпілого від кримінального правопорушення 	<p>Об'єкт кримінального правопорушення – це те, на що завжди посягає кримінальне правопорушення і чому завжди завдається певна шкода. Це ті суспільні відносини, що охороняються кримінальним законом.</p>
<p>Елемент об'єктивна сторона кримінального правопорушення може включати:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність)*; 2) суспільно небезпечні наслідки; 3) причинний зв'язок між суспільно небезпечним діянням та суспільно небезпечними наслідками; 4) спосіб вчинення кримінального правопорушення; 5) знаряддя і засоби кримінального правопорушення; 6) місце вчинення кримінального правопорушення; 7) час вчинення кримінального правопорушення; 8) обстановка вчинення кримінального правопорушення 	<p>Об'єктивна сторона кримінального правопорушення – це зовнішня сторона кримінального правопорушення, яка виражається у вчиненні передбаченого законом діяння (дії чи бездіяльності), що заподіює чи створює загрозу заподіяння шкоди об'єкту кримінального правопорушення.</p>
<p>Елемент суб'єктивна сторона кримінального правопорушення може включати:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) вина*; 2) мотив; 3) мета; 4) емоційний стан. 	<p>Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення – це внутрішня сторона кримінального правопорушення, яка включає ті психічні процеси, що характеризують свідомість і волю особи в момент вчинення кримінального правопорушення.</p>
<p>Елемент суб'єкт кримінального правопорушення може включати:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) фізична особа*; 2) осудність*; 3) вік*; 4) спеціальні ознаки суб'єкта кримінального правопорушення. 	<p>Суб'єкт кримінального правопорушення – це фізична особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, досягла віку кримінальної відповідальності і є осудною.</p>

Примітка.* - обов'язкові ознаки, які притаманні будь-якому складу кримінального правопорушення. У кримінальних правопорушеннях з так

званим матеріальним складом обов'язковими (необхідними) ознаками об'єктивної сторони як елемента складу кримінального правопорушення є: суспільно небезпечне діяння (дія чи бездіяльність), суспільно небезпечні наслідки і причинний зв'язок.

4. У науці кримінального права поділ складів кримінальних правопорушень на види здійснюється на підставі 3-х критеріїв:

I. За ступенем суспільної небезпечності (тяжкості) виділяють:

1) простий (основний) склад кримінального правопорушення – він містить у собі основні ознаки кримінального правопорушення і не містить ні обтяжуючих (кваліфікуючих), ні пом'якшуючих обставин;

2) кваліфікований склад кримінального правопорушення (склад кримінального правопорушення із обтяжуючими обставинами);

3) особливо кваліфікований склад кримінального правопорушення (склад кримінального правопорушення з особливо обтяжуючими (особливо кваліфікуючими) обставинами), тобто такими, які надають кримінального правопорушення особливої суспільної небезпечності;

4) склад кримінального правопорушення з пом'якшуючими обставинами (привілейований склад), що характеризується обставинами, які значною мірою знижують суспільну небезпечність і караність даного виду кримінального правопорушення.

II. За характером структури складів, тобто за способом описування їх ознак безпосередньо в законі, усі вони можуть бути поділені на:

1) прості склади – це ті, які містять у собі ознаки одного суспільно небезпечного діяння, що посягає на один об'єкт;

2) складні склади – це склади, законодавча конструкція яких ускладнена якими-небудь обставинами: склади з двома об'єктами (ст. 187 КК України); із двома діями (ст. 353 КК України); із двома формами вини (ч. 2 ст. 121 КК України); альтернативні склади, об'єктивна сторона яких може виражатися в декількох діях чи способах дії або в різних наслідках (ст. 111 КК України)

III. За особливостями конструкції виділяють:

1) кримінальні правопорушення з формальним складом – це такі, що не містять у собі як обов'язкову ознаку суспільно небезпечні наслідки, а тому вважається закінченим з моменту вчинення зазначених у законі діянь;

2) кримінальні правопорушення з матеріальним складом – це такі, при конструюванні яких як обов'язкові ознаки об'єктивної сторони включаються суспільно небезпечне діяння (дія чи бездіяльність), суспільно небезпечні наслідки і причинний зв'язок між суспільно небезпечним діянням та суспільно небезпечними наслідками. У таких складах об'єктивна сторона отримує свій повний розвиток лише за умови настання зазначених наслідків і тільки з цього моменту вважається кримінальне правопорушення закінченим.

3) кримінальні правопорушення з усіченим складом – це такі, в яких момент закінчення кримінального правопорушення самим законом переноситься на стадію готування або на стадію замаху.

Питання для самоконтролю:

1. Поняття складу кримінального правопорушення у кримінальному праві.
2. Характерні риси поняття складу кримінального правопорушення.
3. Види та зміст функцій складу кримінального правопорушення.
4. Відмежування кримінального правопорушення від складу кримінального правопорушення.
5. Кримінально-правова характеристика видів складів кримінальних правопорушень: за ступенем суспільної небезпечності кримінального правопорушення; за характером структури складів кримінальних правопорушень, тобто залежно від способу описання кримінального правопорушення в законі про кримінальному відповідальність; за особливостями законодавчої конструкції.
6. Поняття та види об'єкта складу кримінального правопорушення. Поняття предмета складу кримінального правопорушення.
7. Поняття об'єктивної сторони кримінального правопорушення. Обов'язкові та факультативні ознаки.
8. Поняття, ознаки та види суб'єкта складу кримінального правопорушення.
9. Поняття суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення.
10. Поняття обов'язкових та факультативних ознак суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення.

Тема 6

Характеристика елементів складу кримінального правопорушення

План

1. Об'єкт кримінального правопорушення
 - 1.1. поняття об'єкта кримінального правопорушення;
 - 1.2. види об'єктів кримінального правопорушення;
 - 1.3. предмет кримінального правопорушення.
2. Об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення
 - 2.1. Поняття, ознаки і значення об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення;
 - 2.2. Суспільно небезпечне діяння (дія чи бездіяльність);
 - 2.3. Значення нездоланної сили, фізичного і психічного примусу для вирішення питання про кримінальну відповідальність;
 - 2.4. Суспільно небезпечні наслідки: поняття, види та значення;
 - 2.5. Причинний зв'язок між суспільно небезпечним діянням (дією або бездіяльністю) і суспільно небезпечними наслідками;
 - 2.6. Факультативні ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення;

3. Суб'єкт кримінального правопорушення
 - 3.1. поняття і ознаки суб'єкта кримінального правопорушення;
 - 3.2. спеціальний суб'єкт кримінального правопорушення;
 - 3.3. поняття та критерії неосудності;
 - 3.4. обмежена осудність та її критерії;
 - 3.5. відповідальність за кримінальні правопорушення, вчинені в стані сп'яніння.

4. Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення
 - 4.1. поняття, ознаки і значення суб'єктивної сторони кримінального правопорушення;
 - 4.2. поняття, зміст, сутність, ступінь і форми вини;
 - 4.3. умисел та його види;
 - 4.4. необережність та її види;
 - 4.5. змішана (подвійна) форма вини.
 - 4.6. факультативні ознаки суб'єктивної сторони кримінального правопорушення
 - 4.7. Помилка та її вплив на кримінальну відповідальність.
 - 4.8. Випадок як невинне вчинення суспільно небезпечного посягання.

Рекомендована література: [22; 24; 32; 35; 45; 48; 49; 51; 52; 55; 72; 86; 92; 95; 96; 97; 99; 100; 111; 114; 116; 122; 132; 142; 154; 155].

Основні категорії: об'єкт кримінального правопорушення; об'єкт кримінального правопорушення родовий (груповий); об'єкт кримінального правопорушення загальний; об'єкт кримінального правопорушення безпосередній; об'єкт кримінального правопорушення безпосередній основний; об'єкт кримінального правопорушення безпосередній додатковий; об'єкт кримінального правопорушення додатковий обов'язковий; об'єкт кримінального правопорушення додатковий факультативний; предмет кримінального правопорушення; предмет кримінального протиправного впливу; об'єктивна сторона кримінального правопорушення; кримінально протиправна бездіяльність; кримінально протиправна дія; суспільно небезпечні наслідки; причинний зв'язок у кримінальному праві; засоби і знаряддя вчинення кримінального правопорушення; місце вчинення кримінального правопорушення; обстановка вчинення кримінального правопорушення; спосіб вчинення кримінального правопорушення; час вчинення кримінального правопорушення; непереборна сила; непереборний фізичний примус; психічний примус; суб'єкт кримінального правопорушення; суб'єкт кримінального правопорушення загальний; суб'єкт кримінального правопорушення спеціальний; службова особа; неосудна особа; обмежено осудна особа; осудність; неосудність; медичний критерій неосудності; юридичний критерій неосудності; стан сп'яніння; суб'єктивна сторона кримінального правопорушення; вина; зміст вини; сутність вини;

ступінь вини; форми вини; умисел; умисел прямий; умисел непрямий; умисел заздалегідь обдуманий; умисел, що виник раптово; умисел визначений (конкретизований); умисел визначений (конкретизований) альтернативний; умисел визначений (конкретизований) простий; умисел невизначений; кримінально протиправна недбалість; кримінально протиправна самовпевненість; змішана (подвійна) форма вини; мотив кримінального правопорушення; мета кримінального правопорушення; помилка; помилка фактична; помилка юридична; випадок (казус).

1.1. Об'єктом кримінального правопорушення є суспільні відносини, які охороняються кримінальним законом і яким внаслідок посягання завдається або може бути завдана шкода.

Значення об'єкта кримінального правопорушення:

- 1) визначає характер суспільної небезпечності кримінального правопорушення;
- 2) є підставою для розмежування кримінальних правопорушень між собою;
- 3) є одним з елементів складу кримінального правопорушення і одним із елементів підстави кримінальної відповідальності.

1.2. В теорії кримінального права розрізняють:

1) загальний об'єкт – це всі суспільні відносини, що поставлені під охорону чинного закону про кримінальну відповідальність. Загальний об'єкт визначається в ст. 1 КК України.

2) родовий об'єкт – це певна група суспільних відносин, які поставлені під охорону єдиного комплексу взаємозалежних кримінально-правових норм. Саме ця його властивість була покладена в основу побудови Особливої частини КК, що дозволило законодавцю об'єднати в межах одного розділу КК норми, в яких встановлюється відповідальність за посягання на тотожні чи однорідні суспільні відносини;

3) безпосередній об'єкт – це частина родового об'єкта, це ті конкретні суспільні відносини, яким завдається шкода внаслідок вчинення конкретного кримінального правопорушення

Як правило, кожен кримінальне правопорушення має один безпосередній об'єкт, але є випадки коли кримінальні правопорушення посягають одночасно на два об'єкти. Відповідно один із таких об'єктів є головним (такий об'єкт традиційно називають *основним безпосереднім об'єктом*), а другий – другорядним (такий об'єкт традиційно називають *додатковим безпосереднім об'єктом*). Питання про основний і додатковий об'єкт вирішується не від важливості охоронюваного блага (ієрархії цінностей), а від зв'язку його із родовим об'єктом.

Основний безпосередній об'єкт – це об'єкт завжди входить до складу родового об'єкта кримінального правопорушення. Тому з'ясування цього об'єкта дає змогу правильно визначити місце тієї чи іншої кримінально-правової норми в системі Особливої частини КК.

Додатковий безпосередній об'єкт – це таке суспільне відношення, яке заслуговує на самостійну кримінально-правову охорону, проте він знаходиться у тісній взаємодії із родовим об'єктом. Без порушення родового об'єкта не відбувалося би порушення суспільних відносин додаткового об'єкта.

Додатковий безпосередній об'єкт буває **двох видів**:

1) додатковий обов'язковий об'єкт – це такий об'єкт, що в даному складі кримінального правопорушення страждає завжди, у будь-якому випадку вчинення певного кримінального правопорушення. Цьому об'єкту, як і основному, завжди заподіюється шкода внаслідок вчинення кримінального правопорушення;

2) додатковий факультативний об'єкт – це такий об'єкт, який при скоєнні певного кримінального правопорушення може існувати поряд з основним, а може бути відсутнім;

1.3. Предмет кримінального правопорушення – це будь-які речі матеріального світу, з певними властивостями яких закон про кримінальну відповідальність пов'язує наявність у діях особи ознак конкретного складу кримінального правопорушення.

Предмет кримінального правопорушення є необов'язковою (факультативною) ознакою складу кримінального правопорушення. Однак, якщо предмет кримінального правопорушення як ознака складу кримінального правопорушення названий безпосередньо в самому законі, то він є обов'язковою ознакою складу кримінального правопорушення

Законодавець по-різному описує ознаки предмета кримінального правопорушення в законі про кримінальну відповідальність (визначає певний вид предметів, дає приблизний або вичерпний перелік предметів кримінального правопорушення, перелік предметів кримінального правопорушення наводиться в тих нормативних актах, до яких відсилає сам кримінальний закон).

Поняття «об'єкт кримінального правопорушення» і «предмет кримінального правопорушення» є різними. По-перше, предмет кримінального правопорушення як самостійна ознака кримінального правопорушення завжди існує поряд з об'єктом. Саме об'єкт і предмет у сукупності утворюють самостійний елемент складу кримінального правопорушення.

По-друге, предмет відрізняється від об'єкта й тим, що йому не завжди завдають шкоди. Якщо шкода, завдана об'єкту, завжди має соціальний характер, то предмету кримінального правопорушення внаслідок суспільне небезпечного посягання насамперед завдається фізичної шкоди, яка викликає певні негативні соціальні зміни в об'єкті. Шкода предмету як матеріальній речі завдається, коли кримінальне правопорушення здійснюється шляхом його знищення, пошкодження чи змінення. Разом з тим при вчиненні цілого ряду кримінальних правопорушень предмет не зазнає шкоди. Це має місце тоді, коли кримінальне правопорушення вчиняється шляхом створення (виготовлення) заборонених до виробництва предметів або шляхом

безпосереднього посягання на інший елемент охоронюваних законом суспільних відносин.

2.1. Об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення – це такий елемент складу кримінального правопорушення, ознаки якого характеризують зовнішній процес протиправного посягання.

До ознак об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення відносять:

- 1) суспільно небезпечне діяння у формі дії або бездіяльності;
- 2) суспільно небезпечні наслідки;
- 3) причинний зв'язок між вчиненим діянням і суспільно небезпечні наслідками;
- 4) місце вчинення кримінального правопорушення;
- 5) час вчинення кримінального правопорушення;
- 6) спосіб;
- 7) знаряддя і засоби кримінального правопорушення;
- 8) обстановка вчинення кримінального правопорушення.

Усі ознаки об'єктивної сторони кримінального правопорушення можна поділити на дві групи: *обов'язкові (необхідні) і факультативні*.

Обов'язкові ознаки властиві будь-якому складу кримінального правопорушення. У матеріальних складах кримінального правопорушення обов'язковими ознаками об'єктивної сторони є: діяння (дія або бездіяльність), наслідки, причинний зв'язок між вчиненим діянням і суспільно небезпечні наслідками. У формальних складах кримінального правопорушення обов'язковими ознаками об'єктивної сторони є: діяння (дія або бездіяльність).

До факультативних ознак об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення належать: місце, час, спосіб, знаряддя і засоби, обстановка вчинення кримінального правопорушення.

Однак якщо місце, час, спосіб, обстановка, знаряддя і засоби вчинення кримінального правопорушення прямо вказані у диспозиції статті Особливої частини КК або однозначно впливають з її змісту, то вони набувають значення обов'язкових ознак об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення і їх встановлення в такому випадку є обов'язковим.

Значення об'єктивної сторони кримінального правопорушення:

- 1) є елементом складу кримінального правопорушення і входить до підстави кримінальної відповідальності;
- 2) ознаки об'єктивної сторони визначають характер та ступінь суспільної небезпечності кримінального правопорушення;
- 3) має значення для правильної кваліфікації кримінального правопорушення;
- 4) має значення для розмежування кримінальних правопорушень, а також відмежування кримінально протиправних діянь від не протиправних;
- 5) ознаки об'єктивної сторони беруться до уваги при вирішенні питань, пов'язаних із криміналізацією та пеналізацією вчинків людини;
- 6) ознаки об'єктивної сторони мають важливе доказове значення.

2.2. Термін «діяння» вживається в КК України в подвійному значенні:

- 1) як синонім поняття кримінальне правопорушення (ст. 11 КК України);
- 2) як ознака об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення.

Як ознака об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення діяння має 2 форми:

- 1) кримінально протиправна дія;
- 2) кримінально протиправна бездіяльність.

Підставою поділу діяння на дію і бездіяльність є характер поведінки особи (активна і пасивна) і конструкція норми закону в протиріччя якій вступає діяння.

Кримінально протиправна дія – це акт забороненої кримінальним законом активної суспільно небезпечної поведінки особи, що полягає у вчиненні нею конкретної дії (дій), які вона неповинна була вчиняти в даних конкретних умовах.

Ознаки кримінально протиправної дії: 1) суспільна небезпечність; 2) протиправність; 3) конкретний характер; 4) вольовий і свідомий вчинок.

Форми кримінально протиправної дії:

1) фізичні дії полягають у застосуванні мускульної, фізичної сили для вчинення кримінально протиправного посягання (крадіжка, грабіж, розбій, вбивство, нанесення тілесних ушкоджень тощо) і завжди спрямовані на зміну зовнішньої, фізичної сфери предметів матеріального світу;

2) інформаційні дії полягають у передаванні інформації іншим особам і завжди виражаються у словесній (вербальній) формі, а також у яких-небудь інших діях, що несуть інформацію: смислових жестах (конклюдентні дії), виразних рухах (міміка). За допомогою інформаційних дій відбуваються такі кримінальні правопорушення, як погроза вбивством, вимагання тощо.

Кримінально протиправна бездіяльність – це акт забороненої кримінальним законом пасивної суспільно небезпечної поведінки особи, що полягає у невчиненні нею конкретної дії (дій), які вона повинна була і могла вчинити в даних конкретних умовах (сукупність умов).

При злочинній бездіяльності правовий обов'язок діяти впливає із слідуючих підстав: а) з закону (наприклад, закон покладає на громадянина обов'язок надати допомогу особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, – ст. 136); б) з професійних або службових функцій (наприклад, ненадання допомоги хворому медичним працівником – ст. 139) в) з договору; г) з родинних відносин (наприклад, ухилення від сплати аліментів на утримання дітей – ст. 164); г) з попередньої поведінки особи, якщо вона своїми діями поставила правоохоронювані інтереси в небезпеку.

Наявність реальної можливості діяти певним чином полягає в тому, що особа в даній конкретній ситуації мала реальну можливість діяти, тобто виконати активні дії і запобігти тим самим злочинним наслідкам.

Деякі особливості мають суспільно небезпечні діяння при вчиненні триваючих, продовжуваних і складних кримінальних правопорушень.

Триваюче кримінальне правопорушення – це кримінальне правопорушення, який характеризується тим, що особа, яка вчиняє певну дію або бездіяльність, ознаки якої передбачено однією статтею або частиною статті КК України, після цього деякий період часу знаходиться в стані безперервного порушення норми кримінального закону (вчинення кримінально протиправного діяння на протязі певного часу).

Продовжуваним кримінальним правопорушенням визнається кримінальне правопорушення, який складається з двох або більше тотожних кримінально-протиправних дій, які об'єднані єдиним протиправним наміром, спільною метою, направлені, як правило на один об'єкт і утворюють в цілому єдиний кримінальне правопорушення. Таке кримінальне правопорушення буде вважатися закінченим: а) з моменту вчинення останньої дії; б) з моменту припинення протиправної діяльності правоохоронними органами.

Складене кримінальне правопорушення – це кримінальне правопорушення, який складається з двох або більше кримінально-протиправних діянь, кожне з яких, якщо розглядати відокремлено може являти собою самостійний склад кримінального правопорушення, але внаслідок їх органічної єдності вони утворюють один одиничний кримінальне правопорушення, який охоплюється однією нормою закону.

2.3. Дія або бездіяльність – це вольові вчинки людини, вони являють собою психофізичну єдність зовнішньої (фізичної) і внутрішньої (психічної) сторін її поведінки. Але трапляються ситуації, коли у вчинених особою дії або бездіяльності її воля не виявляється, а тому психофізична єдність діяння відсутня. У таких випадках через наявність певних обставин вчинене діяння (дія чи бездіяльність), в якому відсутній прояв волі самого діяча, втрачає свій кримінально-правовий характер. Отже, тут відсутнє і саме діяння (дія чи бездіяльність) як ознака об'єктивної сторони кримінального правопорушення. До таких обставин належать:

- 1) непереборна сила;
- 2) непереборний фізичний примус;
- 3) психічний примус, що відповідає вимогам крайньої необхідності.

Непереборна сила – це наявність надзвичайних і невідворотних в даній обстановці сил природи чи інших об'єктивних факторів або вплив інших людей, при яких людина позбавлена можливості діяти певним чином у відповідності зі своєю волею і свідомістю.

Джерелом непереборної сили можуть бути явища природи, технічні механізми, хвороба тощо. У діянні, вчиненому під впливом непереборної сили, відсутня воля особи, відсутні саме діяння і об'єктивна сторона кримінального правопорушення. Отже, за таке діяння кримінальна відповідальність наставати не може.

Фізичний примус (насильство) – це протиправний фізичний вплив на людину (наприклад, застосування фізичної сили, нанесення удару, побоїв, тілесних ушкоджень, введення в організм різноманітних препаратів тощо) з метою примусити її вчинити кримінальне правопорушення (наприклад, не

перешкоджати проникненню у сховище, видати чуже майно тощо). Фізичний примус непереборний – це такий фізичний примус, при якому особа цілком позбавлена можливості керувати своїми діями (бездіяльністю). Фізичний примус переборний – це такий фізичний примус, при якому особа зберігає можливість керувати своїми діями.

Якщо фізичний примус був непереборним (наприклад, зв'язаний охоронець не міг перешкодити злочинцям вчинити крадіжку, або касир видав злочинцям гроші внаслідок жорстоких побоїв), то у вчиненому діянні особи немає прояву його волі, внаслідок чого виключається її кримінальна відповідальність (ч. 1 ст. 40). Якщо ж фізичне насильство було переборним, то в цьому випадку питання про відповідальність вирішується за правилами крайньої необхідності (ч. 2 ст. 40). Однак такий фізичний примус повинен розглядатися як обставина, що пом'якшує покарання (п. 6 ст. 66).

Психічний примус – це погроза застосування до особи фізичного насильства або заподіяння матеріальної або моральної шкоди (наприклад, погроза вбити, знищити або пошкодити майно, поширити відомості, що ганьблять особу, тощо) із метою спонукати її вчинити кримінальне правопорушення. Воля особи, яка піддалася примусу, до деякої міри обмежена, внаслідок чого вона відчуває ускладнення у виборі того чи іншого варіанта поведінки. У даному разі воля особи, щодо якої застосовується психічний примус, цілком не паралізована і вона все ж має можливість обрати той або інший варіант поведінки на свій розсуд. Ось чому суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність), вчинене внаслідок психічного примусу, за загальним правилом, не виключає кримінальної відповідальності, але розглядається як вчинене при пом'якшуючих обставинах при застосуванні покарання (п. 6 ст. 66). Дія або бездіяльність, вчинені внаслідок психічного примусу, не тягнуть за собою кримінальну відповідальність лише за умови, що мав місце стан крайньої необхідності.

2.4. Суспільно небезпечні наслідки – це шкода, що заподіюється кримінальним протиправним діянням суспільним відносинам, охоронюваним кримінальним законом, або як реальна загроза заподіяння такої шкоди.

Види суспільно небезпечних наслідків:

1) матеріальні наслідки: а) майнова шкода (позитивна шкода + упущена вигода); б) фізична шкода.

2) нематеріальні наслідки – це такі негативні зміни в об'єкті посягання, що поєднані з порушенням прав та інтересів громадян: а) морально-етичні; б) політичні; в) посадово-організаційні; г) соціальні.

В основному у складах кримінальних правопорушень є один наслідок, якщо є один об'єкт посягання. Якщо об'єктів посягання є декілька, то і наслідків теж декілька. Залежно від виду безпосереднього об'єкта, якому суспільно небезпечне діяння заподіює шкоду, наслідки можуть бути поділені на основні і додаткові. У той же час додаткові наслідки можуть бути поділені на обов'язкові (додатково обов'язкові), тобто такі, які мають місце завжди, у всіх випадках при вчиненні даного кримінального правопорушення, і факультативні

(додатково факультативні), що можуть мати місце, але можуть бути і відсутніми при вчиненні даного кримінального правопорушення.

Значення суспільно небезпечних наслідків:

1) виступають в якості однієї із обов'язкових ознак об'єктивної сторони матеріального складу кримінального правопорушення;

2) безпосередньо впливають на саме застосування кримінального закону (кваліфікаційне значення);

3) наявність чи відсутність наслідків у формальних складах кримінального правопорушення враховується судом при призначенні покарання.

2.5. Причинний зв'язок – у кримінальному праві розуміють такий зв'язок між суспільно небезпечним діянням та суспільно небезпечними наслідками, за якого наслідки з об'єктивною необхідністю породжуються діянням.

Теорія необхідного спричинення, яка є на сьогодні найбільш обґрунтованою виходить із того, що суспільно небезпечні наслідки мають обов'язково передувати у часі діянню, останнє повинно з необхідністю, закономірно породжувати наслідок, що означає: а) за відсутності діяння наслідок не настав би; б) у кожному разі вчинення такого діяння відповідний наслідок обов'язково настає; у зв'язку з цим не може вважатися ознакою об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення випадковий зв'язок, який не є закономірним і виявляється лише в окремих випадках.

Відповідно до теорії необхідного спричинення варто розрізняти два види причинного зв'язку: необхідний (об'єктивний, закономірний) і випадковий. Перший є ознакою об'єктивною сторони матеріального складу кримінального правопорушення, другий – ні.

Необхідний причинний зв'язок, у свою чергу, поділяється на два види:

1) необхідний безпосередній зв'язок, що трапляється в тих випадках, коли діяння безпосередньо породжує наслідок, не опосередковуючись дією проміжних факторів;

2) необхідний опосередкований зв'язок, в структурі якого вплив суспільно небезпечного діяння опосередковується проміжними ланками (чинниками), наявність яких є обов'язковим для настання наслідку; такими ланками можуть бути механізми або окремі знаряддя, що задіюються (опосередковуються) злочинцем для забезпечення настання бажаних для нього суспільно небезпечних наслідків.

Особливими видами необхідного опосередкованого причинного зв'язку є такі:

1) причинний зв'язок у разі співучасті, в структуру якого вмонтовано діяння кожного зі співучасників; лише їх спільні зусилля складають причину суспільно небезпечного наслідку;

2) причинний зв'язок за наявності особливих умов на боці потерпілого, який полягає в такому: у низці випадків на характер, інтенсивність розвитку причинного зв'язку й, відповідно, суспільно небезпечних наслідків впливають особливі стани потерпілого;

3) причинний зв'язок у разі бездіяльності, розгортання якого передбачає опосередкованість діяння особи тими обставинами (факторами), виникнення яких зумовлює актуалізацію відповідного юридичного обов'язку, невиконання якого в конкретній ситуації і визначає зміст бездіяльності

2.6. До факультативних ознак об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення належать:

1) *місце вчинення кримінального правопорушення* – це певна територія або інше місце, де відбувається суспільна небезпечне діяння і настають його суспільна небезпечні наслідки;

2) *час вчинення кримінального правопорушення* – це певний відрізок (проміжок) часу, протягом якого відбувається суспільна небезпечне діяння і настають суспільна небезпечні наслідки;

3) *обстановка вчинення кримінального правопорушення* – це конкретні об'єктивні умови, в яких вчиняється кримінальне правопорушення;

4) *спосіб вчинення кримінального правопорушення* – це та зовнішня форма, в якій виражаються протиправні дії, тобто це та послідовність прийомів і методів, які застосовуються в процесі умисного кримінально-правового посягання;

5) *знаряддя та засоби вчинення кримінального правопорушення* – це предмети матеріального світу, що застосовуються кримінальним правопорушником при вчиненні суспільна небезпечного діяння.

3.1. *Суб'єктом кримінального правопорушення* є фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність.

Ознаки суб'єкта кримінального правопорушення.

1) тільки фізична особа;

2) особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності. Цей вік визначається саме на час вчинення кримінального правопорушення. Скоєння суспільно небезпечного діяння особою, яка не досягла на час вчинення кримінального правопорушення визначеного законом віку, свідчить про відсутність суб'єкта кримінального правопорушення, а, отже, про відсутність складу кримінального правопорушення, внаслідок чого виключається і кримінальна відповідальність.

Оскільки вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність, має правове значення, органи досудового розслідування і суди повинні вживати заходів щодо встановлення віку особи – дати її народження. У разі притягнення особи до кримінальної відповідальності її вік встановлюють відповідно до документів про народження (число, місяць, рік народження). Особа вважається такою, що досягла певного віку, не в день народження, а починаючи з 0 годин наступної доби. При цьому враховуються місце народження особи і місце вчинення кримінального правопорушення, якщо вони знаходяться в різних часових поясах. За відсутності документів про народження вік особи встановлюється на підставі висновку судово-медичної

експертизи. Днем народження особи у таких випадках буде останній день (тобто 31 грудня) названого експертом року, а при визначенні віку мінімальною і максимальною кількістю років слід виходити із пропонованого експертами мінімального віку цієї особи.

При розслідуванні і розгляді кримінального провадження необхідно встановити точний вік особи (число, місяць, рік народження). У тому ж разі, коли відсутні документи, що підтверджують вік, необхідне проведення судово-медичної експертизи, яка встановить мінімальну і максимальну межу віку особи.

Згідно КК України (ст. 22 КК) існують два види нижньої вікової межі, по досягненню якої може наставати кримінальна відповідальність:

- 1) загальний (16 років);
- 2) знижений (14 років)

Ч. 2 ст. 22 КК України встановлює вичерпний перелік кримінальних правопорушень, за які встановлена кримінальна відповідальність з 14 років. Всі кримінальні правопорушення, за які кримінальна відповідальність настає з 14 років можна поділити на **дві групи:**

- 1) насильницькі кримінальні правопорушення;
- 2) майнові кримінальні правопорушення.

В основу зниження віку кримінальної відповідальності за ці кримінальні правопорушення покладені **такі критерії:** 1) рівень розумового розвитку; 2) значну поширеність більшості з цих кримінальних правопорушень серед підлітків; 3) значну суспільну небезпечність (тяжкість) більшості з цих кримінальних правопорушень.

Особа у віці від чотирнадцяти до шістнадцяти років не відповідає за кримінальні правопорушення, за які встановлюється відповідальність з шістнадцяти років, навіть якщо вона брала в них участь як співучасник.

У ряді випадків кримінальна відповідальність можлива лише за кримінальні правопорушення, вчинені повнолітніми особами, тобто особами, які досягай вісімнадцятирічного віку, бо за характером цих кримінальних правопорушень їх фактично не можуть вчинити неповнолітні. До таких кримінальних правопорушень слід віднести, наприклад, ухилення від призову на строкову військову службу (ст. 335), втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність (ст. 304).

3) може бути тільки осудна особа. Осудною вважається особа, яка під час вчинення кримінального правопорушення усвідомлювала свої дії (бездіяльність) і керувала ними.

3.2. Спеціальний суб'єкт – це суб'єкт кримінального правопорушення, який володіє окрім загальних ознак (фізична особа, вік, осудність), ще й спеціальними ознаками, що характеризують і визначають кваліфікацію вчиненого.

Ознаки спеціального суб'єкта є додатковими, оскільки не є характерними для всіх кримінальних правопорушень.

За своїм змістом ознаки спеціального суб'єкта об'єднати у 3 групи:

- 1) правове становище особи;
- 2) особа винного;
- 3) специфіка протиправних діянь особи.

Кримінально-правове значення виділення окремих видів спеціальних суб'єктів складів злочинів полягає у тому, що:

- 1) однорідні ознаки враховуються при висуненні версій кримінально-правової кваліфікації;
- 2) тотожність суб'єктів складів кримінальних правопорушень дозволяє встановлювати інші ознаки складів відповідних кримінальних правопорушень;
- 3) відмінність в ознаках спеціальних суб'єктів складів кримінальних правопорушень дає можливість розрізняти між собою окремі посягання.

3.3. Неосудною визнається така особа, яка під час вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого КК, не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки.

Поняття неосудності включає два критерії:

- 1) медичний;
- 2) юридичний.

Медичний критерій окреслює всі можливі психічні захворювання, атому в ч. 2 ст. 19 КК України зазначені чотири види психічних захворювань:

а) хронічна психічна хвороба – це розлад психіки, що має тривалий перебіг і тенденцію до наростання. До цих захворювань належать: шизофренія, епілепсія, параноя, прогресивний параліч, маніакально-депресивний психоз та ін. Усі ці хвороби є прогресуючими, важковиліковними чи взагалі невиліковними. Хоча і при цих захворюваннях можливі так звані світлі проміжки;

б) тимчасовий розлад психічної діяльності – це захворювання, що раптово виникають (часто як наслідок тяжких душевних травм) і за сприятливих обставин раптово минають. До таких захворювань належать різного роду патологічні афекти, алкогольні психози, біла гарячка та ін.;

в) недоумство – найтяжче психічне захворювання (психічне каліцтво), яке постійним, природженим видом порушення психіки, що вражає розумові здібності людини. Існують три форми слабоумства: ідіотія (найбільш глибокий ступінь розумового недорозвитку), імбецильність (менш глибокий), дебільність (найлегша форма);

г) інший хворобливий стан психіки – це такі хворобливі розлади психіки, що їх не охоплюють раніше названі три види психічних захворювань.

Встановлення медичного критерію ще не дає підстав для висновку про неосудність особи на час вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого кримінальним законом. Наявність медичного критерію є лише

підставою для встановлення критерію юридичного, який остаточно визначає стан неосудності.

Юридичний критерій неосудності виражається в нездатності особи під час вчинення суспільно небезпечного діяння усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними саме внаслідок наявності психічного захворювання, тобто критерію медичного.

Юридичний критерій неосудності виражається двома ознаками:

1) інтелектуальною ознакою – особа не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність). Це означає: а) особа не здатна усвідомлювати фактичну сторону вчинюваного нею діяння, тобто не розуміє справжнього змісту своєї поведінки (не розуміє, що скоює вбивство, підпалює будинок і т. ін.), а тому не може розуміти і його суспільну небезпечність; б) особа не здатна усвідомлювати того, що її дія має суспільно небезпечний характер, розуміючи фактичну сторону діяння.

2) вольовою ознакою – особа не могла керувати своїми діями (бездіяльністю) внаслідок руйнування психічною хворобою вольової сфери. Це означає: а) у всіх випадках, коли особа не усвідомлює своїх дій (бездіяльності), вона не може і керувати ними; б) можливі й інші ситуації, коли особа усвідомлює фактичну сторону свого діяння, може усвідомлювати суспільну небезпечність своїх дій та їх наслідків, проте не може керувати своєю поведінкою.

Значення юридичного критерію неосудності:

1) визначає справжній зміст неосудності;
2) встановлює межі дії медичних критеріїв і таким чином проводить межу між осудністю і неосудністю.

Відповідно до закону особа, яка визнана неосудною, не підлягає кримінальній відповідальності незалежно від тяжкості вчиненого нею суспільно небезпечного діяння. До такої особи, на підставі ч. 2 ст. 19 КК, можуть бути застосовані примусові заходи медичного характеру, передбачені ст. 94 КК. Такі заходи не є кримінальним покаранням, однак, на відміну від звичайного психіатричного лікування, є примусовими і спрямовані як на лікування хворого, так і на охорону суспільства і держави від можливого повторення ним нових суспільно небезпечних діянь.

3.4. Стаття 20 КК України передбачає, що підлягає кримінальній відповідальності особа, визнана судом **обмежено осудною**, тобто така, яка під час вчинення кримінального правопорушення через психічний розлад повною мірою не здатна була усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і (або) керувати ними. (обмежена осудність)

Ознаки обмеженої осудності:

1) пов'язана з наявністю в суб'єкта певного психічного розладу;
2) внаслідок цього особа не повною мірою здатна усвідомлювати свої дії і керувати ними. Однак, на відміну від неосудної особи, здатність усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і (або) керувати ними не виключається;

3) обмежена осудність не виключає осудності як обов'язкової ознаки суб'єкта, а отже, не виключає і кримінальної відповідальності за вчинене;

4) враховується судом при призначенні покарання і є підставою для застосування примусових заходів медичного характеру.

3.5. Відповідно до ст. 21 КК, особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у стані сп'яніння внаслідок вживання алкоголю, наркотичних засобів або інших одурманюючих речовин, підлягає кримінальній відповідальності.

Сп'яніння буває двох видів: фізіологічним і патологічним.

У разі фізіологічного сп'яніння (алкогольного, наркотичного, токсичного) в особи послаблюється функціонування гальмових процесів нервової діяльності й самоконтролю. Звичайне фізіологічне сп'яніння настає поступово. Особа усвідомлює, що алкоголь, наркотик чи інша речовина одурманює її, порушує нормальний стан психіки, швидкість реакції, координацію рухів тощо. Продовжуючи вживати такі речовини та засоби, особа приводить себе в стан сильного сп'яніння, що, хоча і порушує психічні процеси, але не є хворобливим станом.

Інший зміст має патологічне сп'яніння, яке може настати для особи раптово, навіть при вживанні невеликих доз алкоголю, наркотику тощо. Патологічне сп'яніння є хворобливим станом, що належить до короточасних психічних розладів і якісно відрізняється від важкого ступеня звичайного побутового сп'яніння. За патологічного сп'яніння присутні психологічний і медичний критерії неосудності.

Згідно з п. 13 ч. 1 ст. 67 КК України вчинення кримінального правопорушення особою, що перебуває у стані алкогольного сп'яніння або у стані, викликаному вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів, є обставиною, яка обтяжує покарання. Суду надається право, залежно від характеру вчиненого кримінального правопорушення не визнавати цю обставину такою, що обтяжує покарання, навівши мотиви свого рішення у вирок.

4.1. *Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення* – це внутрішня сторона кримінального правопорушення, тобто психічна діяльність особи, що відображує ставлення її свідомості і волі до суспільна небезпечного діяння, котре нею вчиняється, і до його наслідків.

Зміст суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення розкривають такі **юридичні ознаки**: 1) вина; 2) мета; 3) мотив; 4) емоційний стан особи в момент вчинення кримінального правопорушення.

Всі ознаки тісно пов'язані між собою, проте їх зміст і значення у кожному випадку вчинення кримінального правопорушення неоднакові. Вина особи – це основна, обов'язкова ознака суб'єктивної сторони будь-якого складу кримінального правопорушення. Мета, мотив, емоційний стан особи в момент вчинення кримінального правопорушення – це факультативні ознаки суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, які мають значення обов'язкових ознак лише в тих випадках, коли названі в

кримінальному законі як обов'язкові ознаки конкретного кримінального правопорушення.

Значення суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення:

1) вона виступає обов'язковим елементом будь-якого складу кримінального правопорушення, а її наявність чи відсутність дає можливість відмежувати злочинне діяння від незлочинного;

2) впливає на кваліфікацію кримінальних правопорушень і дозволяє відмежовувати подібні кримінальні правопорушення за об'єктивними ознаками;

3) зміст суб'єктивної сторони істотно впливає на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, ступінь суспільної небезпечності особи суб'єкта і тим самим на призначення покарання.

4.2. Вина – це психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої КК України, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності.

Основними елементами, які характеризують вину є:

1) зміст вини – це відображення в психіці особи об'єктивних ознак вчинення кримінального правопорушення, тобто фактичних ознак, які характеризують об'єкт і об'єктивну сторону кримінального правопорушення;

2) сутність вини – це соціальна природа вини, яка проявляється у вчиненому особою протиправному діянні. Соціальна сутність вини полягає у негативному ставленні особи, яка вчинила суспільне небезпечне діяння, до тих цінностей (суспільних відносин), що охороняються кримінальним законом, а при необережній формі вини – в байдужому ставленні до цих благ;

3) форми вини – це зазначені в кримінальному законі сполучення певних ознак свідомості і волі особи при вчиненні кримінального правопорушення. Вони характеризують психічне ставлення особи до діяння і його наслідків. Чинне кримінальне законодавство виділяє дві форми вини – умисел (ст. 24) і необережність (ст. 25). Умисел і необережність мають свої види. Умисел може бути прямим і непрямим, а необережність існує у виді злочинної самовпевненості та злочинної недбалості;

4) ступінь вини – це категорія кількісна. Ця категорія визначається: а) об'єктивними обставинами; б) характером суспільно небезпечного діяння; в) особливостями психічного ставлення особи до вчиненого; г) мотивом і метою; д) обставинами, що характеризують особу винного; е) поведінкою жертви.

Значення вини:

1) відсутність вини означає відсутність суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, а отже і самого складу кримінального правопорушення;

2) вина має важливе значення для кваліфікації кримінального правопорушення і визначення міри покарання за його вчинення.

4.3. Кримінальне правопорушення визнається вчиненим умисно, якщо особа, яка його вчинила усвідомлювала суспільна небезпечний характер свого діяння (дії

або бездіяльності), передбачала його суспільна небезпечні наслідки і бажала їх настання або свідомо припускала їх настання.

Ознаки умислу:

1) інтелектуальна ознака – особа усвідомлювала суспільна небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільна небезпечні наслідки.

2) вольова ознака – особа бажала настання суспільно небезпечних наслідків (прямий умисел) або свідомо припускала їх настання (непрямий умисел).

Залежно від поєднання у свідомості злочинця вольової і інтелектуальної ознаки **умисел поділяється на:**

1) **прямий умисел** – це таке психічне ставлення особи до діяння і його наслідків, при якому особа усвідомлювала суспільна небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільна небезпечні наслідки і бажала їх настання (ч. 2 ст. 24 КК).

2) **непрямий умисел** – це таке психічне ставлення особи до діяння і його наслідків, при якому особа усвідомлювала суспільна небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільна небезпечні наслідки і хоча не бажала, але свідомо припускала їх настання (ч. 3 ст. 24 КК).

Підставою розмежування видів умислу є вольова ознака: при прямому умислі – особа бажає настання суспільно небезпечних наслідків, а при непрямому умислі – особа байдуже ставиться до них.

4.4. У ч. 1 ст. 25 КК України зазначено два види необережності:

1) кримінально протиправна самовпевненість;

2) кримінально протиправна недбалість.

Згідно з ч. 2 ст. 25 КК необережність є кримінально протиправною самовпевненістю, якщо особа передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), але легковажно розраховувала на їх відвернення.

Ознаки кримінально протиправної самовпевненості:

1) інтелектуальна ознака – передбачення особою можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності);

2) вольова ознака – наявність у особи легковажного розрахунку на відвернення наслідків свого діяння (дії або бездіяльності).

При кримінально протиправній самовпевненості винна особа розраховує на цілком реальні, певні обставини, які за своїми властивостями, зв'язками мають здатність відвернути настання наслідків. Це її власні, особисті якості (спритність, уміння, досвідченість, майстерність), дії інших осіб, фізичні або хімічні закони, вплив обстановки, сили природи тощо. Незважаючи на впевненість суб'єкта у ненастанні наслідків, розрахунок його виявляється неправильним (легковажним), оскільки надія на певні обставини (властивості, зв'язки діяння) або частину таких була помилковою і не змогла відвернути суспільно небезпечних наслідків. Таку помилку особи зумовлено

тим, що вона переоцінила можливість і значення обставин, на які розраховувала.

Згідно з ч. 3 ст. 25 КК необережність є кримінально протиправною недбалістю, якщо особа не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), хоча повинна була і могла їх передбачити.

Ознаки кримінально протиправної недбалості:

1) інтелектуальна ознака включає:

а) не передбачення особою можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності);

б) наявність обов'язку особи передбачити такі наслідки;

в) наявність у особи можливості передбачити такі наслідки.

Непередбачення можливості настання наслідків свідчить про зневажливе ставлення особи до суспільних інтересів, її недостатню передбачливість при здійсненні службових обов'язків, при виконанні спеціальних правил, які регулюють ту чи іншу професійну діяльність, при додержанні загальноновизнаних норм людського спілкування.

При визначенні кримінально протиправної недбалості в поведінці особи важливе місце посідає встановлення обов'язку і можливості суб'єкта передбачити суспільно небезпечні наслідки. Обов'язок, або повинність, передбачити наслідки («повинна була») в теорії кримінального права називають об'єктивним критерієм кримінально протиправної недбалості; можливість передбачення («могла») – суб'єктивним критерієм. Для констатації кримінально протиправної необхідно сполучення об'єктивного і суб'єктивного критеріїв.

2) вольова ознака полягає у тому, що особа, маючи реальну можливість передбачити суспільно небезпечні наслідки своєї поведінки, не мобілізує свої інтелектуальні та психічні здібності для того, щоб здійснити вольові дії, необхідні для запобігання таким наслідкам.

4.5. Змішана (подвійна) форма вини являє собою різне психічне ставлення особи у формі умислу і необережності до різних об'єктивних ознак одного і того самого кримінального правопорушення.

При змішаній формі вини щодо одних об'єктивних ознак складу кримінального правопорушення має місце умисел (прямий чи непрямий), щодо інших – необережність (самовпевненість чи недбалість).

Існують **дві групи кримінальних правопорушень зі змішаною (подвійною) формою вини:**

1) кримінальні правопорушення, в яких діяння, що являє собою порушення яких-небудь правил безпеки, саме по собі, у відриві від наслідків, є адміністративним чи дисциплінарним правопорушенням, і тільки настання суспільно небезпечних наслідків, причино пов'язаних з діянням, робить все вчинене кримінальним правопорушенням. У цих кримінальних правопорушеннях порушення правил може бути як умисним, так і необережним, але ставлення до наслідків виражається тільки в

необережності: самовпевненості або недбалості. Тому, коли винний порушує правила умисно і має місце змішана форма вини: до діяння – умисел, а до наслідків – необережність. До таких кримінальних правопорушень відносяться, наприклад, порушення вимог законодавства про охорону праці, якщо воно заподіяло загибель людей або інші тяжкі наслідки (ч. 2 ст. 271);

2) кримінальні правопорушення, в яких об'єктивна сторона характеризується настанням двох наслідків: першого (найближчого) – є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони, другого (віддаленого) – кваліфікуючою ознакою. В цих кримінальних правопорушеннях згідно з законом і до діяння, і до першого, обов'язкового, наслідку суб'єктивна сторона виражається в умислі (прямому або непрямому), а у ставленні до іншого (кваліфікованого) наслідку – тільки в необережності (самовпевненості або недбалості). В цілому такі кримінальні правопорушення визнаються умисними. До таких кримінальних правопорушень належать, наприклад, умисне тяжке тілесне ушкодження, яке спричинило смерть потерпілого (ч. 2 ст. 121).

4.6. Мотив кримінального правопорушення – це спонукання до вчинення кримінального правопорушення (чому?).

Мета кримінального правопорушення – це уявлення про результат, якого прагне досягти особа вчиняючи кримінальне правопорушення (для чого?).

Мотив і мета є самостійними психологічними ознаками суб'єктивної сторони, але вони взаємозалежні, взаємопов'язані і лише у своїй єдності можуть дати повне уявлення про спрямованість поведінки особи.

Мотив і мета є у всіх умисних кримінальних правопорушеннях. При цьому мета може бути тільки в кримінальних правопорушеннях, вчинюваних з прямим умислом, тому що вона є свідченням бажання певного наслідку. У необережних кримінальних правопорушеннях мотив і мета є факультативними ознаками і визначальної ролі не відіграють.

Залежно від законодавчого опису суб'єктивної сторони мотив і мета можуть мати роль:

1) обов'язкових ознак – у тих випадках, коли законодавець передбачає їх у диспозиціях статей: або прямо вказує на них, або вони однозначно впливають з характеру діяння (ст.ст. 186 КК України). Якщо законодавець передбачає конкретні мотив або мету як обов'язкові ознаки складу кримінального правопорушення, то відсутність їх у конкретному випадку виключає цей склад кримінального правопорушення;

2) кваліфікуючих або особливо кваліфікуючих ознак – таких, що підвищують (збільшують) суспільну небезпечність певного складу (ст. 115 КК);

3) привілейованих ознак – таких, що визначають кримінальне правопорушення менш тяжким (привілейованим). До таких кримінальних правопорушень, наприклад, належить вбивство при перевищенні меж необхідної оборони (ст.118), тому що його мотивом є захист від суспільно небезпечного посягання.

4) ознак, що пом'якшують або обтяжують покарання.

Закон надає кримінально-правове значення не будь-якому *емоційному стану* (радість, піднесення, гнів), а лише стану сильного душевного хвилювання, спричиненого неправомірними або аморальними діями потерпілого. Для такого стану (його ще називають станом афекту) характерно:

1) сильне нервово збудження особи, її надзвичайне хвилювання (це зазвичай, виявляється ззовні у фізіологічних реакціях — тремтіння рук, підвищення тиску, нездатність підтримувати розмову, нескоординовані рухи);

2) короткочасність перебування у такому стані;

3) незначний розрив у часі між діяннями іншої особи, що спричинили стан сильного душевного хвилювання, самим виникненням відповідного стану та вчиненням кримінального правопорушення в зазначеному стані;

4) наявність домінуючого мотиву розправи з тим, хто своїми діями спричинив стан сильного душевного хвилювання, — передусім покарати кривдника, не зважаючи на всі можливі негативні наслідки;

5) обмежена можливість контролювати свою поведінку, що, однак, не виключає здатності усвідомлювати її та керувати нею.

Значення стану сильного душевного хвилювання:

1) КК України відносить його до обставин, які пом'якшують покарання (п. 7 ст. 66 КК);

2) є підставою для пом'якшення відповідальності за умисне вбивство та умисне тяжке тілесне ушкодження (статті 116, 123 КК).

4.7. Під помилкою в кримінальному праві розуміють неправильне уявлення особи про юридичні властивості або фактичні ознаки вчинюваного нею діяння та його наслідки.

Залежно від змісту тих обставин, які неправильно сприймаються суб'єктом, розрізняють два види помилки: юридичну і фактичну.

Юридична помилка полягає в неправильному уявленні особи про юридичні властивості вчиненого, його правову характеристику.

Юридичну помилку поділяють на **три види**: а) помилка щодо протиправності діяння; б) помилка в кваліфікації кримінального правопорушення; в) помилка у виді і розмірі покарання.

Помилка особи в юридичних ознаках відображає незнання особою кримінального закону і, за загальним правилом, не виключає кримінальної відповідальності.

Фактична помилка – це неправильне уявлення особи про фактичні об'єктивні ознаки вчинюваного нею діяння. При фактичній помилці особа правильно оцінює юридичну, правову характеристику певного діяння як конкретного кримінального правопорушення, проте помиляється у фактичних його ознаках.

Залежно від того, у змісті яких саме об'єктивних ознак помиляється особа, розрізняють такі **види фактичної помилки**: а) помилку в об'єкті

кримінального правопорушення; б) помилку в характері суспільно небезпечного діяння (дії або бездіяльності); в) помилку в причинному зв'язку; г) помилка в наслідках; д) помилка в інших ознаках об'єктивної сторони кримінального правопорушення; е) помилка у особі потерпілого або у предметі кримінального правопорушення.

Помилка щодо об'єкта полягає в неправильному уявленні особи про характер тих суспільних відносин, на які посягає її діяння. Оскільки об'єкт є елементом складу, що насамперед визначає характер суспільної небезпечності кримінального правопорушення та його правильну кваліфікацію, неправильне уявлення особи про об'єкт впливає на його вину і відповідальність: особа відповідає за спрямованістю умислу. Однак оскільки фактично шкода тому об'єкту, який передбачався, не була заподіяна, відповідальність повинна наставати за замах на це кримінальне правопорушення.

Помилка щодо характеру суспільно небезпечного діяння може бути двоякого роду. По-перше, вона може виражатися в помилці особи щодо наявності в її дії або бездіяльності фактичних ознак, що утворюють об'єктивну сторону певного складу кримінального правопорушення; по-друге – в помилці щодо відсутності в її діянні таких ознак. У першому випадку суб'єкт, вчинюючи діяння (дію чи бездіяльність), вважає, що воно являє собою фактичну ознаку об'єктивної сторони конкретного складу кримінального правопорушення, тоді як в дійсності цього немає. Така помилка не виключає умисел і відповідальність. Однак оскільки особа помиляється, і наслідки не настають з причин, що не залежать від її волі, відповідальність настає за замах на кримінальне правопорушення. У другому випадку – при помилковому уявленні особи про відсутність в діянні фактичних ознак, що утворюють об'єктивну сторону конкретного складу кримінального правопорушення, – умисел на вчинення кримінального правопорушення виключається. Відповідальність можлива лише за необережне кримінальне правопорушення, якщо вчинення такого діяння з необережності передбачене КК, і якщо буде встановлено, що особа повинна була і могла передбачати помилковість свого висновку про відсутність в її діянні ознак об'єктивної сторони.

Третя фактична помилка – щодо розвитку причинного зв'язку – являє собою неправильне уявлення про дійсний розвиток причинного зв'язку між суспільно небезпечним діянням і суспільно небезпечними наслідками. Кримінальне право не вимагає, щоб особою усвідомлювався причинний зв'язок у всіх деталях і особливостях. Потрібно тільки, щоб особа усвідомлювала розвиток причинного зв'язку в загальних рисах. Тому помилка особи саме в цих загальних рисах впливає на форму вини і відповідальність, тоді як помилка в деталях такого впливу не має. Помилка в причинному зв'язку виключає відповідальність особи за злочинний наслідок, що настав, якщо має місце істотна розбіжність між передбачуваним і фактичним розвитком причинного зв'язку.

Похідною від помилки у причинному зв'язку є помилка щодо наслідків. Відносну самостійність цей вид помилки набуває у випадках вчинення кримінального правопорушення, у якому розмір спричиненої шкоди виступає обов'язковою ознакою його складу. У такому разі вчинене слід кваліфікувати відповідно до спрямованості умислу винного, тобто як замах на кримінальне правопорушення, ознакою складу якого є наслідки, що їх винний намагався заподіяти.

Помилка в інших ознаках об'єктивної сторони кримінального правопорушення. Помилка у часі кримінального правопорушення, його місці, обстановці, знарядді чи засобах, способу має правове значення залежно від того, чи є ці ознаки обов'язковими для відповідного складу у предметі кримінального правопорушення. Помилкове уявлення про ці ознаки (наприклад, особа вважає, що вчиняє дію у бойовій обстановці, насправді ж такої обстановки не існувало) означає, що особа не може нести відповідальність за кримінальне правопорушення, ознакою складу якого є ця ознака. Разом із тим, вважаючи (хоча б і помилково), що відповідна ознака наявна, особа тим самим усвідомлює суспільно небезпечний характер діяння, яке вчинюється саме за такої ознаки, передбачає відповідні наслідки. Отже, вона підлягає відповідальності за замах на кримінальне правопорушення, ознакою складу якого є ознака, в якій правопорушник помилився.

Помилка у особі потерпілого або у предметі кримінального правопорушення. Для такої помилки характерним є те, що особа посягає саме на намічений нею об'єкт, але безпосередньо дії виявляються спрямованими на інший, ніж намічалось, предмет чи потерпілого. Якщо предмет або потерпілий, щодо яких планувалося посягання і щодо яких воно вчинено фактично, не наділені якимись особливими ознаками, у зв'язку з наявністю яких посягання на них передбачаються іншими кримінально-правовими нормами, то така помилка не впливає на кримінальну відповідальність. Адже закон рівною мірою охороняє всі однорідні предмети та всіх однакових за правовим статусом потерпілих.

Інша ситуація має місце, коли закон диференціює відповідальність за посягання залежно від особливостей вказаних ознак складу кримінального правопорушення (тоді, відповідно, змінюється і об'єкт кримінального правопорушення). У такому випадку скоєне оцінюється як замах на те кримінальне правопорушення (кримінальне правопорушення з тим предметом чи щодо того потерпілого), який винний прагнув вчинити але фактично не вчинив внаслідок допущеної помилки.

4.8. «Випадок» у правовій літературі розглядається як самостійний вид психічного ставлення до суспільно небезпечних наслідків. Він має місце тоді, коли наслідки, що настали, перебувають у причинному зв'язку з дією (або бездіяльністю) особи, котра, однак, не тільки не передбачила можливості їх настання, а й не могла їх передбачити.

«Випадок» виключає вину в поведінці особи. На відміну від недбалості «випадок» характеризується відсутністю суб'єктивного критерію, який у

поєднанні з об'єктивним визначає необережність як вид вини. Неможливість передбачення суспільно небезпечних наслідків може бути зумовлена як суб'єктивними особливостями особи (відсутність необхідних знань, навичок, досвіду, слабкі розумові здібності, хвороба тощо), так і тією конкретною обстановкою, в якій було вчинене діяння, що викликало наслідки.

«Випадок» («казус») виключає кримінальну відповідальність за відсутністю складу кримінального правопорушення (зокрема вини) в поведінці особи.

Питання для самоконтролю:

1. Дайте визначення поняттю «об'єкт кримінального правопорушення»?
2. Розкрийте зміст об'єкта кримінального правопорушення як необхідного елемента складу кримінального правопорушення?
3. Яке значення у складі кримінально-караного діяння відводиться об'єкту кримінального правопорушення?
4. Назвіть види об'єктів кримінальних правопорушень і дайте їх характеристику?
5. Наведіть поняття «предмет кримінального правопорушення» та розкрийте його зміст?
6. В чому відмінність «предмета кримінального правопорушення» від «об'єкта кримінального правопорушення»?
7. Поняття та значення об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення.
8. Ознаки об'єктивної сторони (обов'язкові та факультативні) та значення їх встановлення для кваліфікації кримінальних правопорушень.
9. Поняття суспільно небезпечного діяння (дії та бездіяльності) та зміст цієї ознаки.
10. Суспільно небезпечний наслідок як ознака об'єктивної сторони та його сутність.
11. Поняття причинного зв'язку в кримінальному праві та значення його встановлення для кваліфікації кримінальних правопорушень.
12. Поняття та сутність факультативних ознак об'єктивної сторони складу: місця, часу, способу, знарядь, засобів, обстановки кримінального правопорушення.
13. Які ознаки суб'єкта кримінального правопорушення?
14. Які види суб'єкта кримінального правопорушення?
15. З якого віку настає кримінальна відповідальність?
16. Чи може особа у віці з 14 до 16 років нести кримінальну відповідальність за необережне кримінальне правопорушення?
17. Які критерії неосудності?
18. Що таке осудність?
19. Чи підлягає покаранню особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у стані осудності, але до постановлення вироку захворіла на психічну хворобу?
20. Які є критерії обмеженої осудності?

21. Як впливає на відповідальність вчинення кримінального правопорушення у стані сп'яніння?
22. Хто є спеціальним суб'єктом кримінального правопорушення?
23. Що таке суб'єктивна сторона кримінального правопорушення?
24. Які існують форми та види вини та в чому їх зміст?
25. Що таке умисел та які його види існують в кримінальному праві?
26. Що таке необережність та які його види існують в кримінальному праві?
27. Що таке обов'язкові та факультативні ознаки суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення?
28. Що таке випадок (казус)?
29. Що таке мотив кримінального правопорушення та які види його бувають?
30. Що таке мета кримінального правопорушення?
31. Що таке емоційний стан?
32. Що таке помилка в кримінальному праві та які види помилок бувають?

Тема 7

Стадії кримінального правопорушення

План

1. Поняття і види стадій кримінального правопорушення.
2. Закінчене кримінальне правопорушення.
3. Незакінчене кримінального правопорушення і його види.
4. Готування до кримінального правопорушення. Відмежування готування до кримінального правопорушення від виявлення наміру.
5. Замах на кримінальне правопорушення та його види.
6. Кримінальна відповідальність за незакінчене кримінальне правопорушення
7. Добровільна відмова від вчинення кримінального правопорушення та її відмінність від дійового каюття.

Рекомендована література: [65; 82; 135; 143; 144; 145].

Основні категорії: стадії кримінального правопорушення; закінчене кримінальне правопорушення; склад кримінального правопорушення матеріальний; склад кримінального правопорушення формальний; склад кримінального правопорушення усічений; триваюче кримінальне правопорушення; продовжуване кримінальне правопорушення; незакінчене кримінальне правопорушення; готування до кримінального правопорушення; підшукування засобів чи знарядь для вчинення кримінального правопорушення; пристосування засобів чи знарядь для вчинення кримінального правопорушення; підшукування співучасників; змова на вчинення кримінального правопорушення; усунення перешкод; інше умисне

створення умов для вчинення кримінального правопорушення; виявлення умислу; замах на кримінальне правопорушення; замах незакінчений на кримінальне правопорушення; замах закінчений на кримінальне правопорушення; замах на непридатний об'єкт; замах із непридатними засобами; добровільна відмова від доведення кримінального правопорушення до кінця; дійове каяття.

1. Стадії вчинення кримінального правопорушення – це передбачені КК етапи його здійснення, які істотно різняться між собою ступенем реалізації умислу, тобто характером діяння (дії або бездіяльності) і моментом його припинення.

У зв'язку з тим, що кримінальним правопорушенням є тільки суспільно небезпечне протиправне і винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 11 КК України), кожна стадія вчинення кримінального правопорушення повинна являти собою саме таке діяння. Тому не є стадіями вчинення кримінального правопорушення той або інший стан свідомості особи, її думки, прояв намірів, їх формування і виявлення. Це ще не діяння, у якому об'єктивується умисел. Тільки суспільно небезпечні діяння можуть бути заборонені кримінальним законом під загрозою покарання, тільки вони можуть розглядатися як стадії вчинення кримінального правопорушення.

Ознаки стадій вчинення кримінального правопорушення:

1) стадії вчинення кримінального правопорушення можуть міститися тільки в кримінальних правопорушеннях, вчинених з прямим умислом, оскільки вони є видами цілеспрямованої діяльності, етапами реалізації протиправного умислу, досягнення певної мети;

2) стадії вчинення кримінального правопорушення різняться між собою за характером дій. На різних стадіях різна суспільна небезпечність дій;

3) стадії вчинення кримінального правопорушення різняться між собою і моментом припинення протиправного діяння.

КК визнає протиправними і караними **три стадії вчинення кримінального правопорушення**: 1) готування до кримінального правопорушення; 2) замах на кримінальне правопорушення, що разом з готуванням до кримінального правопорушення становлять незакінчене кримінальне правопорушення; 3) закінчене кримінальне правопорушення. Ознаки готування до кримінального правопорушення і замаху на кримінальне правопорушення передбачені відповідно у ст. 14 і ст. 15, а закінчених кримінальних правопорушень – у диспозиціях статей Особливої частини КК України.

2. Закінченим кримінальним правопорушенням визнається діяння, яке містить всі ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК України (ч. 1 ст. 13).

У закінченому кримінальному правопорушенні існує єдність об'єктивної і суб'єктивної сторін. Тут винний повною мірою реалізував

умисел, завершив діяння, виконав усі дії, що утворюють об'єктивну сторону складу кримінального правопорушення, заподіяв шкоду об'єкту.

Момент закінчення кримінального правопорушення є різним залежно від конструкції складу кримінального правопорушення, описання ознак кримінально протиправного діяння в законі. Законодавець використовує **три види конструкції складів кримінального правопорушення**. У зв'язку з цим розрізняють:

а) кримінальне правопорушення із матеріальним складом вважається закінченим з того моменту, коли настав вказаний у диспозиції статті Особливої частини КК України суспільно небезпечний наслідок. Так, крадіжка, грабіж, знищення або пошкодження майна є закінченими з моменту заподіяння майнової (матеріальної) шкоди власності (статті 185, 186, 194), вбивство – з моменту позбавлення життя іншої людини (статті 115-119), а тілесні ушкодження – з моменту завдання різної тяжкості шкоди здоров'ю людини (статті 121-125 і ст.128).

Якщо в злочинах з матеріальними складами не настали зазначені в диспозиції статті КК суспільне небезпечні наслідки, то може йтися тільки про незакінчене кримінальне правопорушення (готування до кримінального правопорушення або замах на нього).

б) кримінальне правопорушення із формальним складом вважається закінченим з моменту вчинення самого діяння незалежно від настання суспільне небезпечних наслідків. Так, розголошення державної таємниці (ч. 1 ст. 328) вважається закінченим з моменту розголошення відомостей, що є державною таємницею.

в) кримінальне правопорушення з усіченим складом – це різновид кримінальних правопорушень із формальним складом, тому вони є також закінченими з моменту вчинення самого діяння. Особливість їх полягає в тому, що момент закінчення кримінального правопорушення переноситься законодавцем на попередню стадію, тобто на стадію готування до кримінального правопорушення або замах на кримінальне правопорушення. По суті, в усічених складах законодавець передбачає в Особливій частині КК України. Так, розбій (ст. 187) є закінченим злочином з моменту нападу з метою заволодіння чужим майном; вимагання (ст. 189) – з моменту, коли поставлена вимога передачі чужого майна чи права на майно або вчинення яких-небудь інших дій майнового характеру.

Деякі особливості притаманні моменту закінчення триваючих і продовжуваних кримінальних правопорушень.

Триваюче кримінальне правопорушення – це діяння (дія або бездіяльність), ознаки якого передбачено однією статтею або частиною статті КК і яке (це діяння) безперервно вчиняється (триває) протягом невизначеного часу. Тут має місце дія або бездіяльність, які пов'язані з наступним тривалим невиконанням обов'язків, покладених на винного законом, під загрозою кримінального переслідування. Триваючі кримінальні правопорушення є закінченими з моменту припинення вчинення діяння або з моменту настання

події, яка виключає його вчинення (наприклад, добровільне виконання винним своїх обов'язків, затримання органами влади тощо).

Продовжуване кримінальне правопорушення – це діяння, ознаки якого передбачено однією статтею або частиною статті КК України і яке складається з двох або більше тотожних протиправних дій, що мають єдиний злочинний намір (єдиний умисел та загальну мету) і утворюють у своїй сукупності єдине кримінальне правопорушення (ч. 2 ст. 32 КК). Продовжуване кримінальне правопорушення є закінченим з моменту вчинення останнього протиправного діяння.

3. Незакінченим є таке кримінальне правопорушення, у якому не настали бажані для суб'єкта кримінального правопорушення суспільно небезпечні наслідки, або суб'єктом вчинені не всі дії, які утворюють об'єктивну сторону конкретного кримінального правопорушення.

Існує два види незакінченого кримінального правопорушення:

1) не доведення кримінального правопорушення до кінця з причин, що не залежали від волі винного (готування до кримінального правопорушення і замах на кримінальне правопорушення);

2) не доведення кримінального правопорушення до кінця з волі винного (добровільна відмова).

Теорія кримінального права і судова практика виходять з того, що кримінально-правове значення має тільки та стадія, на якій переривається кримінально протиправна діяльність. Якщо кримінальне правопорушення закінчене, то поглинаються всі стадії його вчинення, вони не мають самостійного значення і не впливають на його кваліфікацію.

4. Відповідно до ч. 1 ст. 14 КК України готування до кримінального правопорушення проявляється у: а) підшукуванні засобів чи знарядь для вчинення кримінального правопорушення; б) пристосуванні засобів чи знарядь для вчинення кримінального правопорушення; в) підшукуванні співучасників; г) змові на вчинення кримінального правопорушення; г) усуненні перешкод; д) іншому умисному створенні умов для вчинення кримінального правопорушення.

Готуванням до кримінального правопорушення вважаються всі дії до моменту вчинення діяння, передбаченого в диспозиції статті Особливої частини КК України. З об'єктивної сторони готування до кримінального правопорушення може проявлятися в різних діях, але спільним для них є те, що всі вони полягають лише у створенні умов для вчинення кримінального правопорушення, яке, однак, не доводиться до кінця з причин, які не залежать від волі винного. З суб'єктивної сторони готування до кримінального правопорушення можливе лише з прямим умислом, тобто особа усвідомлює, що створює умови для вчинення певного кримінального правопорушення і хоче створити такі умови.

Питання про відповідальність за готування вирішується наступним чином: готування до кримінального правопорушення тягне за собою, за

загальним правилом, кримінальну відповідальність, окрім випадків готування до проступків та злочинів, за які статтею Особливої частини КК України передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк до двох років або інше, більш м'яке покарання.

Особа, яка вчинила готування несе відповідальність за тією статтею КК, яка передбачає відповідальність за закінчене кримінальне правопорушення до якого вона готувалася. Самі по собі підготовчі дії можуть містити в собі склад іншого кримінального правопорушення. Тоді повинна здійснюватись його кваліфікація додатково.

Підшукування засобів чи знарядь для вчинення кримінального правопорушення – це будь-які дії з придбання засобів чи знарядь для вчинення кримінального правопорушення. Спосіб підшукування засобів чи знарядь може бути як протиправним, так і не протиправним.

Пристосування засобів чи знарядь для вчинення кримінального правопорушення – це будь-які дії по виготовленню або зміні предметів, внаслідок чого вони стають придатними або більш зручними чи більш ефективними для відповідного застосування при вчиненні кримінального правопорушення.

Підшукування співучасників – це будь-які дії по притягненню, залученню до вчинення кримінального правопорушення інших осіб: виконавця (співвиконавця), організатора, підбурювача або пособника.

Змова на вчинення кримінального правопорушення – це досягнення угоди між двома або більшою кількістю осіб, яким притаманні ознаки суб'єкта кримінального правопорушення, спільними зусиллями вчинити конкретне кримінальне правопорушення.

Усунення перешкод – це усунення перепон, які заважають вчиненню кримінального правопорушення, здійсненню злочинного умислу.

Інше умисне створення умов для вчинення кримінального правопорушення – це різноманітні дії, що створюють можливість для вчинення кримінального правопорушення (наприклад, підготовка місця вчинення кримінального правопорушення, сховища для приховування викраденого тощо).

5. Відповідно до ст. 15 КК України замахом на кримінальне правопорушення є вчинення особою з прямим умислом діяння (дії або бездіяльності), безпосередньо спрямованої на вчинення кримінального правопорушення, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК України, якщо при цьому кримінальне правопорушення не було доведено до кінця з причин, що не залежали від її волі.

Об'єктивними ознаками замаху є: а) вчинення діяння, безпосередньо спрямованого на вчинення кримінального правопорушення. Замах – це початок виконання об'єктивної сторони кримінального правопорушення; б) не доведення кримінального правопорушення до кінця; в) причини недоведення кримінального правопорушення до кінця не залежать від волі винного.

З суб'єктивної сторони замах на кримінальне правопорушення можливий тільки з прямим умислом. При замаху на кримінальне правопорушення особа усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачає його суспільно небезпечні наслідки і хоче довести розпочате нею кримінальне правопорушення до кінця з настанням зазначених наслідків.

Види замаху на кримінальне правопорушення:

I. Залежно від уявлення суб'єкта про ступінь завершеності вчиненого ним суспільно небезпечного діяння (законодавчий поділ):

1) закінчений замах. Відповідно до ч. 2 ст. 15 КК України замах на вчинення кримінального правопорушення є закінченим, якщо особа виконала усі дії, які вважало необхідними для доведення кримінального правопорушення до кінця, але кримінальне правопорушення не було закінчено з причин, які не залежали від її волі.

2) незакінчений замах. Відповідно до ч. 3 ст. 15 КК України замах на вчинення кримінального правопорушення є незакінченим, якщо особа з причин, що не залежали від її волі, не вчинила усіх дій, які вважала необхідними для доведення кримінального правопорушення до кінця.

II. Залежно від придатності об'єкта і засобів посягань розрізняють:

- 1) придатний замах на кримінальне правопорушення;
- 2) непридатний замах на кримінальне правопорушення.

Непридатний замах на кримінальне правопорушення, у свою чергу, поділяється на:

а) замах на непридатний об'єкт (він може бути закінченим або незакінченим) має місце тоді, коли об'єкт не має необхідних властивостей (ознак) або він зовсім відсутній, внаслідок чого винний не може довести кримінальне правопорушення до кінця;

б) замах з непридатними засобами (він також може бути як закінченим, так і незакінченим) має місце тоді, коли особа помилково чи через незнання застосовує такі засоби, за допомогою яких, внаслідок їх об'єктивних властивостей, неможливо закінчити кримінальне правопорушення. При цьому засоби можуть бути як абсолютно, так і відносно непридатними для заподіяння шкоди. Абсолютно непридатними вважаються засоби, використання яких за будь-яких умов (обставин) не може привести до закінчення кримінального правопорушення (наприклад, спроба отруїти людину речовиною, помилково прийнятою за отруту). Відносно непридатними є ті засоби, які лише за даних конкретних обставин не можуть привести до виконання задуманого (наприклад, спроба вчинити вбивство з вогнепальної зброї, що виявилася зіпсованою).

Значення поділу замаху на кримінальне правопорушення на види:

- а) для призначення покарання;
- б) при вирішенні питання про добровільну відмову від доведення кримінального правопорушення до кінця.

6. Підставою відповідальності за готування до кримінального правопорушення та за замах на кримінальне правопорушення може бути лише встановлення у діянні особи складу незакінченого кримінального правопорушення, відповідно – складу готування до кримінального правопорушення або складу замаху на кримінальне правопорушення.

Кваліфікація готування і замаху здійснюється за статтею Особливої частини КК України, яка передбачає відповідальність за закінчене кримінальне правопорушення, до якого суб'єкт готувався чи на яке вчинив замах, з обов'язковим посиланням на відповідну частину ст. 14 або 15 КК України.

Готування до кримінального проступку або злочину, за який статтею Особливої частини КК України передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк до двох років або інше, більш м'яке покарання, не тягне за собою кримінальної відповідальності.

Якщо діяння, вчинені особою при готуванні до одного кримінального правопорушення чи замаху на нього, містять одночасно ознаки іншого (другого) закінченого кримінального правопорушення, все вчинене слід кваліфікувати за сукупністю як незакінчене кримінальне правопорушення за ст. 14 або ст. 15 та відповідною статтею Особливої частини КК і за інше закінчене кримінальне правопорушення.

При призначенні покарання за готування або замах на кримінальне правопорушення, крім урахування ступеня тяжкості кримінального правопорушення, суд враховує: 1) ступінь здійснення протиправного наміру і 2) причини, внаслідок яких кримінальне правопорушення не було доведено до кінця.

За вчинення готування до злочину строк або розмір покарання не може перевищувати половини максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання, передбаченого санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК України, а за вчинення замаху на кримінальне правопорушення – двох третин.

Довічне позбавлення волі за вчинення готування до злочину та вчинення замаху на злочин не застосовується, крім випадків вчинення злочинів проти основ національної безпеки України, передбачених у статтях 109-114¹, проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, передбачених у статтях 437-439, частині першій статті 442 та статті 443 КК України.

7. Згідно ч. 1 ст. 17 КК України **«добровільною відмовою** є остаточне припинення особою за своєю волею готування до кримінального правопорушення або замаху на кримінальне правопорушення, якщо при цьому вона усвідомлювала можливість доведення кримінального правопорушення до кінця».

Ознаками добровільної відмови є:

а) остаточне припинення особою готування до кримінального правопорушення або замаху на кримінальне правопорушення;

б) відмова від вчинення кримінального правопорушення з волі самої особи;

в) наявність у особи усвідомлення можливості довести кримінальне правопорушення до кінця.

Стадії на яких можлива добровільна відмова. На стадії готування до кримінального правопорушення добровільна відмова можлива у всіх випадках, причому у формі простої (чистої) бездіяльності. Утримання від подальших дій з створення умов для вчинення кримінального правопорушення усуває небезпеку для об'єкта, який охороняється кримінальним законом і виключає можливість вчинення кримінального правопорушення. При цьому можуть бути зроблені і якісь дії в ліквідації створених умов для вчинення кримінального правопорушення. Проте вони не обов'язкові і не мають значення для встановлення добровільної відмови.

На стадії незакінченого замаху на кримінальне правопорушення добровільна відмова, як і при готуванні до злочину, можлива завжди. Тут також достатньо утримання від подальших дій, які були безпосередньо спрямовані на вчинення кримінального правопорушення.

На стадії закінченого замаху на кримінальне правопорушення добровільна відмова можлива лише в тих випадках, коли між здійсненим діянням і ймовірним настанням суспільне небезпечних наслідків є певний проміжок часу, у ході якого особа контролює розвиток причинного зв'язку, може втрутитись і перешкодити настанню суспільне небезпечного наслідку. Добровільна відмова в цих випадках можлива лише завдяки активним діям.

Якщо зазначеного проміжку часу між діянням і наслідком немає або розвиток причинного зв'язку вже закінчився, добровільна відмова на стадії закінченого замаху неможлива; тут може мати місце лише відмова від поновлення (повторення) спроби вчинити кримінальне правопорушення.

Правові наслідки добровільної відмови від кримінального правопорушення:

1) особа, що добровільно відмовилася від доведення кримінального правопорушення до кінця, не підлягає кримінальній відповідальності за вчинені нею готування до кримінального правопорушення або замах на кримінальне правопорушення;

2) в ряді випадків у вчинених діях особи до добровільної відмови можуть міститися ознаки іншого закінченого складу кримінального правопорушення – у цих випадках особа підлягає кримінальній відповідальності за закінчені кримінальні правопорушення, які були до добровільної відмови.

Під дійовим (щирим) каяттям слід розуміти такі дії особи, які свідчать про осуд нею вчиненого кримінального правопорушення і про прагнення загладити його наслідки. Об'єктивною ознакою дійового каяття є певна активна поведінка особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, а суб'єктивною ознакою – осуд винним своїх дій.

Дійове каяття може проявитися в різних діях, а саме: а) запобіганні шкідливих наслідків вчиненого кримінального правопорушення; б) відшкодуванні заподіяного збитку або усуненні заподіяної шкоди; в) сприянні

розкриттю кримінального правопорушення; г) з'явленні із зізнанням; д) інших подібних діях, що пом'якшують наслідки вчиненого кримінального правопорушення і відповідальність за нього.

добровільна відмова від доведення кримінального правопорушення до кінця	дійове (щире) каяття
можлива тільки при незакінченому кримінальному правопорушенні	має місце як при незакінченому, так і при закінченому кримінальному правопорушенні
може виявлятися і у бездіяльності	тільки активна поведінка
можлива лише у кримінальних правопорушеннях вчинених з прямим умислом	може бути як в умисних, у тому числі вчинених з непрямым умислом, так і в необережних кримінальних правопорушеннях
особа не підлягає кримінальній відповідальності за вчинене	<ul style="list-style-type: none"> • розглядається як обставина, що пом'якшує покарання (ст. 66, 69 КК України); • у разі вчинення вперше кримінального проступку або необережного нетяжкого злочину визнається підставою звільнення від кримінальної відповідальності (ст. 45 КК України); • спеціальні заохочувальні норми Особливої частини КК України, які пов'язують звільнення від кримінальної відповідальності з активною поведінкою особи, яку можна розцінювати як дійове каяття у вчиненому (ч. 2 ст. 114, ч. 4 ст. 212 та ін. КК України)

Питання для самоконтролю:

1. Що таке стадії вчинення кримінального правопорушення?
2. Що таке готування до кримінального правопорушення?
3. Що таке замах на кримінальне правопорушення?
4. Для якого виду вини характерне готування до кримінального правопорушення?
5. Готування до якого кримінального правопорушення не тягне за собою кримінальної відповідальності?
6. З якою формою вини вчиняється замах на кримінальне правопорушення?
7. Які є види замаху?

8. З яких причин замах на кримінальне правопорушення не доводиться до кінця?

9. Що таке добровільна відмова від доведення кримінального правопорушення до кінця?

10. Коли замах вважається незакінченим?

Тема 8

Співучасть у кримінальному правопорушенні

План

1. Поняття і ознаки співучасті у кримінальному правопорушенні.
2. Види співучасників.
3. Форми співучасті.
4. Відповідальність співучасників.
5. Спеціальні питання відповідальності за співучасть.
6. Причетність до кримінального правопорушення.

Рекомендована література: [14; 39; 44; 50; 62; 67; 78; 80; 103; 148].

Основні категорії: співучасть у кримінальному правопорушенні; виконавець (співвиконавець); організатор; підбурювач; пособник; форми співучасті; форма співучасті проста; форма співучасті складна; кримінальне правопорушення вчинене групою осіб; кримінальне правопорушення вчинене за попередньою змовою групою осіб; кримінальне правопорушення вчинене організованою групою; організована група; кримінальне правопорушення вчинене злочинною організацією; злочинна організація; безнаслідкова співучасть; співучасть у кримінальному правопорушенні із спеціальним суб'єктом; провокація кримінального правопорушення; ексцес виконавця; причетність до кримінального правопорушення; приховування кримінального правопорушення; придбання чи збут майна, здобутого кримінальним протиправним шляхом; потурання кримінальному правопорушенню; недонесення про кримінальне правопорушення.

1. Згідно ст. 26 КК України, співучастю у кримінальному правопорушенні визнається умисна спільна участь декількох суб'єктів кримінального правопорушення у вчиненні умисного кримінального правопорушення.

Об'єктивні ознаки співучасті виявляються в тому, що:

1) співучасть є тільки там, де в кримінальному правопорушенні беруть участь хоча б дві особи, причому кожна з цих осіб повинна мати ознаки суб'єкта кримінального правопорушення – тобто бути фізичною особою осудною і досягти віку кримінальної відповідальності;

2) співучасть – це діяльність спільна. Спільність як об'єктивна ознака співучасті містить такі три моменти: а) кримінальне правопорушення вчиняється загальними зусиллями всіх співучасників; б) спільність також

означає, що наслідок, який досягається в результаті вчинення кримінального правопорушення, є єдиним, неподільним, загальним для всіх співучасників; в) спільність при співучасті означає, що між діями співучасників і тим кримінальним правопорушенням, що вчинив виконавець, має місце причинний зв'язок.

Суб'єктивні ознаки співучасті:

- 1) співучасть можлива лише в умисних кримінальних правопорушеннях;
- 2) наявність умислу кожного із співучасників стосовно їх власних дій;
- 3) наявність умислу стосовно діянь інших співучасників, в т.ч. і виконавця кримінального правопорушення;
- 4) єдність наміру всіх співучасників вчинити одне і те ж кримінальне правопорушення;
- 5) спрямованість умислу усіх співучасників на досягнення спільного результату.

2. У частині 1 ст. 27 КК України вказуються види співучасників, якими, крім виконавця, визнаються організатор, підбурювач і пособник.

Виконавцем (співвиконавцем) за ч. 2 ст. 27 вважається особа, яка у співучасті з іншими суб'єктами кримінального правопорушення безпосередньо чи шляхом використання інших осіб, що не є суб'єктами кримінального правопорушення, вчинила конкретне кримінальне правопорушення.

Види виконавців:

- 1) безпосередній виконавець – це особа, що своїми діями безпосередньо виконала повністю об'єктивну сторону кримінального правопорушення;
- 2) співвиконавець – це особа, що своїми діями безпосередньо виконала частину об'єктивної сторони кримінального правопорушення. Тому, наприклад, при розбої виконавцем кримінального правопорушення є не лише той, хто вилучає майно в потерпілого, але і той, хто в момент вилучення застосовує насильство до потерпілого;
- 3) опосередкований виконавець – це особа, що використовує для вчинення кримінального правопорушення осіб, які не є суб'єктом кримінального правопорушення (внаслідок неосудності або недосягнення віку кримінальної відповідальності).

Організатор (ч. 3 ст. 27) – це особа, яка вчинила хоча б одну з таких дій:

- 1) організувала вчинення кримінального правопорушення (об'єднує інших співучасників, розподіляє ролі між ними, намічає план вчинення кримінального правопорушення, визначає майбутню жертву чи об'єкти кримінального правопорушення);
- 2) керувала підготовкою кримінального правопорушення або його вчиненням (особа готується до вчинення конкретного кримінального правопорушення, розпоряджається на місці його вчинення, дає завдання, орієнтує на вчинення яких-небудь конкретних дій, розподіляє обов'язки тощо);

3) створила організовану групу чи злочинну організацію (підшукування осіб, згуртування таких осіб, структурування злочинного формування, визначення правил поведінки учасників; налагодження зв'язків між учасниками, розробка планів поданої кримінально протиправної діяльності) ;

4) керувала організованою групою чи злочинною організацією (визначення конкретних завдань; відання вказівок про дії, керівництво виконанням окремих кримінальних правопорушень; підтримання дисципліни серед учасників; перерозподіл функцій, залучення нових учасників, планування та реалізація заходів, спрямованих на маскування та прикриття);

5) забезпечила фінансування кримінально протиправної діяльності організованої групи чи злочинної організації (наприклад, здійснює фінансування послуг охоронців, технічного персоналу, а також фінансує виробництво або транспортування заборонених предметів – наркотиків, фальсифікованих спиртних напоїв тощо) ;

6) організувала приховування кримінально протиправної діяльності організованої групи чи злочинної організації (це, так зване «укриття» самих учасників, знарядь чи засобів вчинення кримінального правопорушення; предметів, що здобуті кримінальним протиправним шляхом тощо).

З об'єктивної сторони організаторська діяльність повинна відповідати вимогам спільності. І з цього погляду дії організатора завжди причинно пов'язані з тим кримінальним правопорушенням чи кримінальними правопорушеннями, що вчиняє виконавець (співвиконавець). З суб'єктивної сторони умислом організатора охоплюється те кримінальне правопорушення, що повинен вчинити виконавець (виконавці).

Підбурювачем (ч. 4 ст. 27) вважається особа, яка схилила іншого співучасника до вчинення кримінального правопорушення, тобто викликала у виконавця або в інших співучасників рішучість, бажання вчинити кримінальне правопорушення, тобто умисел на вчинення кримінального правопорушення.

З об'єктивної сторони саме тим, що підбурювач викликає бажання вчинити кримінальне правопорушення, він і ставить свої дії в причинний зв'язок з тим кримінальним правопорушенням, що буде вчинене виконавцем.

З суб'єктивної сторони підбурювач має прямий умисел на вчинення виконавцем певного, конкретного кримінального правопорушення. Підбурювання можливе лише на вчинення конкретного кримінального правопорушення.

Способи підбурювання: 1) умовляння; 2) підкуп; 3) погрози; 4) примус; 5) інші подібні дії.

Пособником (ч. 5 ст. 27) визнається особа, яка порадами, вказівками, наданням засобів чи знарядь або усуненням перешкод сприяла вчиненню кримінального правопорушення іншими співучасниками, а також особа, яка заздалегідь обіцяла переховати особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, знаряддя чи засоби вчинення кримінального правопорушення, сліди кримінального правопорушення чи предмети, здобуті кримінальним протиправним шляхом, придбати чи збути такі предмети або іншим чином сприяти приховуванню кримінального правопорушення.

З об'єктивної сторони спільність у поведінці пособника виявляється в тому, що, укріплюючи своїми діями або бездіяльністю рішучість вчинити кримінальне правопорушення, він ставить свою діяльність у причинний зв'язок з тим кримінальним правопорушенням, яке вчиняється виконавцем.

З суб'єктивної сторони пособник обов'язково повинен бути поінформований про кримінально протиправні наміри співучасників. Тим самим він передбачає, що саме конкретне кримінальне правопорушення, буде вчинене і бажає цього або свідомо припускає його вчинення.

У частині 5 ст. 27 КК законодавець не тільки дає загальну характеристику пособництва, але й перелічує види пособництва. З цього погляду всі пособницькі дії поділяються на два види:

а) пособництво фізичне, описане в законі словами: наданням засобів чи знарядь або усуненням перешкод або іншим чином виражене сприяти приховуванню кримінального правопорушення;

б) пособництво інтелектуальне полягає у наданні порад, вказівок, а також у заздалегідь обіцяному приховуванні особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, засобів чи знарядь вчинення кримінального правопорушення, слідів кримінального правопорушення або предметів, здобутих кримінально протиправним шляхом, або у придбанні чи збуті таких предметів.

3. Форми співучасті – це об'єднання співучасників, які розрізняються між собою за характером виконуваних ролей і за стійкістю суб'єктивних зв'язків між ними.

За роллю, яку виконують співучасники:

а) проста форма співучасті – всі учасники є виконавцями кримінального правопорушення;

б) складна форма співучасті – учасники виконують різні ролі.

За стійкістю суб'єктивних зв'язків між співучасниками:

а) вчинення кримінального правопорушення групою осіб;

б) вчинення кримінального правопорушення групою осіб за попередньою змовою;

в) вчинення кримінального правопорушення організованою групою;

г) вчинення кримінального правопорушення злочинною організацією.

Ознаки простих (неорганізованих) форм співучасті

Характерна ознака	Зміст ознак, притаманних формі співучасті	
	Група осіб	За попередньою змовою група осіб
Кількість учасників	Два або більше	
Роль учасників	Участь кількох виконавців	Спільне вчинення кримінального правопорушення як з розподілом ролей, так і без
Момент виникнення співучасті даної форми	Без попередньої змови	Заздалегідь, тобто до початку кримінального правопорушення, є домовленість про спільне його вчинення

Ознаки складних (організованих) форм співучасті

Характерна ознака	Зміст ознак, притаманних для форми співучасті	
	Організована група	Злочинна організація
Кількість учасників	Три і більше	П'ять і більше
Характер об'єднання	Стійке об'єднання	Стійке ієрархічне об'єднання
Учасники об'єднання	Учасники групи	Члени або структурні частини
Момент утворення об'єднання	Попередньо зорганізувалися	За попередньою змовою зорганізувалися
Зміст діяльності	Участь у готуванні або вчиненні кримінального правопорушення	Спільна діяльність
Мета утворення	Вчинення цього та іншого (інших) кримінальних правопорушень	1) безпосереднє вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів; 2) керівництво чи координація злочинної діяльності інших осіб; 3) забезпечення функціонування як самої
Зв'язки між співучасниками	Об'єднання єдиним планом, відомим всім учасникам групи; розподіл функцій учасників групи	Ієрархічне об'єднання

4. Відповідальність співучасників при співвиконавстві – всі співучасники несуть відповідальність за тією статтею Особливої частини КК України, яка передбачає вчинене кримінальне правопорушення (ч. 1 ст. 29).

Відповідальність співучасників при співучасті з розподілом ролей визначається в такий спосіб:

а) виконавець (співвиконавці) відповідають за тією статтею Особливої частини КК України, яка передбачає відповідальність за вчинене ними кримінальне правопорушення (ч. 1 ст. 29);

б) всі інші співучасники (організатори, підбурювачі, пособники) відповідають за те кримінальне правопорушення, що вчинив виконавець (співвиконавці);

в) дії всіх співучасників у зв'язку з цим, за винятком виконавця (виконавців), кваліфікуються за тією статтею Особливої частини КК України, за якою кваліфіковані дії виконавця, але з обов'язковим посиланням на відповідну частину ст. 27.

Відповідальність співучасників, які діють в організованій групі або злочинній організації, визначається в такий спосіб:

а) організатор кримінального правопорушення підлягає відповідальності за всі кримінальні правопорушення, вчинені будь-яким співучасником цієї групи, за умови, якщо вони (ці кримінальні правопорушення) охоплювалися умислом організатора (ч. 1 ст. 30);

б) інші співучасники (учасники групи) підлягають відповідальності за кримінальні правопорушення, у підготовці чи вчиненні яких вони брали участь, незалежно від тієї ролі, що виконував у кримінальному правопорушенні кожний з них (ч. 2 ст. 30);

в) дії всіх цих співучасників кваліфікуються за тією статтею Особливої частини КК України, яка передбачає відповідальність за вчинення даного

кримінального правопорушення злочинною організацією чи організованою групою.

Отже, кваліфікація діяння співучасників у принципі завжди визначається діями виконавця, за винятком деяких випадків.

При вирішенні питання про відповідальність співучасників виникає проблема щодо ставлення їм у вину об'єктивних і суб'єктивних ознак кримінального правопорушення, які характеризують підвищену або, навпаки, знижену відповідальність виконавця. Ці питання вирішені в ч. 3 ст. 29 КК України:

1) об'єктивні (обставини, що характеризують об'єктивну сторону складу і впливають на кваліфікацію кримінального правопорушення) і суб'єктивні обставини, вчиненого виконавцем кримінального правопорушення можуть бути поставлені у вину іншим співучасникам лише за умови, що вони заздалегідь знали про ці обставини, були поінформовані про них. Якщо ж співучасники не були поінформовані про наявність цих обставин (не усвідомлювали їх існування), вони за них відповідальності не несуть і ці обставини не можуть визначати кваліфікацію діянь співучасників. У цих випадках, дії співучасників кваліфікуються за різними статтями КК України, хоча вони і вчинили одне кримінальне правопорушення.

2) обставини, що посилюють або пом'якшують відповідальність, але характеризують лише особу співучасника, навіть якщо інші співучасники знали про їх наявність, ставляться у вину лише тому співучаснику, на боці якого вони мають місце. Інакше кажучи, «особисті» обставини (наприклад, повторність, рецидив) не можуть впливати на відповідальність інших співучасників.

5. Співучасть у кримінальних правопорушеннях зі спеціальним суб'єктом. Кримінальні правопорушення зі спеціальним суб'єктом можуть вчинятися лише особами, наділеними ознаками спеціального суб'єкта. Однак, у кримінальних правопорушеннях зі спеціальним суб'єктом можлива також співучасть осіб, які не є спеціальними суб'єктами. Вони, маючи ознаки загального суб'єкта, можуть виконувати функції організатора, підбурювача, пособника кримінального правопорушення зі спеціальним суб'єктом. Зважаючи на це, дії співучасників указаних кримінальних правопорушень слід кваліфікувати за відповідною статтею Особливої частини КК України, яка встановлює відповідальність за кримінальні правопорушення зі спеціальним суб'єктом, а також за частинами 3, 4 чи 5 ст. 27 КК України. Виконавцем же цього кримінального правопорушення може бути тільки особа, яка має ознаки спеціального суб'єкта.

Провокація кримінального правопорушення – це дії особи, яка підбурює (провокує) виконавця чи інших співучасників на вчинення кримінального правопорушення з метою його наступного викриття. Провокація кримінального правопорушення розглядається як співучасть у кримінальному правопорушенні, вчиненому спровокованою особою (наприклад, провокація крадіжки з подальшим викриттям виконавців).

Чинний КК України передбачає кримінальну відповідальність за провокацію підкупу, тобто свідоме створення службовою особою обставин та умов, що зумовлюють пропонування або одержання неправомірної вигоди, щоб потім викрити того, хто дав або взяв (ст. 370 КК), як за самостійний злочин.

Ексцес виконавця має місце там, де виконавцем вчинені такі кримінально протиправні дії, що не охоплювалися ні прямим, ні непрямим умислом інших співучасників.

Види ексцесу виконавця:

а) кількісний ексцес має місце там, де виконавець, вчиняючи кримінальне правопорушення, який був обумовлений (узгоджений) з іншими співучасниками, вчиняє однорідне кримінальне правопорушення, але більш тяжке. У подібному випадку виконавець нестиме кримінальну відповідальність за фактично вчинене ним більш тяжке (однорідне) кримінальне правопорушення. Інші співучасники нестимуть відповідальність у межах угоди, що відбулася між ними;

б) якісний ексцес характеризується тим, що виконавець вчиняє не однорідне (або різнорідне) кримінальне правопорушення, а зовсім інше, ніж було узгоджене із співучасниками. Останнє вчиняється, так би мовити, на додаток до узгодженого змовою між співучасниками. В такому випадку виконавець несе кримінальну відповідальність за все вчинене ним, а інші співучасники несуть відповідальність тільки за те кримінальне правопорушення, яке охоплювалось їх умислом (прямим чи непрямим).

Невдале підбурювання або пособництво має місце тоді, коли можливий (передбачуваний, потенційний) виконавець, якому підбурювач, пособник чи організатор пропонують спільно вчинити кримінальне правопорушення, відразу ж відхиляє цю пропозицію. Тому відповідальність за нормами КК України про співучасть у таких випадках виключається і потенційний виконавець кримінальної відповідальності не несе. Що ж стосується організатора, підбурювача чи пособника, яким не вдалося схилити потенційного виконавця до вчинення кримінального правопорушення, вони повинні відповідати за готування до злочину, який вони бажали вчинити, тобто за ч. 1 ст. 14 і відповідної статті Особливої частини КК України.

Добровільна відмова співучасників.

Добровільною відмовою при незакінченому кримінальному правопорушенні є остаточне припинення особою за своєю волею готування до кримінального правопорушення або замаху на нього, якщо при цьому вона усвідомлювала можливість доведення кримінального правопорушення до кінця (ч. 1 ст. 17 КК України).

При добровільній відмові виконавця (співвиконавця) від доведення кримінального правопорушення до кінця він не підлягає кримінальній відповідальності на підставі ч. 2 ст. 17 КК України. Навпаки, інші співучасники кримінального правопорушення — організатор, підбурювач, пособник, які ще до початку вчинення кримінального правопорушення виконавцем уже виконали свої функції співучасників, підлягають кримінальній відповідальності за готування до кримінального

правопорушення чи замах на нього, тобто відповідають за ту стадію вчинення кримінального правопорушення, на якій виконавець добровільно відмовився від доведення його до кінця.

Добровільна відмова організатора, підбурювача чи пособника, коли вони виконали свої функції співучасників (і виконавець при цьому не відмовляється від вчинення кримінального правопорушення), можлива тільки за таких умов: а) якщо між їх діями і кримінальним правопорушенням, який мав учинити виконавець, є певний розрив у часі; б) коли вони своїми активними діями втручаються у розвиток причинного зв'язку між своїми діями і кримінальним правопорушенням виконавця; в) якщо внаслідок таких активних дій співучасників кримінальне правопорушення виконавця було відвернено. За такої добровільної відмови співучасники (організатор, підбурювач чи пособник) не підлягають кримінальній відповідальності на підставі ч. 2 ст. 31 КК України. На відміну від цього виконавець (чи співвиконавець) на підставі ч. 3 ст. 31 КК України повинен нести кримінальну відповідальність за готування до кримінального правопорушення або замах на нього, тобто за ту стадію вчинення кримінального правопорушення, на якій його суспільно небезпечне діяння було перервано або припинено.

6. Причетність до кримінального правопорушення – це дія чи бездіяльність, яка хоча і пов'язана з вчиненням кримінального правопорушення, але не є співучастю в ньому.

Ознаки причетності до кримінального правопорушення:

- 1) діяння, передбачене Особливою частиною КК України;
- 2) існує у формах, передбачених Особливою частиною КК України;
- 3) пов'язана із кримінальним правопорушенням, вчиненим іншою особою;
- 4) кримінальне правопорушення, щодо якого має місце причетність, уже вчинений іншою особою або є достовірним відомим, підготовлюваним або вчинюваним;
- 5) являє собою завжди умисну діяльність.

Види причетності до кримінального правопорушення:

- 1) заздалегідь не обіцяне приховування кримінального правопорушення;
- 2) заздалегідь не обіцяне потурання кримінальному правопорушенню;
- 4) неповідомлення про кримінальне правопорушення.

Причому перші три види причетності є самостійними кримінальними правопорушення і тому тягнуть за собою кримінальну відповідальність. Що ж стосується недонесення, то воно законом взагалі кримінальним правопорушенням не вважається.

Приховування кримінального правопорушення – це заздалегідь необіцяна, умисна, активна діяльність особи по приховуванню особи, засобів і знарядь вчинення кримінального правопорушення, його слідів або предметів, здобутих кримінально протиправним шляхом, або сприянню іншим чином приховуванню кримінального правопорушення. Причетність у

формі приховування являє собою один із злочинів, передбачених ст. 396, 198, 209, 256 КК України.

Ст. 396 КК України встановлює відповідальність за заздалегідь не обіцяне приховування лише тяжких або особливо тяжких злочинів. Приховування нетяжких злочинів або кримінальних проступків не тягне кримінальній відповідальності. Причому в силу ч. 2 ст. 396 КК не підлягають кримінальній відповідальності за приховування тяжких і особливо тяжких злочинів члени сім'ї особи, яка вчинила злочин, а також її близькі родичі, коло яких визначається законом.

Ст. 256 КК України стаття встановлює відповідальність за причетність до кримінального правопорушення у формах: заздалегідь не обіцяного сприяння учасникам злочинних організацій та укриття їх злочинної діяльності, а також заздалегідь не обіцяного здійснення інших дій по створенню умов, які сприяють їх злочинній діяльності. Крім того, заздалегідь не обіцяне сприяння кримінальному правопорушенню, яке вчинюється іншими особами, передбачено не лише ст. 256 КК України, а і низкою інших кримінально-правових норм. Це, зокрема, сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації (ч. 1 ст. 258-3 КК України), фінансування чи постачання не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань (ч. 3 ст. 260 КК України), з певними застереженнями – найманство (ч. 1 ст. 447 КК України). Закон не обмежує вчинення цих злочинів випадками, коли відповідні дії заздалегідь обіцяні. Такі злочини також слід віднести до причетності у формі заздалегідь не обіцяного сприяння злочинній діяльності інших осіб.

Ще однією з форм приховування кримінального правопорушення є заздалегідь не обіцяне придбання чи збут предметів, здобутих кримінально протиправним шляхом. Останнє являє собою заздалегідь необіцяну, умисну, активну діяльність особи, що виявляється у купівлі або іншій сплатній передачі майна, здобутого кримінально протиправним шляхом, або зберіганні такого майна.

Різновидом же приховування майна, здобутого кримінально протиправним шляхом, є його незаконна легалізація, передбачена ст. 209. Порівняння диспозицій відповідних статей, врахування теоретичних положень і практики, яка склалася, дозволяє стверджувати, що відповідні норми співвідносяться як спеціальні і загальна – тобто дії, передбачені ст. 209 і ст. 198, є частковим випадком тих, за які встановлена кримінальна відповідальність у ст. 396 КК України.

Потурання являє собою бездіяльність, яка виражається в тому, що особа, яка зобов'язана була і могла перешкодити вчиненню кримінального правопорушення, такому вчиненню не перешкоджає: кримінальне правопорушення відбувається.

У Загальній частині КК України прямо не встановлено відповідальність за потурання. Питання про відповідальність за потурання вирішується таким чином:

1) якщо воно було заздалегідь обіцяним, то стає пособництвом, тому що таке потурання є не що інше, як усунення перешкод вчиненню кримінального правопорушення чи сприяння приховуванню кримінального правопорушення (ч. 5 ст. 27);

2) заздалегідь же не обіцяне потурання утворює собою склад у випадках, передбачених в Особливій частині КК України, службовий злочин (зловживання службовим становищем – ст. 364, службова недбалість – ст. 367).

Неповідомлення про кримінальне правопорушення – виражається у неповідомленні органам влади про кримінальне правопорушення, незалежно від стадії, на якій воно перебуває, – підготовлюваний, вчинюваний, або вже вчинений. Незалежно від того, було чи не було воно заздалегідь обіцяно, чинним КК воно кримінальним правопорушенням не визнається, за виключенням випадків, коли на особу покладено юридичний обов'язок діяти певним чином (службові кримінальні правопорушення, ст. 384, 385 КК України). Крім того, якщо в діях такої особи містяться ознаки іншого самостійного складу кримінального правопорушення, вона підлягає за нього кримінальній відповідальності.

Питання для самоконтролю:

1. Поняття та ознаки співучасті.
2. Об'єктивні ознаки співучасті.
3. Суб'єктивні ознаки співучасті.
4. Види співучасників.
5. Форми співучасті.
6. Кримінальна відповідальність співучасників.
7. Особливості відповідальності організатора та учасників злочинної організації.
8. Експес виконавця та його види.
9. Особливості відповідальності співучасників у разі добровільної відмови від вчинення кримінального правопорушення.
10. Поняття та види причетності до кримінального правопорушення.

Тема 9

Множинність кримінальних правопорушень

План

1. Поняття множинності кримінальних правопорушень.
2. Одиничне кримінальне правопорушення як складовий елемент множинності кримінальних правопорушень. Види одиничних кримінальних правопорушень.
3. Повторність кримінальних правопорушень.
4. Сукупність кримінальних правопорушень.
5. Рецидив кримінальних правопорушень.

Рекомендована література: [40; 73; 83; 85; 115; 117; 131; 138; 149; 153].

Основні категорії: множинність кримінальних правопорушень; одиначне кримінальне правопорушення; одиначне кримінальне правопорушення просте; одиначне кримінальне правопорушення ускладнене; триваюче кримінальне правопорушення; одиначне кримінальне правопорушення складене; кримінальне правопорушення з похідними наслідками; продовжуване кримінальне правопорушення; повторність кримінальних правопорушень; повторність тотожних кримінальних правопорушень; повторність однорідних кримінальних правопорушень; повторність, не пов'язана із засудженням особи; повторність, пов'язана із засудженням особи за раніше вчинене кримінальне правопорушення; сукупністю кримінальних правопорушень; сукупність ідеальна; сукупність реальна; рецидив кримінальних правопорушень; рецидив загальний; рецидив спеціальний; рецидив простий (одноразовий); рецидив складний (багаторазовий); рецидив пенітенціарний; рецидив непенітенціарний; рецидив тяжких і особливо тяжких злочинів.

1. Множинність кримінальних правопорушень означає, що особою (суб'єктом кримінального правопорушення) вчинено два чи більше кримінально караних діяння, кожне із яких містить ознаки самостійного складу кримінального правопорушення.

Ознаки множинності кримінальних правопорушень:

1) вчинення особи двох чи більше кримінально протиправних діянь передбачених однією чи різними статтями або частинами статті КК України;

2) кожне кримінальне правопорушення є самостійним одиначним кримінальним правопорушенням і кваліфікується за окремою статтею або частиною статті КК України;

3) за кожен кримінальне правопорушення, що утворюють множинність зберігаються кримінально-правові наслідки, які впливають із факту їх вчинення;

4) залежно від характеру одиначних кримінальних правопорушень та їх поєднання у часі можливі три форми множинності (повторність, сукупність, рецидив).

Значення множинності кримінальних правопорушень:

1) впливає на кваліфікацію кримінальних правопорушень;

2) враховується при призначенні покарання;

3) враховується при вирішенні питання про звільнення від кримінальної відповідальності і покарання

2. Одиначне кримінальне правопорушення – це діяння, передбачене кримінальним законом як одиначний самостійний склад кримінального правопорушення. Головною ознакою одиначного кримінального правопорушення є те, що він охоплюється однією статтею або частиною статті. Він конструюється законодавцем, виходячи з соціальних властивостей

відповідного діяння, з типовості цього діяння, єдності його об'єктивних і суб'єктивних ознак.

Види одиничних кримінальних правопорушень:

1) просте одиничне кримінальне правопорушення:

- а) кримінальне правопорушення із одним діянням і одним наслідком;
- б) кримінальне правопорушення із однією дією, наслідки якої лежать за межами відповідного складу;
- в) кримінальне правопорушення із одним діянням і декількома наслідками, що передбачені в законі як альтернативні;
- г) кримінальне правопорушення з альтернативними діями;
- д) кримінальне правопорушення з двома діяннями, що передбачені законом як обов'язкові;

Будь-яке одиничне кримінальне правопорушення кваліфікується за однією статтею або частиною статті КК.

2) ускладнене одиничне кримінальне правопорушення:

а) триваюче кримінальне правопорушення – це одиничне кримінальне правопорушення, яке характеризується тим, що особа яка вчиняє певну дію або бездіяльність потім безперервно перебуває в стані здійснення закінченого складу кримінального правопорушення (ст. 335, 264, 307, 255, 257, 146, 147 ст. 212 КК України та ін.). Припинення триваючого кримінального правопорушення може мати місце за різних обставин – об'єктивних (не залежать від волі винного) та суб'єктивних (залежать від волі винного).

б) продовжуване кримінальне правопорушення – це кримінальне правопорушення, яке складається з двох або більше тотожних, самостійних кримінально протиправних діянь, що спрямовані до єдиної мети і складають у цілому єдине кримінальне правопорушення. Початком продовжуваного кримінального правопорушення слід вважати вчинення першого з числа декількох тотожних діянь. Закінченням продовжуваного кримінального правопорушення є момент вчинення останнього із задуманих кримінально протиправних діянь, тобто досягнення тієї спільної, єдиної мети, якої прагнув досягти винний.

в) складене кримінальне правопорушення – це кримінальне правопорушення, який складається з двох або більше кримінально-протиправних діянь, кожне з яких, якщо розглядати відокремлено може являти собою самостійний склад кримінального правопорушення, але внаслідок їх органічної єдності вони утворюють одне одиничне кримінальне правопорушення який охоплюється однією нормою закону. Наприклад, розбій – ст. 187, який складається з насильства над особою (погроза вбивством, заповідання тілесних ушкоджень) і заволодіння майном.

г) кримінальні правопорушення, що кваліфікуються за наслідками – це кримінальні правопорушення, в яких є два наслідки: основний (проміжний) і додатковий (похідний). Ці наслідки настають хронологічно (послідовно) один за одним, в результаті вчиненого особою діяння. Наприклад, умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого (ч. 2 ст. 121 КК); умисне знищення або пошкодження чужого майна громадян, що спричинило

загибель людей або інші тяжкі наслідки (ч. 2 ст. 194 КК); угон або захоплення повітряного судна, що спричинили загибель людей або інші тяжкі наслідки (ч. 3 ст. 278 КК), тощо. В даних злочинах основний (проміжний) наслідок тягне за собою додатковий (похідний) наслідок, тому що містить у собі реальну можливість настання цього похідного наслідку. Діяння безпосередньої «участі» у настанні додаткового наслідку не бере. Воно породжує проміжний наслідок, а той у свою чергу викликає наслідок похідний.

Значення одиничного кримінального правопорушення:

1) для конструювання окремих видів множинності, оскільки структурними елементами кожного виду множинності є тільки одиничні кримінальні правопорушення;

2) для відмежування від множинності;

3) для кваліфікації і призначення покарання, оскільки кожне одиничне кримінальне правопорушення підлягає самостійній кваліфікації і за кожен одиничне кримінальне правопорушення призначається самостійне покарання.

3. Повторністю кримінальних правопорушень визнається вчинення двох або більше кримінальних правопорушень, передбачених тією ж самою статтею або частиною статті Особливої частини КК України або ж різними статтями, коли це прямо встановлено в Особливій частині КК України.

Ознаки повторності кримінальних правопорушень:

а) особою вчинено два або більше самостійних одиничних кримінальних правопорушення;

б) одиничні кримінальні правопорушення, що утворюють повторність віддалені один від одного певним проміжком часу;

в) для повторності не має значення була або не була особа засуджена за раніше вчинений нею кримінальне правопорушення;

г) повторність виключається, якщо за раніше вчинене кримінальне правопорушення особа була звільнена від кримінальної відповідальності, закінчилися строки давності або на це кримінальне правопорушення поширилася амністія чи за нього була погашена або знята судимість.

Види повторності кримінальних правопорушень:

1) залежно від характеру одиничних кримінальних правопорушень, які її складають:

а) повторність тотожних кримінальних правопорушень – це повторність злочинів, передбачених тією самою статтею або частиною статті КК України;

б) повторність однорідних кримінальних правопорушень – це повторність кримінальних правопорушень, передбачених у різних статтях Особливої частини КК України, якщо є спеціальне застереження про те, що їх вчинення один після одного слід вважати повторним

2) залежно від того, чи було особу засуджено за вчинення попереднього кримінального правопорушення, виділяють:

а) повторність, не пов'язану із засудженням особи за раніше вчинене кримінальне правопорушення (так звана «фактична повторність») має місце там, де особа вчинила декілька тотожних або (у випадках, спеціально

передбачених КК) однорідних кримінальних правопорушення, за жоден з яких її ще не було засуджено;

б) повторність, пов'язану із засудженням особи за раніше вчинене кримінальне правопорушення має місце там, де особа, яку вже було засуджено за кримінальне правопорушення, протягом строку відбування покарання або погашення судимості вчинила нове тотожне або однорідне кримінальне правопорушення.

Кваліфікація повторності кримінальних правопорушень:

1) при повторності однорідних кримінальних правопорушень незалежно від того, пов'язана вона із засудженням чи не пов'язана, кожне вчинене особою кримінальне правопорушення підлягає самостійній кваліфікації, проте наступне кримінальне правопорушення кваліфікується як вчинене повторно;

2) при повторності тотожних кримінальних правопорушень, яка пов'язана із засудженням за раніше вчинене кримінальне правопорушення, знову вчинене повторне кримінальне правопорушення підлягає кваліфікації за тією статтею КК України, яка його передбачає, з вказівкою на вчинення кримінального правопорушення повторно як на кваліфікуючу ознаку (якщо таку ознаку передбачено в диспозиції статті Особливої частини КК).

3) при повторності тотожних кримінальних правопорушень, не пов'язаній із засудженням, всі вчинені кримінальні правопорушення, які складають таку повторність, незалежно від їх кількості належить кваліфікувати один раз – за тією частиною відповідної статті Особливої частини КК України, яка передбачає відповідальність за вчинення цього кримінального правопорушення повторно. Однак із цього правила є і декілька винятків, при яких тотожні кримінальні правопорушення, що складають повторність, не пов'язану із засудженням, підлягають самостійній кваліфікації. Зокрема:

а) якщо кримінальні правопорушення мають різний ступінь закінченості, кожне з них кваліфікується самостійно;

б) якщо у вчинених кримінальних правопорушень особа виконувала різну співучасницьку роль, кожен з них також кваліфікується самостійно.

в) якщо одні із вчинених кримінальних правопорушень мають додаткові кваліфікуючі ознаки, а інші не мають, або різні кримінальні правопорушення мають різні додаткові кваліфікуючі ознаки, скоєне також належить кваліфікувати самостійно;

г) якщо повторність не передбачена в жодній частині певної статті Особливої частини КК України як обставина, що обтяжує покарання, то кожне із вчинених кримінальних правопорушень також кваліфікується самостійно;

д) самостійна кваліфікація вчинених кримінальних правопорушень повинна мати місце і у випадках, якщо стосовно правил кваліфікації певних кримінальних правопорушень є спеціальні роз'яснення Пленуму Верховного Суду України.

Відмежування повторності кримінальних правопорушень від суміжних понять.

1) від продовжуваного кримінального правопорушення. При продовжуваному кримінальному правопорушенні, і при повторності тотожних кримінальних правопорушень вчиняються юридично тотожні діяння. Однак якщо продовжуване кримінальне правопорушення – це таке одиначне кримінальне правопорушення, низку юридично тотожних діянь якого спрямовано на реалізацію єдиного злочинного наміру, то при повторності тотожних кримінальних правопорушень діяння не поєднані єдиним наміром, вчиняються незалежно одне від одного;

2) від реальної сукупності кримінальних правопорушень – реальну сукупність кримінальних правопорушень складають, як правило, кримінальні правопорушення, передбачені різними статтями Особливої частини КК України, тоді як повторність кримінальних правопорушень, навпаки, за загальним правилом, становлять тільки тотожні кримінальні правопорушення. Крім того, реальна сукупність кримінальних правопорушень ніколи не може бути пов'язана із засудженням, у той час як повторність не залежить від засудження.

4. Відповідно до ст. 33 КК України *сукупністю кримінальних правопорушень* визнається вчинення особою двох або більше кримінальних правопорушень, передбачених різними статтями або різними частинами однієї статті Особливої частини КК України, за жоден з яких її не було засуджено.

Ознаки сукупності кримінальних правопорушень:

1) особою вчинено два або більше кримінальних правопорушення, причому кожне з них має характер окремого, самостійного, одиначного кримінального правопорушення;

2) кожне з них кваліфікується за різними статтями або за різними частинами однієї статті Особливої частини КК України;

3) за жоден з них особа не була засуджена, тобто всі вони вчинені до винесення вироку хоча б за один з них.

Види сукупності кримінальних правопорушень:

1) ідеальна сукупність має місце там, де одним діянням особи вчинено два або більше кримінальних правопорушення. Вчинене може отримати правильну і повну правову оцінку тільки шляхом застосування двох або більше норм Особливої частини разом взятих;

2) реальна сукупність має місце там, де винний різними самостійними діями вчиняє два або більше кримінальних правопорушення

Відмінність ідеальної сукупності від реальної:

1) при ідеальній сукупності однією дією вчиняються два або більше кримінальних правопорушень, а при сукупності реальної кожне діяння, вчинене винним, утворює, з точки зору кримінального закону, самостійне кримінальне правопорушення;

2) при ідеальній сукупності кримінальні правопорушення, які утворюють її, вчиняються одночасно, а при реальної сукупності обов'язково

між діями що вчиняються особою, а отже, і вчиненими кримінальними правопорушеннями, існує більш-менш тривалий проміжок в часі.

Кваліфікація сукупності кримінальних правопорушень. Відповідно до ч. 2 ст. 33 КК України при сукупності кримінальних правопорушень кожне з них підлягає кваліфікації за відповідною статтею або частиною статті Особливої частини КК України. Це означає, що кількість статей, за якими кваліфікуються діяння особи, дорівнює кількості вчинених кримінальних правопорушень.

Відмежування сукупності кримінальних правопорушень від суміжних понять.

1) *конкуренції статей КК.* Під конкуренцією статей КК України розуміється наявність двох чи більше статей Особливої частини КК України, які з різним ступенем деталізації описують одне й те саме кримінально протиправне діяння і встановлюють за нього різну за ступенем суворості кримінальну відповідальність. Як відомо, при такій конкуренції має застосовуватися спеціальна стаття, яка найбільшою мірою передбачає специфічні, відмінні ознаки певного кримінального правопорушення. Таким чином, відмінність конкуренції статей КК від ідеальної сукупності кримінальних правопорушень полягає у тому, що при ідеальній сукупності вчиняються два чи більше кримінальних правопорушення, передбачених двома чи більше статтями КК, а у випадках конкуренції особа вчиняє одне кримінальне правопорушення, яке підпадає під ознаки загальної і спеціальної статей закону. При ідеальній сукупності застосовуються дві чи більше статей КК, а при конкуренції – одна, спеціальна;

2) *складного (складеного) кримінального правопорушення.* У разі вчинення особою складного кримінального правопорушення її діяння кваліфікується тільки за тією статтею (частиною статті) Особливої частини КК, яка передбачає кримінальну відповідальність за таке кримінальне правопорушення, тоді як при сукупності кримінальних правопорушень – за різними статтями.

5. Рецидивом кримінальних правопорушень визнається вчинення нового умисного кримінального правопорушення особою, яка має судимість за умисне кримінальне правопорушення (ст. 34 КК України).

Ознаки рецидиву кримінальних правопорушень:

1) рецидив має місце там, де особою вчинено два або більше самостійних і тільки умисних кримінальних правопорушення;

2) при рецидиві кожне з вчинених кримінальних правопорушень утворює собою одиначне кримінальне правопорушення (різні його види);

3) кримінальні правопорушення, що створюють рецидив, обов'язково віддалені один від одного певним проміжком часу;

4) передбачає наявність факту судимості, який створюється обвинувальним вироком суду, що вступив в законну силу із призначенням винному певного покарання.

Законодавець рецидив як кваліфікуючу ознаку окремих кримінальних правопорушень описує: 1) вказівкою на попередню судимість (наприклад, ч. 3 ст. 296); 2) вказівкою на повторність (наприклад, ч. 2 ст. 185).

Види рецидиву кримінальних правопорушень:

1) залежно від характеру кримінальних правопорушень, що входять у рецидив:

а) загальний рецидив – це такий рецидив, у який входять різномірні кримінальні правопорушення, тобто не тотожні за родовим або безпосереднім об'єктом і ті, що мають різні форми вини. Загальний рецидив не впливає на кваліфікацію кримінального правопорушення, але розглядається за п. 1 ст. 67 КК України як обставина, яка обтяжує покарання;

б) спеціальний рецидив – це такий рецидив, у який входять тотожні або однорідні кримінальні правопорушення, тобто однакові за складом або такі, що мають тотожні або подібні безпосередні об'єкти і вчинені при одній і тій же формі вини. Спеціальний рецидив передбачений в окремих статтях Особливої частини як кваліфікуюча ознака кримінальних правопорушень.

2) залежно від кількості судимостей:

а) простий рецидив має місце в тих випадках, коли особа має дві судимості;

б) складний, або багаторазовий, рецидив – це рецидив кримінальних правопорушень, при якому особа має три і більше судимості.

3) за ступенем суспільної небезпечності:

а) пенітенціарний рецидив має місце там, де особа, яка була засуджена до позбавлення волі, знову вчиняє протягом строку судимості нове кримінальне правопорушення, за яке знову засуджується до позбавлення волі;

б) непенітенціарний рецидив має місце там, де нове умисне кримінальне правопорушення вчиняється особою, яка за раніше вчинене кримінальне правопорушення відбуває або відбула покарання менш суворе, ніж позбавлення волі

Кваліфікація рецидиву кримінальних правопорушень.

Загальний рецидив кримінальних правопорушень не тягне за собою жодних особливостей у кваліфікації нового умисного кримінального правопорушення. Якщо ж рецидив є спеціальним, то в цьому разі кваліфікація скоєного залежить ще й від того, чи передбачається в статті Особливої частини КК України як кваліфікуюча ознака вчинення певного кримінального правопорушення повторно або рецидив кримінальних правопорушень. Якщо ж у діянні особи є спеціальний рецидив і при цьому в статті Особливої частини КК України, яка передбачає відповідальність за знову вчинене кримінальне правопорушення, відсутня кваліфікуюча ознака «вчинення кримінального правопорушення повторно» чи «вчинення кримінального правопорушення особою, раніше судимою», то нове кримінальне правопорушення кваліфікується, за загальними правилами, без відображення у формулі кваліфікації того, що має місце рецидив.

Питання для самоконтролю:

1. Розкрийте ознаки одиничного кримінального правопорушення.
2. Визначте види одиничних кримінальних правопорушень.
3. Охарактеризуйте ознаки триваючого кримінального правопорушення.
4. Дайте характеристику ознак продовжуваного кримінального правопорушення.
5. Охарактеризуйте ознаки складного (складеного) кримінального правопорушення.
6. Що таке повторність кримінальних правопорушень та в чому її відмінність від продовжуваного кримінального правопорушення
7. Надайте характеристику видів повторності кримінальних правопорушень та окресліть її значення для кваліфікації.
8. Охарактеризуйте поняття та ознаки сукупності кримінальних правопорушень.
9. Охарактеризуйте види сукупності кримінальних правопорушень та відмежуйте їх від повторності.
10. Дайте визначення рецидиву кримінальних правопорушень, його видів, та значення для кваліфікації та для кримінальної відповідальності.

Тема 10

Обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння

План

1. Поняття і види обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння.
2. Необхідна оборона та умови її правомірності.
3. Уявна оборона.
4. Затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення.
5. Крайня необхідність.
6. Фізичний або психічний примус.
7. Виконання наказу або розпорядження.
8. Діяння, пов'язане з ризиком.
9. Виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття кримінально протиправної діяльності організованої групи чи злочинної організації.
10. Захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України

Рекомендована література: [14; 39; 44; 50; 62; 67; 78; 80; 103; 148].

Основні категорії: обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння; необхідна оборона; перевищення меж необхідної оборони; уявна оборона; вибачальна помилка при уявній обороні; невибачальна помилка при уявній обороні; правомірне затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, потерпілими або іншими особами;

перевищення меж заподіяння шкоди особі, яка вчинила кримінальне правопорушення при її затриманні; крайня необхідність; перевищення меж крайньої необхідності; фізичний примус (насильство); фізичний примус непереборний; фізичний примус переборний; психічний примус; виконання законного наказу; виправданий ризик; перевищення меж заподіяння шкоди при виправданому ризику.

1. Обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння – це передбачені КК України, а також іншими законодавчими актами зовнішньо схожі із кримінальними правопорушеннями суспільно корисні (соціальна прийнятні) і правомірні вчинки, які здійснені за наявності певних підстав і виключають кримінальну протиправність діяння, а тим самим і кримінальну відповідальність особи за заподіяну шкоду.

Ознаки обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння:

1) являють собою свідомі і вольові вчинки людини у формі дії (наприклад, при необхідній обороні) або бездіяльності (наприклад, ненадання допомоги при виконанні наказу). Виняток становить лише заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам у результаті непереборного фізичного примусу, якщо внаслідок такого примусу особа не могла керувати своїми вчинками (ч. 1 ст. 40 КК України);

2) зовнішня подібність (збіг) фактичних, видимих, об'єктивних ознак скоєного вчинку і відповідного кримінального правопорушення (наприклад, позбавлення життя при необхідній обороні збігається із зовнішніми ознаками вбивства тощо);

3) соціальний зміст зазначених вчинків – суспільно корисні (соціальна прийнятні) вчинки;

4) юридична форма аналізованих вчинків, що визначається в КК передусім через заперечення юридичної форми кримінального правопорушення, тобто передбаченості діяння КК України (ч. 1 ст. 11 КК України). Так, характеристика більшості з досліджуваних вчинків у КК України починається словами «не є кримінальним правопорушенням ...». Позитивна ж характеристика їх юридичної форми полягає в тому, що всі вони є вчинками правомірними. В основі ж правомірності аналізованих вчинків лежить або реалізація особою свого суб'єктивного права, або виконання юридичного обов'язку, або здійснення владного повноваження;

5) кримінально-правові наслідки здійснення аналізованих правомірних вчинків. Ці наслідки полягають насамперед у тому, що такі вчинки не визнаються кримінально протиправними, тому вони виключають саму підставу кримінальної відповідальності, а відповідно і кримінальну відповідальність за заподіяну шкоду.

Види обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння:

- 1) за юридичною формою обставин, що виключають злочинність:
 - а) реалізація особою свого суб'єктивного права (наприклад, необхідна оборона, крайня необхідність тощо);

б) виконання юридичного обов'язку (наприклад, виконання професійних обов'язків, наказу або розпорядження та ін.);

в) здійснення владних повноважень (наприклад, застосування запобіжних заходів, фізичної сили, спеціальних засобів або зброї, примушування до покори).

Значення наявності обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння у КК полягає в тому, що вони:

1) чітко відрізняють кримінально протиправний прояв від правомірного діяння, яке схоже на нього;

2) забезпечують законність і справедливість рішення відносно поведінки конкретної особи, що далеко не завжди є очевидним;

3) сприяють підвищенню правової активності і правової свідомості громадян і службових осіб, які потребують законодавчих гарантій своєї захищеності в разі заподіяння ними шкоди при здійсненні свого права або виконання службових чи громадських обов'язків;

4) мають важливе профілактичне значення.

2. Відповідно до ч. 1 ст. 36 КК України необхідною обороною визнаються дії, вчинені з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної і достатньої в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони.

Право на необхідну оборону є природним і невідчужуваним, а також абсолютним правом людини. Кожний громадянин має право на необхідну оборону незалежно від можливості звернутися за допомогою до органів влади або посадових осіб для відвернення чи припинення посягання. Наявність права на необхідну оборону не пов'язана також із наявною для особи можливістю звернутися за допомогою до інших громадян. У ч. 2 ст. 36 КК України зазначено, що кожна особа має право на необхідну оборону незалежно від можливості уникнути суспільно небезпечного посягання або звернутися за допомогою до інших осіб чи органів влади.

Оскільки здійснення необхідної оборони є суб'єктивним правом, а не юридичним обов'язком громадянина, то відмова останнього від використання свого права не тягне за собою якоїсь юридичної відповідальності.

Право на необхідну оборону виникає лише за наявності відповідної *підстави*. Підстава необхідної оборони складається із двох елементів, а саме: 1) суспільно небезпечного посягання та 2) необхідності в його негайному відверненні чи припиненні.

Умови правомірності необхідної оборони щодо посягання:

1) посягання має бути суспільно небезпечним. Це означає, що за своїм характером і ймовірними наслідками воно підпадає під ознаки певного

кримінального правопорушення, передбаченого КК України. У юридичному плані такі діяння можуть і не визнаватися кримінально протиправними;

2) посягання повинне бути наявним. Суспільно небезпечне посягання має початковий і кінцевий моменти. Роз'яснюючи, це положення, Пленум Верховного Суду України в постанові від 26 квітня 2002 р. «Про судову практику у справах про необхідну оборону» зазначив, що стан необхідної оборони виникає не тільки в момент вчинення суспільно небезпечного посягання, а й у разі створення реальної загрози заподіяння шкоди (абз. 2 п. 2). У свою чергу, кінцевий момент посягання визначається різними чинниками: досягненням мети тим, хто посягає, припиненням дій того, хто посягає, за власною волею або всупереч волі (наприклад, втеча, відмова продовжувати посягання, неможливість доведення його до кінця та ін.). При цьому перехід використаних при нападі зброях або інших предметів від нападника до того, хто захищається, не завжди свідчить про закінчення посягання. Передчасна й запізнена оборона не може розглядатись як обставина, що виключає кримінальну протиправність діяння. Відповідальність за завдану в таких умовах шкоду настає на загальних підставах;

3) посягання повинно бути реальним (дійсним), а не плодом уяви особи, яка обороняється.

Умови правомірності необхідної оборони щодо захисту:

1) мета оборони. Відповідно до ч. 1 ст. 36 КК кінцевою метою необхідної оборони є захист правоохоронюваних інтересів або прав особи, що захищається, іншої особи, суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання;

2) спрямованість (об'єкт) заподіяння шкоди. Шкода при необхідній обороні повинна заподіюватися тільки тому, хто посягає, його правам та інтересам. Якщо нападників декілька, то особа, що захищається, може заподіяти шкоду як одному, так і кожному з них;

3) характер дій того, хто захищається. Поведінка при необхідній обороні того, хто захищається, може бути тільки активною, тобто виражатися лише в діях, на що прямо вказується в ч. 1 ст. 36 КК України. Такими діями можуть бути як фізичні зусилля особи, що захищається (наприклад, завдання ударів кулаком), так і використання різноманітних зброях, предметів, механізмів, пристроїв тощо, причому не тільки тих, що підібрані, виявлені або захоплені на місці захисту, а й тих, що були при особі, яка захищається, або навіть спеціально підготовлені нею для захисту (наприклад, використання ножа або вогнепальної зброї, заздалегідь узятих для захисту, тощо).

4) своєчасність оборони. Дії особи, що захищається, визнаються правомірними лише у разі, якщо вони були вчинені протягом усього часу здійснення посягання. Інакше кажучи, захист визнається виправданим тільки протягом часу існування стану необхідної оборони, який визначається тривалістю суспільно небезпечного посягання.

5) співрозмірність оборони. Так, відповідно до ч. 1 ст. 36 КК України заподіяна тому, хто посягає, шкода повинна бути необхідною і достатньою в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання, а із ч.

З ст. 36 КК України випливає, що заподіяна тому, хто посягає, тяжка шкода (смерть або тяжкі тілесні ушкодження) має відповідати двом обставинам, взятим у єдності: 1) небезпечності посягання та 2) обстановці захисту. *Небезпечність посягання* визначається: а) цінністю блага, яке охороняється законом і на яке спрямоване посягання (життя, здоров'я, власність, тілесна недоторканність, громадський порядок і тощо); б) реальною загрозою заподіяння шкоди цьому благу з боку того, хто посягає. *Обстановка захисту* визначається реальними можливостями і засобами того, хто захищається, для відвернення чи припинення посягання. Види обстановки захисту: сприятлива і несприятлива. Відносно сприятливою слід визнавати таку обстановку захисту, при якій особа, що захищається, має і усвідомлює свою явну перевагу над особою, що посягає. Несприятливою для особи, що захищається, слід вважати таку обстановку захисту, при якій її реальні можливості по відверненню чи припиненню суспільно небезпечного посягання були відносно рівними, а тим більше поступалися можливостям того, хто посягає. При цьому слід обов'язково враховувати суб'єктивний стан того, хто захищається, в момент захисту. У ч. 4 ст. 36 КК прямо зазначено, що особа не підлягає кримінальній відповідальності, якщо через сильне душевне хвилювання, викликане суспільно небезпечним посяганням, вона не могла оцінити відповідність заподіяної нею шкоди небезпечності посягання чи обстановці захисту.

Перевищення меж необхідної оборони (ексцес оборони).

Відповідно до ч. 3 ст. 36 КК перевищенням меж необхідної оборони визнається умисне заподіяння тому, хто посягає, тяжкої шкоди, яка явно не відповідає небезпечності посягання або обстановці захисту. Перевищення меж необхідної оборони тягне кримінальну відповідальність лише у випадках, спеціально передбачених у статтях 118 та 124 КК України.

Види ексцесу оборони. Перший вид ексцесу (*перевищення меж допустимої шкоди*) має місце там, де при захисті від посягання відносно невеликої суспільної небезпечності (наприклад, при припиненні порушень громадського порядку, непокорі або опорі представнику влади та інших подібних посяганнях) особа, яка захищалася, умисно заподіює тому, хто посягає, смерть або тяжкі тілесні ушкодження. У цьому разі заподіяна тому, хто посягає, тяжка шкода явно неспіврозмірна з небезпечністю посягання. Другий вид ексцесу (*перевищення меж достатньої шкоди*) визначається тим, що особа, яка захищається, усвідомлюючи свою очевидну перевагу над особою, яка посягає, умисно, без необхідності позбавляє її життя або спричиняє тяжкі тілесні ушкодження, тобто заподіює тяжку шкоду, явно більшу, ніж вона була необхідною і достатньою за сприятливої обстановки захисту, що склалася для того, хто захищається, з метою негайного відвернення чи припинення посягання.

Винятки: відповідно до ч. 5 ст. 36 КК України не є перевищенням меж необхідної оборони і не має наслідком кримінальну відповідальність застосування зброї або будь-яких інших засобів чи предметів для захисту від нападу озброєної особи або нападу групи осіб, а також для відвернення

протиправного насильницького вторгнення в житло чи інше приміщення, незалежно від тяжкості шкоди, яку заподіяно тому, хто посягає.

3. Відповідно до ч. 1 ст. 37 КК України **уявною обороною** визнаються дії, пов'язані із заподіянням шкоди за таких обставин, коли реального суспільно небезпечного посягання не було, і особа, неправильно оцінюючи дії потерпілого, лише помилково припускала наявність такого посягання.

Вирішення питання про відповідальність за шкоду, заподіяну при уявній обороні, залежить від того, могла чи не могла особа усвідомлювати помилковість свого припущення про наявність суспільно небезпечного посягання, інакше кажучи, від виду допущеної помилки: була вона вибачальною чи невибачальною.

Вибачальною за ч. 2 ст. 37 КК України визнається помилка, при якій обстановка, що склалася, давала особі достатні підстави вважати, що мало місце реальне посягання, і вона не усвідомлювала і не могла усвідомлювати помилковості свого припущення. При такій помилці необхідно встановити, були чи не були перевищені межі необхідної оборони в умовах відповідного реального посягання. У разі негативної відповіді на це питання відповідальність особи за заподіяну шкоду виключається (ч. 2 ст. 37 КК України). Якщо ж особа не усвідомлювала і не могла усвідомлювати помилковості свого припущення, але при цьому перевищила межі захисту, що дозволяються в умовах відповідного реального посягання, вона підлягає кримінальній відповідальності як за перевищення меж необхідної оборони (ч. 3 ст. 37 КК України).

Невибачальною згідно з ч. 4 ст. 37 КК України визнається така помилка, при якій в обстановці, що склалася, особа не усвідомлювала, але могла усвідомлювати відсутність реального суспільно небезпечного посягання, якби вона проявила більшу пильність, обачність, дбайливість. В такому випадку в діях особи відсутня вина у формі умислу і тому вона може підлягати відповідальності лише за необережне заподіяння шкоди, а саме: за заподіяння смерті, тяжких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень, оскільки менш тяжка шкода, заподіяна з необережності, не є караною.

4. У ч. 1 ст. 38 КК України встановлено: «Не визнаються кримінально протиправними дії потерпілого та інших осіб безпосередньо після вчинення посягання, спрямовані на затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, і доставлення її відповідним органам влади, якщо при цьому не було допущено перевищення заходів, необхідних для затримання такої особи». Відповідно до ч. 2 ст. 38 КК України перевищенням зазначених заходів визнається умисне заподіяння особі, що вчинила кримінальне правопорушення, тяжкої шкоди, яка явно не відповідає небезпечності посягання або обстановці затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення.

Затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення можливе лише за наявності для цього *підстави*, тобто кримінального правопорушення.

Затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, має ознаки, що характеризують:

1) мету затримання. Відповідно до ч. 1 ст. 38 КК України дії потерпілих та інших осіб визнаються правомірними, якщо вони мали на меті затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, і доставлення його органам влади. У зв'язку з цим виділяють дві мети таких дій: а) кінцева – доставлення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, відповідним органам влади та б) найближча – затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, тобто позбавлення його особистої свободи;

2) особу, яка підлягає затриманню. КК України регулює затримання лише особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, а не інших правопорушників, тобто затримання особи, яка вчиняє або вже вчинила кримінально протиправне посягання;

3) характер дій при затриманні. Затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, виражається в діях потерпілих або інших осіб, пов'язаних із позбавленням особи, яка вчинила кримінальне правопорушення особистої свободи, а також заподіянням їй (у разі необхідності) шкоди. Затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, на тривалий строк за відсутності в тому необхідності не виключає відповідальності особи за ст. 146 КК України (незаконне позбавлення волі);

4) своєчасність затримання. Відповідно до ч. 1 ст. 38 КК України затримання може бути вчинене лише в момент або безпосередньо після вчинення кримінально протиправного посягання;

5) необхідність заподіяння шкоди при затриманні виникає лише тоді, коли у особи відсутня реальна можливість без серйозної небезпечності для себе або інших осіб здійснити ненасильницьке затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. Для оцінки вимушеності заподіяння шкоди особі, яка вчинила кримінальне правопорушення, має значення кількість осіб з двох сторін, вік, фізичні сили, озброєність, а також усі інші умови, що у своїй сукупності свідчать про відсутність реальної можливості затримати особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, без заподіяння їй шкоди;

б) співрозмірність шкоди, що заподіюється особі, яка вчинила кримінальне правопорушення, при її затриманні визначається: а) небезпечністю посягання та б) обстановкою затримання.

Перевищення меж заподіяної шкоди особі при її затриманні. Відповідно до ч. 2 ст. 38 КК України, перевищення меж заподіяння шкоди особі, яка вчинила кримінальне правопорушення, при її затриманні – це умисне заподіяння їй тяжкої шкоди (смерті або тяжких тілесних ушкоджень), явно неспіврозмірної або з небезпечністю вчиненого посягання, або з обстановкою затримання. Перевищення заходів, необхідних для затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, тягне за собою відповідальність лише в двох випадках, спеціально передбачених у статтях 118 та 124 КК України.

5. У частині 1 ст. 39 КК України встановлено: «Не є кримінальним правопорушенням заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам у стані крайньої необхідності, тобто для усунення небезпеки, що безпосередньо загрожує особі чи охоронюваним законом правам цієї людини або інших осіб, а також суспільним інтересам чи інтересам держави, якщо цю небезпеку в даній обстановці не можна було усунути іншими засобами і якщо при цьому не було допущено перевищення меж крайньої необхідності».

Право особи на заподіяння шкоди в стані крайньої необхідності є її субсидіарним (додатковим) правом. Ним особа може скористатися лише в тому разі, якщо в даній обстановці заподіяння шкоди є вимушеним, крайнім, останнім засобом усунення небезпеки.

Умови правомірності крайньої необхідності:

1) наявність небезпеки, що загрожує охоронюваним законом інтересам особи, суспільства або держави:

а) загрожує охоронюваним законом інтересам особи (наприклад, життю, здоров'ю, тілесній недоторканності, особистій свободі, статевій свободі, майновим, житловим, політичним та іншим охоронюваним законом права і інтереси), суспільним інтересам (безпеці виробництва, громадському порядку чи інтересам держави);

б) джерело небезпеки може бути різноманітним: технічні засоби і пристрої, стихійні сили природи, поведінка тварин, фізичні процеси, що відбуваються в організмі людини (голод або холод), діяльність (протиправна або непроти правна) людини;

в) небезпека повинна бути наявною. Початковий момент виникнення небезпеки має місце там, де виникла загроза безпосереднього заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам. Кінцевий момент існування такої небезпеки визначається або припиненням (відверненням) цієї загрози, або її реалізацією (наприклад, пожежа знищила майно або була погашена, паводок спав, зсув припинився, аварія відвернена тощо);

2) неможливість усунення цієї небезпеки іншими засобами, крім заподіяння шкоди зазначеним інтересам;

3) заподіяна шкода не повинна перевищувати шкоду відвернену, тобто не повинні бути перевищені межі крайньої необхідності.

Ознаки діяння, що вчинюється в стані крайньої необхідності, характеризують:

1) мету – усунення небезпеки;

2) спрямованість (об'єкт) заподіяння шкоди – треті особи, тобто підприємства, установи, організації чи окремі громадяни, що не викликали небезпеку і звичайно не пов'язані з її створенням;

3) характер дій припускається лише активна поведінка суб'єкта;

4) своєчасність заподіяння шкоди полягає в тому, що вона може бути заподіяна лише протягом часу, доки існує стан крайньої необхідності. Якщо ж такий стан ще не виник або, навпаки, вже минув, то заподіяння шкоди в цьому разі (так звані «передчасна» або «спізніла» крайня необхідність) може тягти за собою відповідальність на загальних підставах;

5) межі заподіяння шкоди. КК України не визначає меж заподіяння шкоди в стані крайньої необхідності, проте висновок про ці межі може бути зроблено, виходячи з тлумачення ч. 2 ст. 39 КК України, яка визначає перевищення меж крайньої необхідності як заподіяння шкоди більш значної, ніж шкода відвернута. Отже, граничною і правомірною у стані крайньої необхідності має визнаватися заподіяна шкода, якщо вона рівнозначна шкоді відверненій або є менш значною, ніж відвернена шкода.

Перевищення меж крайньої необхідності (ексцес) – це умисне заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам, якщо така шкода є більш значною, ніж шкода відвернена (ч. 2 ст. 39 КК України).

Слід мати на увазі, що особа у стані крайньої необхідності часто знаходиться в екстремальній ситуації, є непередбаченою до відвернення небезпеки, що виникла, перебуває у стані сильного душевного хвилювання і тощо. У зв'язку з цим ч. 3 ст. 39 КК України встановлює, що особа не підлягає кримінальній відповідальності за перевищення меж крайньої необхідності, якщо внаслідок сильного душевного хвилювання, викликаного небезпекою, що загрожувала, вона не могла оцінити відповідність заподіяної шкоди цій небезпеці.

КК не передбачає спеціальної відповідальності за ексцес крайньої необхідності. Такі дії кваліфікуються на загальних підставах, проте стан крайньої необхідності має враховуватися судом як обставина, що пом'якшує покарання (п. 8 ч. 1 ст. 66 КК України).

Відмінність необхідної оборони від крайньої необхідності

	Необхідна оборона	Крайня необхідність
підстава	суспільно небезпечне посягання	небезпека, що безпосередньо загрожує правоохоронюваним інтересам, яку не можна усунути в даній обстановці інакше, як заподіянням шкоди
спрямованість (об'єкт) заподіяння шкоди	лише тому, хто посягає	правоохоронюваним інтересам держави, суспільства або особи
межі заподіяння шкоди	повинна відповідати небезпеці посягання та обстановці захисту	має бути рівнозначною або менш значною, ніж шкода відвернена
перевищення меж	привілейована відповідальність і тільки у випадках, спеціально передбачених у статтях 118 та 124 КК України	відповідальність настає на загальних підставах, хоча сам факт такого перевищення розглядається як обставина, що пом'якшує покарання

6. Фізичний примус (наси́льство) – це протиправний фізичний вплив на людину (наприклад, застосування фізичної сили, нанесення удару, побоїв, тілесних ушкоджень, введення в організм різноманітних препаратів тощо) з метою примусити її вчинити кримінальне правопорушення (наприклад, не перешкоджати проникненню у сховище, видати чуже майно тощо).

Фізичний примус непереборний – це такий фізичний примус, при якому особа цілком позбавлена можливості керувати своїми діями (бездіяльністю).

Фізичний примус переборний – це такий фізичний примус, при якому особа зберігає можливість керувати своїми діями.

Психічний примус – це погроза застосування до особи фізичного насильства чи заподіяння матеріальної або моральної шкоди (наприклад, погроза вбити, знищити або пошкодити майно, поширити відомості, що ганьблять особу, тощо) із метою спонукати її вчинити кримінальне правопорушення.

Підставою виключення кримінальної протиправності діяння є непереборний фізичний примус, під безпосереднім впливом якого особа заподіює шкоду правоохоронюваним інтересам. Вчинені особою «дії» або «бездіяльність» при непереборному фізичному примусі за своїми об'єктивними ознаками збігаються із кримінальними правопорушеннями. Але такі «діяння» кримінальними правопорушеннями не визнаються, оскільки вони позбавлені такої обов'язкової ознаки кримінально-правового діяння, як його волимість (особа не здатна керувати своїм вчинком). Отже, виключається кримінальна відповідальність такої особи за шкоду, заподіяну правоохоронюваним інтересам.

КК виходить із того, що психічний та переборний фізичний примус хоча й обмежують можливості особи керувати своїми діями, проте не паралізують цілком її волю, внаслідок чого ця особа все ж має певну можливість обрати той чи інший варіант поведінки.

Якщо психічний або переборний фізичний примус створювали стан крайньої необхідності (наприклад, особа під дією побоїв або погрози вбивством видає чуже майно), то питання про кримінальну відповідальність за заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам вирішується за правилами ст. 39 КК України, тобто залежно від того, було чи не було допущено перевищення меж крайньої необхідності. В іншому випадку особа підлягає кримінальній відповідальності за заподіяну шкоду на загальних підставах, хоча вчинення кримінального правопорушення під впливом переборного фізичного або психічного примусу повинно враховуватися як обставина, що пом'якшує покарання (п. 6 ч. 1 ст. 66 КК України).

7. Відповідно до ч. 1 ст. 41 КК України дія або бездіяльність особи, що заподіяла шкоду правоохоронюваним інтересам, визнається правомірною, якщо вона була вчинена з метою виконання законного наказу або розпорядження.

За своєю юридичною природою виконання законного наказу – це виконання особою свого юридичного обов'язку. Відмова від виконання такого

наказу, його невиконання або неналежне виконання є правопорушенням, у тому числі кримінальним (наприклад, для військовослужбовця передбачена кримінальна відповідальність за непокору (ст. 402 КК України) та невиконання наказу (ст. 403 КК України)).

Заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам на виконання наказу можливе лише за наявності відповідної *підстави*. Такою підставою згідно з ч. 1 ст. 41 КК України і є законний наказ.

Перший елемент аналізованої підстави – це наявність законного наказу або розпорядження. Законним є наказ: а) відданий у належному порядку; 2) відданий відповідною особою у межах її повноважень; 3) наказ за змістом не суперечить чинному законодавству; 4) не пов'язаний з порушенням конституційних прав та свобод людини і громадянина.

Другий елемент, що характеризує підставу виконання законного наказу – це наявність у особи, зобов'язаної виконати такий наказ, реальної можливості для цього.

Ознаки виконання наказу, передбачені в ч. 1 ст. 41 КК України, визначають його як акт правомірного заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам. Ці ознаки характеризують:

1) суб'єкта виконання наказу. Відповідно до ст. 41 КК України таким суб'єктом повинна визнаватися особа, яка зобов'язана виконати законний наказ;

2) його мету. Мета визначена в ч. 1 ст. 41 КК України і полягає в тому, що дія або бездіяльність особи повинна бути підпорядкована меті виконання законного наказу;

3) об'єкт заподіяння шкоди – це правоохоронювані інтереси особи, суспільства або держави;

4) характер дії (бездіяльності) виконавця наказу може бути як активним, так і пасивним, на що прямо вказується в ч. 1 ст. 41 КК України. Причому дії або бездіяльність у будь-якому разі із зовнішньої, фактичної сторони повинні підпадати під ознаки якогось діяння, передбаченого КК України;

5) своєчасність виконання наказу – заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам має визнаватися правомірним, якщо виконання законного наказу мало місце протягом часу, визначеного в цьому наказі;

б) межі заподіяння шкоди при виконанні наказу визначаються змістом даного наказу. Заподіяння шкоди лише в цих межах і визнається правомірним.

Перевищення меж заподіяння шкоди при виконанні законного наказу свідчить про так званий ексцес виконання наказу (наприклад, заподіяння явно надмірної шкоди, ніж це передбачалося наказом). Якщо цей ексцес вчинено, наприклад, службовою особою, то за наявності всіх інших ознак її дії слід розглядати як перевищення влади або службових повноважень.

Виконання явно кримінально протиправного наказу або розпорядження.

У ч. 3 ст. 41 КК України зазначено: «Не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка відмовилася виконувати явно кримінально протиправний наказ або розпорядження».

Особа, яка виконала протиправний наказ, підлягає кримінальній відповідальності, як і особа, що віддала такий наказ. Відповідальність особи, яка виконала такий наказ, залежить від того, чи усвідомлювала вона протиправний характер наказу. Якщо для особи було очевидно, що наказ є протиправним, але вона виконала його, то така особа підлягає кримінальній відповідальності за вчинення кримінального правопорушення на загальних підставах як виконавець кримінального правопорушення. При цьому суд може визнати вчинення кримінального правопорушення на виконання такого наказу обставиною, що пом'якшує покарання (п. 6 ч. 1 ст. 66 КК України).

Особа, яка одержала протиправний наказ, може і не усвідомлювати його протиправного характеру. Проте якщо за обставинами справи вона повинна була і могла це усвідомлювати, то скоєне розглядається як необережне кримінальне правопорушення, якщо, звичайно, таке необережне діяння передбачене в КК як кримінальне правопорушення. Якщо ж особа не усвідомлювала і не могла протиправного характеру наказу, то за діяння, вчинені з метою виконання такого наказу, відповідальності підлягає тільки особа, що віддала протиправний наказ (ч. 5 ст. 41 КК України).

8. Відповідно до ст. 42 КК України **виправданий ризик** як обставина, що виключає кримінальну протиправність діяння – це вчинення діяння (дії або бездіяльності), пов'язаного із заподіянням шкоди правоохоронюваним інтересам особи, суспільства або держави, для досягнення значної суспільно корисної мети, якщо ця мета в даній обстановці не могла бути досягнута неризикованою дією (бездіяльністю) і вжиті особою запобіжні заходи давали достатні підстави розраховувати на запобігання шкоди правоохоронюваним інтересам.

Підставою для вчинення ризикованого діяння є його виправданість, що визначається трьома елементами: 1) наявністю об'єктивної ситуації, що свідчить про необхідність досягнення значної суспільно корисної мети; 2) неможливістю досягнення цієї мети неризикованим діянням; 3) вжиттям особою запобіжних заходів щодо запобігання шкоди правоохоронюваним інтересам. Ч. 3 ст. 42 КК України передбачено, що ризик не визнається виправданим, якщо він завідомо створював загрозу для життя інших людей або загрозу екологічної катастрофи чи інших надзвичайних подій.

Ознаки ризикованого діяння:

1) мета вчинення – досягнення значної суспільно корисної мети (наприклад, запобігання техногенній аварії, одержання нових знань, порятунок хворого і тощо);

2) об'єкт заподіяння шкоди – правоохоронювані інтереси особи, суспільні інтереси або інтереси держави;

3) характер діяння: а) із зовнішнього боку збігається з фактичними ознаками якогось кримінального правопорушення, передбаченого КК України; б) може виражатися як в активній (дія), так і в пасивній (бездіяльність) поведінці; в) заподіює шкоду правоохоронюваним інтересам

(ставить об'єкт кримінально-правової охорони в небезпеку заподіяння шкоди або фактично (реально) заподіює йому шкоди);

4) своєчасність ризикованого діяння полягає в тому, що воно повинно бути вчинено лише протягом часу існування його підстави (виправданості ризику);

5) межі заподіяння шкоди при вчиненні діяння, пов'язаного з ризиком, у КК не передбачено. Це дає підставу для висновку про те, що будь-яка шкода, заподіяна при виправданому ризику, має визнаватися правомірною.

9. Відповідно до ст. 43 КК України не є кримінальним правопорушенням вимушене заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам особою, яка відповідно до закону виконувала спеціальне завдання у складі організованої групи чи злочинної організації з метою попередження чи розкриття їх кримінально протиправної діяльності.

Підставою заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам виступає її вимушеність.

Заподіяння шкоди на підставі ст. 43 КК України має ознаки, що характеризують:

1) суб'єкта заподіяння шкоди – це особа, яка відповідно до чинного законодавства виконує спеціальне завдання у складі організованої групи чи злочинної організації;

2) об'єкт заподіяння шкоди – інтереси особи, суспільства та держави, поставлені під охорону закону;

3) характер дії (бездіяльності) – за своїм характером збігається з ознаками якогось кримінального правопорушення, за винятком тих, що передбачені в ч. 2 ст. 43 КК України;

4) мета вчинення – попередження чи розкриття кримінально протиправної діяльності організованої групи чи злочинної організації;

5) межі заподіяння шкоди визначаються, виходячи із змісту ч. 2 ст. 43 КК України. Особа, беручи участь в організованій групі чи злочинній організації, має право заподіяти будь-яку шкоду правоохоронюваним інтересам, за винятком двох видів кримінальних правопорушень, вчинення яких свідчить про перевищення допустимих меж.

Перевищення меж заподіяння шкоди – це вчинення особою при виконанні спеціального завдання одного із двох видів злочинів: 1) умисного особливо тяжкого злочину, пов'язаного з насильством над потерпілим; 2) умисного тяжкого злочину, пов'язаного із заподіянням тяжкого тілесного ушкодження потерпілому або з настанням інших тяжких чи особливо тяжких наслідків.

Відповідальність за перевищення меж заподіяння шкоди визначена в ч. 3 ст. 43 КК України. Насамперед особі за жодних умов не може бути призначене покарання у виді довічного позбавлення волі. Якщо такій особі призначається позбавлення волі на певний строк, то його розмір не може перевищувати половини максимальної санкції, передбаченої за вчинення злочину. Нарешті,

навіть у цьому разі виконання спеціального завдання розглядається як обставина, що пом'якшує покарання (п. 9 ч. 1 ст. 66 КК України).

10. Відповідно до ст. 43-1 КК України не є кримінальним правопорушенням діяння (дія або бездіяльність), вчинене в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту та спрямоване на відсіч та стримування збройної агресії Російської Федерації або агресії іншої країни, якщо це заподіяло шкоду життю або здоров'ю особи, яка здійснює таку агресію, або заподіяло шкоду правоохоронюваним інтересам, за відсутності ознак катування чи застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інших порушень законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Підстава заподіяння шкоди складається із двох елементів, а саме: 1) наявність воєнного стану або збройного конфлікту та 2) необхідності у відсічі та стримуванні збройної агресії Російської Федерації або агресії іншої країни.

Суб'єкти заподіяння шкоди: 1) особи, для яких захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України є правом (іноземець, особа без громадянства, громадянин України, який не перебуває на службі у відповідних підрозділах і самостійно знищує агресора); 2) особи, для яких захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України є обов'язком (особи, що несуть службу в ЗС України, в інших військових формуваннях, правоохоронних органах, в територіальній обороні).

Кім того, відповідно до ч. 2 ст. 43-1 КК України кожна особа має право на захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України незалежно від можливості уникнення зіткнення, заподіяння шкоди або звернення за допомогою до інших осіб чи органів державної влади, Збройних Сил України.

Умови правомірності посягання:

1) посягання має характер збройної агресії, тобто застосування збройної сили державою (групою держав) проти суверенітету, територіальної цілісності, політичної незалежності іншої держави або народу (нації), несумісне з Статутом Організації Об'єднаних Націй (ООН) (ст. 1 Резолюції Генеральної Асамблеї ООН № 3314 від 14 грудня 1974 р);

2) посягання здійснюється з боку РФ або іншої країни.

Умови правомірності захисту (у випадку здійснення захисту як особами для яких це є правом, так і обов'язком):

1) реалізується у формі діяння (дія або бездіяльність);

2) вчиняється в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту;

3) спрямоване на відсіч та стримування збройної агресії РФ або агресії іншої країни;

4) заподіює шкоду життю або здоров'ю особи, яка здійснює таку агресію або шкоду правоохоронюваним інтересам: тілесні ушкодження або смерть представнику країни-агресора (військовослужбовцю або іншому

комбатанту, які виступають на стороні країни-агресора), найманцю або іншій особі, яка здійснює озброєну агресію проти України або завдавати шкоду різним об'єктам кримінально-правової охорони (відносинам власності, громадській безпеці тощо). Останні можуть бути пов'язані як з представником країни-агресора (власність військовослужбовця РФ, його честь та гідність тощо), так і стосуватися інших відносин в межах України;

5) відсутні ознаки:

а) катування (умисно заподіювати сильний фізичний біль або фізичні чи моральні страждання шляхом нанесення побоїв, мучення або інших насильницьких дій з метою примусити їх вчинити дії, що суперечать їх волі, у тому числі отримати від них відомості чи визнання, або з метою покарати представників країни-агресора за скоєні ним або іншою особою чи у скоєнні яких він або інша особа підозрюється, а також з метою залякування чи дискримінації його або інших осіб);

б) застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом (розривні кулі та кулі, що легко розвертаються або сплющуються в тілі людини (кулі з твердою оболонкою, яка не повністю покриває осердя або має надрізи); отрути, отруйні речовини та сильнодіючі отруйні речовини; бактеріологічну (біологічну) і токсичну зброю; будь-яку зброю, дія якої полягає у завданні ураження осколками, що не виявляються в людському тілі рентгенівськими променями; міни, призначені для вибуху від присутності, близькості або безпосереднього впливу людини, які виводять з ладу, калічать або вбивають одного або кількох людей; ... та ін.),

в) інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (вбивство або завдання поранення цивільним особам; примушувати осіб, які знаходяться під захистом міжнародного гуманітарного права, брати участь у воєнних діях; віддавати наказ «нікого не залишати в живих» або загрожувати ним; брати заручників; вводити противника в оману шляхом віроломства; використовувати не за призначенням розпізнавальні емблеми Червоного Хреста, Червоного Півмісяця чи Червоного Кристала, міжнародні розпізнавальні знаки цивільної оборони та розпізнавальні знаки культурних цінностей, міжнародний спеціальний знак особливо небезпечних об'єктів, білий прапор парламента, інші міжнародно визнані знаки і сигнали; вдаватися до нападів невибіркового характеру; здійснювати терор щодо цивільного населення; використовувати голод серед цивільного населення з метою досягнення воєнних цілей; знищувати, вивозити або приводити в несправність об'єкти, необхідні для виживання цивільного населення; нападати на медичні формування та санітарно-транспортні засоби, які мають належні відмітні емблеми (знаки) і сигнали, хоча відсутність емблем не означає відсутність захисту, що надається таким об'єктам, але ускладнює ідентифікацію таких об'єктів; здійснювати вогневе ураження населених пунктів, портів, осель, храмів та госпіталів (за умови, коли вони не використовуються у воєнних цілях);... та ін.»

Додаткові умови правомірності захисту Вітчизни громадянами України, для яких це є обов'язком:

а) діяння відповідає небезпечності агресії або обстановці відсічі та стримування. Для того, щоб не відбулося перевищення інтенсивності застосування сили під час захисту України, слід враховувати не тільки відповідність або невідповідність знярядь захисту і нападу, а й характер небезпеки, який загрожував як державі в цілому, такі і окремим особам, і обставини, які могли вплинути на реальне співвідношення сил, зокрема: місце і час нападу, його раптовість, неготовність до його відбиття, кількість нападників і тих, хто захищався, їхні фізичні дані (вік, стать, стан здоров'я) та інші обставини;

б) діяння є необхідним для досягнення значної суспільно корисної мети у конкретній ситуації та не створює загрозу для життя інших людей або загрозу екологічної катастрофи чи настання інших надзвичайних подій більшого масштабу. Поставлена мета може бути досягнута й іншими діяннями (на відміну від крайньої необхідності та діяння пов'язаного з ризиком). Однак такі діяння не повинні ставити в небезпеку окремі правоохоронні інтереси (життя людей, екологічну безпеку, громадську безпеку тощо).

Правові наслідки правомірного захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України:

1) невизнання діяння кримінальним правопорушенням (ч. 1 ст. 43-1 КК України)

2) застосування зброї (озброєння), бойових припасів або вибухових речовин проти осіб, які здійснюють збройну агресію проти України, та за пошкодження чи знищення у зв'язку з цим майна (ч. 3 ст. 43-1 КК України) не тягне кримінальній відповідальності.

Питання для самоконтролю:

1. Дайте поняття обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння?
2. Які існують види обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння?
3. Як співвідносяться між собою необхідна оборона та уявна оборона?
4. Назвіть ознаки необхідної оборони?
6. Які межі правомірності при затриманні особи, що вчинила кримінально протиправне діяння?
7. Дайте поняття та ознаки крайньої необхідності?
8. У чому відмінність фізичного від психічного примусу?
9. Що розуміється під правомірним та злочинним наказом або розпорядженням?
10. Які існують види діяння, пов'язаних із ризиком?
11. Які межі правомірності при виконанні спеціального завдання з попередження чи розкриття діяльності організованої групи чи злочинної організації?

12. Які умови правомірності захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України?

Тема 11

Звільнення від кримінальної відповідальності

План

1. Поняття і види звільнення від кримінальної відповідальності.
2. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям (ст. 45 КК).
3. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК).
4. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки (ст. 47 КК).
5. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки (ст. 48 КК).
6. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 49 КК).

Рекомендована література: [43; 63; 70; 151].

Основні категорії: звільнення від кримінальної відповідальності; дійове каяття; примирення винного з потерпілим; давність у кримінальному праві; зупинення давності; переривання давності; переховуванням від слідства або суду; з'явлення із зізнанням; затримання особи.

1. Звільнення від кримінальної відповідальності – врегульована кримінальним та кримінально-процесуальним законодавством відмова держави від засудження особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, і від застосування щодо останньої примусу у вигляді покарання та за загальним правилом, інших заходів кримінально-правового впливу.

За своїм змістом звільнення від кримінальної відповідальності характеризується **трьома моментами:**

1) не відбувається державний осуд особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, обвинувальний вирок суду, яким особа офіційно визнається винною в конкретному кримінальному правопорушенні і який виражає негативну оцінку вчиненому з боку держави, не постановляється;

2) до винного не застосовується покарання, тобто особа звільняється від покладання на неї втрат і обмежень особистого, майнового та іншого характеру, передбачених кримінальним законом як покарання;

3) через відсутність обвинувального вироку звільнена від кримінальної відповідальності особа вважається такою, що не має судимості.

Частиною 2 ст. 44 КК України звільнення від кримінальної відповідальності проголошується виключною компетенцією суду. Звільнення

особи від кримінальної відповідальності можливе за наявності встановлених законом умов та підстав.

Умовою звільнення особи від кримінальної відповідальності є вчинення нею кримінального правопорушення як закінченого, так і незакінченого, а так само як індивідуально, так і у співучасті.

Підставою звільнення особи від кримінальної відповідальності КК України називає або її певну посткримінальну поведінку, що заохочується державою (наприклад, дійове чи щире, каяття, примирення з потерпілим тощо), або настання певної події (наприклад, зміна обстановки, закінчення строку давності та ін.), з якою КК України пов'язує звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Предбачені законом види звільнення від кримінальної відповідальності можуть бути розділені **на групи за різними підставами**.

I. Залежно від того, правом чи обов'язком суду є звільнення особи від кримінальної відповідальності:

1) факультативні:

а) ст. 47 КК України (передача на поруки);

б) ст. 48 КК України (зміна обстановки);

в) ч. 1 ст. 97 КК України (звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру).

2) імперативні (всі інші).

II. Залежно від того, можна чи ні зобов'язати особу, звільнену від кримінальної відповідальності, виконати певні обов'язки після того, як відповідне рішення прийнято:

1) умовні:

а) передача особи на поруки колективу підприємства, установи чи організації (ст. 47 КК України);

б) застосування примусових заходів виховного характеру (ч. 1 ст. 97 КК України) до неповнолітнього;

2) безумовні (особа звільняється від кримінальної відповідальності остаточно, безповоротно, незалежно від наступної поведінки особи після набрання законної сили рішенням суду про її звільнення) – всі інші види.

III. Залежно від того, на підставі якого правового акта здійснюється звільнення від кримінальної відповідальності:

1) у випадках, передбачених КК України: а) звільнення, передбачені у Загальній частині та 2) звільнення, передбачені в Особливій частині КК України;

2) на підставі Закону України про амністію;

3) на підставі Указу Президента України про помилування.

2. У статті 45 КК України встановлено: «Особа, яка вперше вчинила кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин, крім корупційних кримінальних правопорушень або кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у

стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона після вчинення кримінального правопорушення щиро покаялася, активно сприяла розкриттю кримінального правопорушення і повністю відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду.

Даний вид звільнення є загальним, безумовним і обов'язковим.

Позитивною умовою такого звільнення є вчинення особою вперше кримінального проступку або необережного нетяжкого злочину,

Під вчиненням *вперше* в ст. 45 КК України розуміється: 1) в особи немає непогашеної або незнятої судимості за раніше вчинене кримінальне правопорушення; 2) відсутня кримінальна провадження, відкрите внаслідок вчинення особою кримінального правопорушення; 3) особою, яка вперше вчинила кримінальне правопорушення, з юридичної точки зору слід також визнавати того, кого за раніше пред'явленим обвинуваченням судом було виправдано, а також того, хто раніше, хоч і вчинив кримінально каране діяння, проте у встановленому законом порядку був звільнений від кримінальної відповідальності; 4) реабілітовані особи; 5) особи засуджені за вироком суду без призначення покарання або звільненні від покарання; 6) особи, котрі відбули покарання за діяння, кримінальна протиправність і караність яких усунута новим законом.

Негативна умова такого звільнення неналежність діяння особи до корупційних кримінальних правопорушень або кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції.

Корупційними кримінальними правопорушеннями відповідно до КК України вважаються кримінальні правопорушення, передбачені статтями 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також кримінальні правопорушення, передбачені статтями 210, 354, 364, 364¹, 365², 368-369² КК України.

Кримінальними правопорушеннями, пов'язаними з корупцією, відповідно до КК України вважаються кримінальні правопорушення, передбачені статтями 366², 366³ КК України.

Підставою звільнення від кримінальної відповідальності в цьому разі є *дійове каяття особи*. Таке каяття характеризується трьома елементами, взятими в сукупності, а саме: 1) щирим розкаянням; 2) активним сприянням розкриттю кримінального правопорушення; 3) повним відшкодуванням завданих збитків або усуненням заподіяної шкоди. Відсутність хоча б одного з цих елементів виключає підставу звільнення від кримінальної відповідальності за ст. 45 КК України.

Щире каяття означає, що особа визнає свою вину за всіма пунктами висунутого проти неї обвинувачення, дає правдиві свідчення, щиро шкодує

про вчинене, негативно оцінює кримінальне правопорушення, співчуває потерпілому, демонструє готовність понести заслужене покарання. Щире покаяння може мати місце на будь-якій стадії кримінального процесу, у тому числі після того, як правоохоронними органами зібрані докази вини особи в інкримінованому їй кримінальному правопорушенні. Під активним сприянням розкриттю кримінального правопорушення слід розуміти дії винної особи, спрямовані на те, щоб надати допомогу органам правосуддя у встановленні істини у справі, з'ясуванні тих фактичних обставин, які мають істотне значення для розкриття кримінального правопорушення. Відшкодування завданих збитків і усунення заподіяної шкоди – це дії, які фактично усувають негативні наслідки вчиненого кримінального правопорушення. Закон прямо вказує на те, що звільнення від кримінальної відповідальності внаслідок дійового каяття можливе тільки в разі реального відшкодування в повному обсязі заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди. Тому ст. 45 КК України не може бути застосована в тих випадках, коли обвинувачений (підсудний) лише обіцяє відшкодувати заподіяні ним збитки в майбутньому.

3. Особа, яка вперше вчинила кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин, крім корупційних кримінальних правопорушень, кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона примирилася з потерпілим та відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду (ст. 46 КК України).

Даний вид звільнення є загальним, безумовним і обов'язковим.

Позитивною умовою такого звільнення є вчинення особою вперше кримінального проступку або необережного нетяжкого злочину,

Негативна умова такого звільнення є неналежність діяння особи до корупційних кримінальних правопорушень або кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції.

Підстава звільнення від кримінальної відповідальності, передбачена ст. 46 КК, є двоєдиною:

- 1) примирення особи, яка вчинила відповідне кримінальне правопорушення з потерпілим;
- 2) відшкодування винним завданих ним збитків або усунення заподіяної шкоди.

Відшкодування завданих збитків та усунення заподіяної шкоди в плані ст. 46 КК України має бути на думку потерпілого, достатнім, тобто таким,

яке б його задовольнило. Для звільнення особи від кримінальної відповідальності внаслідок примирення винного з потерпілим, на відміну від передбаченого ст. 45 КК України, не вимагається, щоб суб'єкт, який вчинив кримінальне правопорушення, щиро покаявся й активно сприяв розкриттю кримінального правопорушення.

Під примиренням потрібно розуміти відмову потерпілого від поданої ним заяви про притягнення до кримінальної відповідальності особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. Потерпілий, примирившись з винною особою і будучи задоволеним відшкодуванням завданих збитків та усуненням заподіяної шкоди, звертається до суду із клопотанням звільнити від кримінальної відповідальності особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, або принаймні не заперечує проти такого звільнення.

З тексту ст. 46 КК України випливає, що примирення має відбутися саме з потерпілим, а не з іншими особами, які беруть участь у кримінальному процесі. Потерпілий – це особа, якій кримінальним правопорушенням заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду і яка визнана потерпілим.

4. Особу, яка вперше вчинила кримінальний проступок або нетяжкий злочин, крім корупційних кримінальних правопорушень, кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, та щиро покалася, може бути звільнено від кримінальної відповідальності з передачею її на поруки колективу підприємства, установи чи організації за їхнім клопотанням за умови, що вона протягом року з дня передачі її на поруки виправдає довіру колективу, не ухилятиметься від заходів виховного характеру та не порушуватиме громадського порядку (ч. 1 ст. 47 КК України).

Матеріально-правовим елементом умови звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею її на поруки є вчинення нею вперше кримінального проступку або нетяжкого злочину (позитивна умова); неналежність вчиненого до корупційних кримінальних правопорушень, кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції (негативна умова).

Процесуальним елементом умови цього виду звільнення від кримінальної відповідальності є наявність клопотання колективу підприємства, установи чи організації про передачу на поруки особи, яка вчинила хоча б одне із зазначених кримінальних правопорушень. За своїм змістом дане клопотання охоплює:

1) мотивоване прохання відповідного колективу звільнити від кримінальної відповідальності особу, яка вчинила заборонене КК України діяння, і передати її йому на поруки;

2) зобов'язання колективу здійснювати заходи виховного характеру, спрямовані на недопущення вчинення особою, взятою на поруки, нових кримінальних правопорушень.

Підставою звільнення такої особи від кримінальної відповідальності є її щире розкаяння у вчиненому кримінальному правопорушенні.

Даний вид звільнення є загальним, факультативним і умовним. Особа звільняється від відповідальності на підставі ст. 47 КК України за умови, що вона протягом року з дня передачі її на поруки виправдає довіру колективу, не ухилятиметься від заходів виховного характеру та не порушуватиме громадського порядку. Порухеннями громадського порядку, згаданими у ч. 1 ст. 47 КК України, необхідно визнавати, зокрема, адміністративні правопорушення, які посягають на громадський порядок, громадську безпеку та встановлений порядок управління (дрібне хуліганство, розпивання спиртних напоїв у громадських місцях і поява в громадських місцях у нетверезому стані, порушення тиші в громадських місцях тощо). Порухення умов передачі на поруки з боку особи, звільненої від кримінальної відповідальності, може полягати в порушенні трудової дисципліни, усталених правил співжиття на роботі, у побуті і сім'ї, в ігноруванні заходів виховного характеру, у звільненні з цієї метою з роботи. Не розглядається як ухилення від заходів виховного характеру залишення особою колективу – місця роботи або навчання з поважних причин (наприклад, через хворобу, за сімейними обставинами).

У разі порушення умов передачі на поруки особа притягається до кримінальної відповідальності за вчинене нею кримінальне правопорушення.

5. Особу, яка вперше вчинила кримінальний проступок або нетяжкий злочин, крім корупційних кримінальних правопорушень, кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, може бути звільнено від кримінальної відповідальності, якщо буде визнано, що на час кримінального провадження внаслідок зміни обстановки вчинене нею діяння втратило суспільну небезпечність або ця особа перестала бути суспільно небезпечною (ст. 48 КК України). Таким чином, дана стаття КК передбачає **дві самостійні підстави** звільнення від кримінальної відповідальності:

1) втрату внаслідок зміни обстановки суспільної небезпечності вчиненого кримінального правопорушення;

2) втрату внаслідок зміни обстановки суспільної небезпечності особи, яка вчинила кримінальне правопорушення.

Позитивною умовою таких видів звільнення є вчинення особою вперше кримінального проступку або нетяжкого злочину.

Негативна умова таких видів звільнення є неналежність діяння особи до корупційних кримінальних правопорушень або кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції,

Дані види звільнення є загальними, факультативними і безумовними.

Зміна обстановки щодо втрати суспільної небезпечності вчиненого кримінального правопорушення означає істотну зміну соціально-економічних, політичних або духовних засад життєдіяльності суспільства, яка відбувається незалежно від волі винної особи і внаслідок чого втрачається суспільна небезпечність діяння. Зміна обстановки може стосуватись як усієї країни, так і окремих територій, населених пунктів, підприємств, установ, організацій.

Втрата діянням суспільно небезпечного характеру – це або втрата ним зовсім суспільної небезпечності, або втрата її такою мірою, за якої діяння через малозначність (ч. 2 ст. 11 КК України) не визнається кримінально протиправним.

Втрата діянням суспільно небезпечного характеру може бути двох видів:

1) втрата суспільної небезпечності певного виду кримінального правопорушення. Така втрата може мати місце насамперед унаслідок швидких змін у тих чи інших сферах життя суспільства, при яких законодавець не встигає відповідним чином змінити ознаки складу кримінального правопорушення. Крім того, втрата суспільної небезпечності певного виду кримінального правопорушення може бути викликана змінами місця, часу та інших обставин, за наявності яких конкретне діяння і визнається суспільно небезпечним. Нарешті, зміна обстановки може вплинути на оцінювання небезпечності і таких видів діянь, реальний зміст яких є нестабільним;

2) втрата суспільної небезпечності тільки окремого, конкретного діяння, вчиненого особою, хоча в цілому цей вид діянь, як і раніше, продовжує визнаватися кримінально протиправним. Зазвичай це характерно для зміни обстановки місцевого, локального масштабу.

Звільнення від кримінальної відповідальності при втраті діянням суспільно небезпечного характеру слід відрізнити від випадків декриміналізації даного діяння, при якій законодавець виключає його з числа суспільно небезпечних і кримінально протиправних.

Під зміною обстановки, через яку особа, котра вчинила кримінальне правопорушення, втрачає свою суспільну небезпечність, потрібно розуміти об'єктивні зміни умов життєдіяльності конкретного суб'єкта, які позитивно впливають на нього і з великою долею ймовірності свідчать про те, що він не вчинятиме кримінально караних діянь у майбутньому.

Фактами об'єктивної зміни зовнішньої обстановки, яка оточує винного, можуть визнаватися, зокрема: 1) призов на строкову військову службу; 2) зміна постійного місця проживання і розірвання зв'язків з кримінальним оточенням, під впливом якого було скоєно кримінальне правопорушення; 3) звільнення з роботи, через виконання якої було вчинено кримінальне правопорушення; працевлаштування раніше не працюючого; 4) тяжка хвороба або нещасний випадок, через який особа стала інвалідом; 5) залучення особи до конфіденційної співпраці з правоохоронними органами; 6) поліпшення сімейних стосунків, ускладнення яких у минулому сприяло вчиненню кримінального правопорушення.

6. Стаття 49 КК України закріплює три умови такого звільнення:

- 1) закінчення зазначених у законі строків;
- 2) невчинення протягом цих строків нового злочину, за винятком нетяжкого злочину, за який передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше двох років;
- 3) неухилення особи від досудового розслідування або суду.

Строки давності – це строки, після закінчення яких особа не може бути притягнута до кримінальної відповідальності за раніше вчинене кримінальне правопорушення. Закінчення цих строків є підставою обов'язкового і безумовного звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Початковим моментом перебігу строку давності є день вчинення особою кримінального правопорушення. Застосовуючи ст. 49 КК України щодо кримінальних правопорушень з матеріальним складом, у яких настання суспільно небезпечних наслідків може бути віддалене від вчинення протиправного діяння, слід ураховувати те, що ч. 3 ст. 4 КК України часом вчинення кримінальних правопорушень з матеріальним складом, визнає час вчинення передбаченої законом про кримінальну відповідальність дії або бездіяльності. Строк давності відносно триваючих кримінальних правопорушень обчислюється з дня припинення їх з волі або поза волею особи (наприклад, з дня з'явлення особи із зізнанням, затримання тощо), а стосовно продовжуваних кримінальних правопорушень – з дня вчинення останнього діяння з числа тих, що становлять продовжуване кримінальне правопорушення. При вчиненні готування або замаху строк давності починає спливати з дня припинення кримінально протиправного діяння з причин, що не залежали від волі винного. Початковим моментом обчислення строку давності щодо співучасника є день вчинення ним діяння, яке він виконав відповідно до своєї ролі в умисному кримінальному правопорушенні, а не день вчинення кримінально караного діяння виконавцем.

У разі вчинення кримінального правопорушення, передбаченого статтями 151-2-156-1, 301-1-303 КК України, стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи обчислення строків розпочинається з дня, коли така потерпіла особа досягла повноліття або, у разі її смерті, мала б досягти повноліття.

Кінцевим моментом обчислення строків давності є день набрання законної сили обвинувальним вироком суду.

Згідно з ч. 2 ст. 49 КК, *перебіг давності зупиняється*, якщо особа, яка вчинила злочин, ухилилася від досудового розслідування або суду. У цих випадках перебіг давності відновлюється з дня з'явлення особи із зізнанням або її затримання, а з часу вчинення кримінального проступку - п'ять років. Але в будь-якому разі особа звільняється від кримінальної відповідальності, якщо з часу вчинення нею кримінального правопорушення минуло 15 років.

Під ухиленням від досудового розслідування або суду потрібно розуміти будь-які умисні дії, вчинені особою з метою уникнути кримінальної відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення, що змушує правоохоронні органи вживати заходів, спрямованих на розшук і затримання правопорушника.

Зупинення давності означає, що час, який минув з дня вчинення кримінального правопорушення, до дня, коли особа стала переховуватися від досудового розслідування або суду, не втрачає свого значення, він зберігається і зараховується в строк давності, що продовжує закінчуватися (а не починається спочатку) із дня з'явлення особи із зізнанням або її затримання.

Згідно з ч. 3 ст. 49 КК України *переривання строків давності* відбувається тоді, коли до закінчення вказаних у законі строків особа вчинила новий злочин, за винятком нетяжкого злочину, за який передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше двох років. У такому разі частина строку давності, яка мала місце до вчинення нового злочину, втрачає своє значення, і обчислення строку давності першого злочину починається з дня вчинення нового злочину. При цьому строки давності, що обчислюються окремо за кожний злочин, поглиненню і складанню не підлягають.

Додержання умов, передбачених частинами 1-3 ст. 49 КК України, як правило, є підставою звільнення особи від кримінальної відповідальності. Проте із цього правила закон передбачає **два винятки**: один – факультативний, а другий — обов'язковий.

Факультативний виняток полягає в тому, що якщо після вчинення особливо тяжкого злочину, за який законом передбачено довічне позбавлення волі, минув п'ятнадцятирічний строк давності, то питання про застосування давності розглядається судом, у якого є два варіанти вирішення цього питання: 1) застосувати давність і на цій підставі звільнити особу від кримінальної відповідальності за раніше вчинений нею особливо тяжкий злочин або 2) не застосовувати давність, у зв'язку з чим постановити обвинувальний вирок, а також призначити винному покарання. При цьому, якщо суд переконується, що винний все ж таки заслуговує на довічне позбавлення волі, він не може його призначити (ч. 4 ст. 49 КК України), а заміняє його позбавленням волі на певний строк відповідно до санкції статті КК України, за якою кваліфіковано злочин.

Обов'язковий виняток із загального правила про застосування строків давності полягає в тому, що давність не застосовується до осіб, які вчинили злочини проти основ національної безпеки України, передбачених у статтях 109-114-2, проти миру і безпеки людства, передбачені статтями 437-439, ч. 1 ст. 442 КК України.

Питання для самоконтролю:

1. В чому полягає сутність та значення звільнення від кримінальної відповідальності?
2. На якій підставі всі види звільнення від кримінальної відповідальності поділяються на умовні та безумовні?
3. Визначте основні підстави та умови звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із дійовим каяттям?
4. В чому полягає сутність та зміст звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим.
5. Які кримінально-правові та кримінально-процесуальні ознаки звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки є основними?
9. Надайте кримінально-правову характеристику звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки?
10. Надайте кримінально-правову характеристику звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності?

Тема 12

Поняття і мета покарання. Система і види покарань

План

1. Поняття та ознаки покарання.
2. Сутність, зміст, форма та функції покарання.
3. Мета покарання.
4. Система покарань.
5. Основні покарання.
6. Додаткові покарання.
7. Покарання, що можуть призначатися і як основні, і як додаткові.

Рекомендована література: [10; 13; 22; 46; 54; 76; 118; 123; 129; 130; 141].

Основні категорії: покарання; мета покарання; абсолютні теорії мети покарання; відносні теорії мети покарання; змішані теорії мети покарання; система покарань; основні покарання; громадські роботи; виправні роботи; службові обмеження для військовослужбовців; арешт; обмеження волі; тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців; позбавлення волі на певний строк; довічне позбавлення волі; додаткові покарання;

позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу; конфіскація майна; покарання, що можуть призначатися і як основні, і як додаткові; штраф; позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

1. Відповідно до ч. 1 ст. 50 КК України **покарання** є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого.

Ознаки покарання:

1) є найсуворішим заходом державного примусу, який встановлюється тільки законом і застосовується до осіб, які вчинили кримінально протиправне посягання;

2) застосовується до особи визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення;

3) може бути застосовано лише за обвинувальним вироком суду від імені держави, що надає йому публічного характеру (ч. 2 ст. 2 КК України);

4) полягає в обмеженні прав і свобод засудженого (ч. 1 ст. 50 КК України);

5) в ньому знаходять своє вираження засудження, негативна оцінка з боку держави як вчиненого кримінального правопорушення, так і особи, яка його вчинила;

6) носить особистий характер;

7) покарання є логічним юридичним наслідком кримінального правопорушення. Кожен вид покарання має кількісні межі та визначений зміст, спосіб впливу на засудженого, чітко регламентований кримінальним законом, і ніхто немає права виходити за межі кількісних та якісних характеристик покарання, встановлених законом;

8) тягне за собою судимість, яка пов'язана з різного роду правообмеженнями та іншими несприятливими наслідками, протягом певного, визначеного в законі строку (ст. 88 КК України);

2. Проблема мети покарання цікавила багатьох вчених-юристів і філософів, що працювали в галузі кримінального права, протягом всієї історії його розвитку. Серед їх множини можна виділити дві основні групи:

а) абсолютні теорії покарання (теорії відплати);

б) відносні теорії покарання (теорії досягнення корисних цілей).

Представники абсолютних теорій (Кант, Гегель та їх послідовники) не бачили в покаранні ніякого іншого змісту, крім єдиної абсолютної ідеї – мети відплати за вчинене кримінальне правопорушення.

Прихильників відносних теорій об'єднувало те, що вони бачили сенс і корисність покарання в досягненні якоїсь конкретної мети. Так, прибічники *теорії залякування* (Бентам та ін.) і *теорії психологічного примушування* (А. Фейєрбах) вважали, що покарання повинно стримувати інших осіб від вчинення кримінальних правопорушень, тобто виконувати мету загального

попередження. На думку А. Фейєрбаха, воно має спричиняти винному більше невдоволення, ніж те задоволення, яке він одержує від вчинення кримінального правопорушення. Таким чином, застосовуване покарання психологічно впливає на інших осіб, утримуючи їх від вчинення кримінальних правопорушень. *Представники теорії спеціального попередження* відстоювали ідею застосування покарання виключно для того, щоб сам винний не вчинив нового кримінального правопорушення. Подібні ідеї відстоювали і прихильники *теорії виправлення*, на думку яких покарання повинно забезпечити виправлення винного, тобто невчинення ним нових кримінальних правопорушень.

Однобічність цих теорій не могла задовольнити практиків. Тому в середині ХІХ ст. з'являються так звані **змішані теорії покарання**. Загальним для них є об'єднання ідей декількох абсолютних і відносних теорій про мету покарання, їх прихильники у різноманітних варіаціях визнають цілями покарання: залякування, відплату, відшкодування заподіяної моральної шкоди, виправлення, загальне і спеціальне попередження.

Відповідно до ч.2 ст. 50 КК України **покарання має на меті** не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами.

Таким чином, **метою покарання є:**

- 1) кара як відплата за вчинене;
- 2) виправлення засудженого;
- 3) попередження вчинення кримінальних правопорушень з боку інших осіб (загальне попередження);
- 4) попередження вчинення нових кримінальних правопорушень самим засудженим (спеціальне попередження);

Застосовуючи покарання, суд має на меті **покарати винного**, що необхідно і для захисту суспільства, і для задоволення почуття обурення і справедливості потерпілого і суспільства в цілому. Кара як мета покарання виражається в призначенні і реалізації конкретної міри покарання до особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. Забезпечення цієї мети починається з моменту призначення судом конкретної міри покарання.

Мета виправлення припускає усунення суспільної небезпечності особи, тобто такий вплив покарання, в результаті якого засуджений під час і після його відбування не вчинить нового кримінального правопорушення. Виправлення полягає в тому, щоб шляхом активного примусового впливу на свідомість засудженого внести корективи в його соціально-психологічні властивості, нейтралізувати негативні, криміногенні настанови, змусити додержуватися положень кримінального закону або прищепити, нехай навіть під страхом покарання, законослухняність, повагу до закону. Досягнення мети виправлення забезпечується самим призначенням покарання, режимом його відбування, залученням до праці, організацією навчання професії, переконанням, роз'ясненням кримінального законодавства, заходами виховного характеру та іншою освітньою роботою з засудженим.

Мета спеціального попередження (спеціальна превенція) полягає в такому впливі покарання на засудженого, що позбавляє його можливості знову вчиняти кримінальне правопорушення. Запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень з боку засудженого досягається самим фактом його засудження і тим більш – виконанням покарання, коли особа поставлена в такі умови, які значною мірою перешкоджають або повністю позбавляють можливості вчинити нові кримінальні правопорушення.

Мета загального попередження (загальна превенція) припускає такий вплив покарання, що забезпечує попередження вчинення кримінального правопорушення з боку інших осіб. Ця мета покарання звернена насамперед до осіб, схильних до вчинення кримінального правопорушення. Досягнення мети загального попередження забезпечується самим оприлюдненням законів, санкції яких попереджують про покарання кожного, хто порушить ці закони; невідворотністю покарання; наявністю у кримінальному законодавстві санкцій; судовим розглядом кримінального провадження; публічністю вироку; правовою пропагандою; високим рівнем правової культури громадян.

Будь-яке покарання незалежно від його виду і розміру повинно забезпечувати досягнення всіх цілей покарання.

3. Система покарань – це встановлений кримінальним законом і обов'язковий для суду вичерпний перелік покарань, розташованих у певному порядку за ступенем їх суворості.

Ознаки системи покарань:

1) являє собою певний перелік покарань, які встановлюються кримінальним законом. Жодне покарання не може визначатися довільно, його вид, розміри, порядок і підстави застосування можуть бути зазначені тільки в законі;

2) перелік покарань, що утворюють систему, обов'язковий для суду;

3) перелік покарань, що утворюють систему, є вичерпним (ст. 51 КК України);

4) система покарань передбачає їх розміщення у певному порядку за ступенем їх суворості: від менш суворих до більш суворого;

5) за ухилення від відбування цих покарань настає кримінальна відповідальність.

Значення системи покарань полягає в тому, що:

1) вона дозволяє побудувати найрізноманітніші санкції статей Особливої частини КК України, у яких враховується існування десятків і сотень різних за своїм характером та ступенем тяжкості суспільно небезпечних діянь;

2) встановлення в законі про кримінальну відповідальність видів покарань і визначення їх змісту та меж (обсягу) має суттєве значення для реалізації визначених ст. 1 КК України його завдань, а також таких принципів кримінальної відповідальності, як принципи законності, справедливості, гуманізму, особистої і винної відповідальності, індивідуалізації покарання тощо;

3) суд не може призначити засудженому покарання, яке не входить до цієї системи;

4) система покарань є основою для визначення карально-виправної та профілактичної політики держави як частини її кримінально-правової політики.

Усі покарання, що входять у систему, можуть бути класифіковані за певними ознаками, закріпленими у кримінальному законі.

Види покарань:

1) за порядком (способом) їх призначення:

а) основні покарання – це покарання, що призначаються у вирокі лише як самостійні покарання і не можуть бути приєднані до інших. За одне кримінальне правопорушення може бути призначене тільки одне основне покарання;

б) додаткові покарання – це такі покарання, що призначаються лише разом з основними покараннями і не мають самостійного значення, а лише доповнюють основні покарання;

в) покарання, що можуть призначатися і як основні, і як додаткові – це позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю і штраф.

2) за суб'єктом, до якого застосовуються покарання:

а) загальні покарання (можуть бути застосовані до будь-якої особи);

б) спеціальні покарання (призначаються лише певному колу засуджених і не можуть застосовуватися до будь-якої особи).

3) за можливістю визначення строку покарання:

а) строкові покарання

б) безстрокові покарання (штраф, конфіскація майна, позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу і довічне позбавлення волі).

4) за ступенем і характером обмеження прав і свобод:

а) покарання майнового характеру (штраф; конфіскація майна);

б) покарання пов'язані із службовими чи трудовими обмеженнями засудженого (позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу; позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю);

в) покарання, пов'язані з використанням праці засудженого без ізоляції його від суспільства (громадські роботи; виправні роботи; службові обмеження для військовослужбовців; обмеження волі);

г) покарання, пов'язані з використанням праці засудженого із ізоляцією його від суспільства (арешт; тримання в дисциплінарному батальйоні; позбавлення волі; довічне позбавлення волі)

4. Громадські роботи (ст. 56 КК України). Змістом цього виду покарання є покладення на особу засудженого трудових зобов'язань від кількості, характеру і умов виконання якого особа немає права відмовитися.

Ознаки громадських робіт:

- 1) суспільно корисний характер робіт;
- 2) примусовість;
- 3) безоплатність;
- 4) виконання у вільний від основної роботи чи навчання час;
- 5) виконання робіт у певний встановлений судом строк від шістдесяти до двохсот сорока годин і не більше як чотири години на день;
- 6) визначення органи місцевого самоврядування характеру і місця робіт;
- 7) не застосовуються до осіб, визнаних інвалідами першої або другої групи, вагітних жінок, осіб, які досягли пенсійного віку, а також до військовослужбовців строкової служби;
- 8) застосовуються коли вони прямо передбачені у санкції статті Особливої частини КК України.

Виправні роботи (ст. 57 КК України)

Ознаки виправних робіт:

- 1) призначаються на строк від шести місяців до двох років;
- 2) супроводжуються відрахуванням із суми заробітку засудженого у доход держави в розмірі, встановленому вироком суду, в межах від десяти до двадцяти відсотків заробітку засудженого;
- 3) відбуваються за місцем основної роботи особи;
- 4) застосовуються тільки до працюючих осіб;
- 5) час відбування виправних робіт включається у загальний трудовий стаж;
- 6) протягом строку покарання забороняється звільнення засудженого за власним бажанням та виїзд за межі України без дозволу уповноваженого органу з питань пробації;
- 7) при втраті працездатності відбувається заміна покарання 1 місяць виправних робіт = 3 неоподатковуваних мінімуми доходів громадян;
- 8) протягом строку покарання особі надається чергова відпустка, але її час не зараховується у строк відбування покарання. За зразкову поведінку і сумлінне ставлення до праці час відпустки може бути зарахований у строк покарання;
- 9) засудження до виправних робіт тягне за собою судимість;
- 10) не застосовуються до вагітних жінок та жінок, які перебувають у відпустці по догляду за дитиною, до непрацездатних, до осіб, що не досягли шістнадцяти років, та тих, що досягли пенсійного віку, а також до військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, працівників правоохоронних органів, нотаріусів, приватних виконавців, суддів, прокурорів, адвокатів, державних службовців, посадових осіб органів місцевого самоврядування;
- 10) застосовуються коли вони прямо передбачені у санкції статті Особливої частини КК України.

Службові обмеження для військовослужбовців (ст. 58 КК України) за своїм змістом являють виправні роботи, які застосовуються з урахуванням того, що засуджений є військовослужбовцем.

Ознаки службових обмежень для військовослужбовців:

1) застосовуються до військовослужбовців, крім військовослужбовців строкової служби;

2) призначається, якщо воно прямо передбачене в санкції статті КК України, а також тоді, коли суд, враховуючи обставини справи та особу винного, вважатиме за можливе замість обмеження волі або позбавлення волі на строк не більш двох років призначити службові обмеження на той же строк;

3) строк покарання – від шести місяців до двох років;

4) відрахування у дохід держави – від десяти до двадцяти відсотків грошового забезпечення, одержуваного засудженим;

5) виключає протягом строку відбування покарання підвищення військовослужбовця за посадою, у військовому званні;

6) строк покарання не зараховується в строк вислуги років для присвоєння чергового військового звання;

7) особи, що відбули покарання у вигляді службових обмежень для військовослужбовців, вважаються такими, що не мають судимості (п. 4 ст. 89 КК України).

Арешт (ст. 60 КК України) виражається в триманні засудженого в умовах ізоляції.

Ознаки арешту:

1) встановлюється на строк від одного до шести місяців;

2) відбувається в арештних домах, військовослужбовці відбувають це покарання на гауптвахті;

3) після відбуття цього покарання військовослужбовці, які відбули його на гауптвахті вважаються такими, що не мають судимості (п. 4 ст. 89 КК України);

4) не застосовується до осіб віком до шістнадцяти років, вагітних жінок та до жінок, які мають дітей віком до семи років;

5) застосовуються коли прямо передбачений у санкції статті Особливої частини КК України.

Обмеження волі (ст. 61 КК України) полягає в утриманні особи в кримінально-виконавчих установах відкритого типу (виправних центрах) без ізоляції від суспільства в умовах здійснення за нею нагляду з обов'язковим залученням засудженого до праці.

Ознаки обмеження волі:

1) призначається на строк від одного до п'яти років;

2) не застосовується до неповнолітніх, вагітних жінок і жінок, що мають дітей віком до чотирнадцяти років, до осіб, що досягли пенсійного віку, військовослужбовців строкової служби та до інвалідів першої і другої груп;

3) застосовуються коли вони прямо передбачені у санкції статті Особливої частини КК України;

4) обов'язкове залучення до праці.

Тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців (ст. 62 КК України) є спеціальним покаранням.

Ознаки тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців:

1) призначається військовослужбовцям строкової служби, військовослужбовцям, які проходять військову службу за контрактом, особам офіцерського складу, які проходять кадрову військову службу, особам офіцерського складу, які проходять військову службу за призовом, військовослужбовцям, призваним на військову службу під час мобілізації, на особливий період, військовослужбовцям, призваним на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період (крім військовослужбовців-жінок);

2) призначається у випадках, прямо передбачених у санкції статті КК України, за якою кваліфіковано кримінальне правопорушення засудженого. Крім того, це покарання призначається тоді, коли суд, урахувавши обставини справи та особу засудженого, вважатиме за можливе замість позбавлення волі на строк до двох років застосувати тримання у дисциплінарному батальйоні на той же строк. Заміна покарання у виді позбавлення волі триманням в дисциплінарному батальйоні можлива при засудженні військовослужбовця строкової служби як за військове кримінальне правопорушення, так і за будь-яке інше кримінальне правопорушення; Тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців замість позбавлення волі не може застосовуватися до осіб, що раніше відбували покарання у виді позбавлення волі.

3) строк – від шести місяців до двох років;

4) полягає в примусовому направленні на встановлений у вирокі суду строк в особливу військову частину – дисциплінарний батальйон, призначений для відбування покарання військовослужбовцями, які вчинили кримінальне правопорушення під час проходження ними строкової військової служби;

5) особи, що відбувають покарання в дисциплінарному батальйоні, не перестають бути військовослужбовцями. Після відбуття покарання вони повертаються у свою частину для подальшого проходження служби;

6) час перебування в дисциплінарному батальйоні в строк служби не зараховується;

7) особи, що відбули покарання в дисциплінарному батальйоні, визнаються такими, що не мають судимості.

Позбавлення волі на певний строк (ст. 63 КК України) – це покарання, що полягає в ізоляції засудженого та поміщенні його у кримінально-виконавчі установи закритого типу (виправні колонії, неповнолітні – виховні колонії) на певний строк, зазначений у вирокі суду.

Ознаки позбавлення волі:

1) пов'язане з істотними правообмеженнями для засудженого. Він не тільки ізолюється від суспільства, а й позбавляється свободи пересування, вибору виду трудової діяльності, обмежується в розпорядженні своїм часом, спілкуванні з родичами і близькими йому людьми і т. ін.

2) встановлюється на строк від одного до п'ятнадцяти років і відбувається в колоніях різного виду і режиму;

3) застосовуються коли вони прямо передбачені у санкції статті Особливої частини КК України.

Довічне позбавлення волі (ст. 64 КК України)

Ознаки довічного позбавлення волі:

1) може бути застосоване за вчинення особливо тяжких злочинів, коли це спеціально передбачено в санкції статті Особливої частини КК України і за умови, якщо суд визнає неможливим застосування до засудженого позбавлення волі на певний строк;

2) не застосовується до осіб, що вчинили злочин у віці до 18 років і до осіб у віці понад 65 років, а також до жінок, що були в стані вагітності під час вчинення злочину чи на момент постановлення вироку, а також у випадку, передбаченому частиною четвертою статті 68 КК України.

5. Позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу (ст. 54 КК України)

Ознаки позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу:

1) є безстроковим і додатковим покарання.

2) призначається лише при засудженні особи за тяжкий чи особливо тяжкий злочин незалежно від того чи є вказівка на даний вид покарання в санкції статті Особливої частини КК України, за якою кваліфікується злочин;

Кримінальний закон не передбачає право суду позбавляти засудженого наукових ступенів і звань, а також почесних звань.

Конфіскація майна (ст. 59 КК України)

Ознаки конфіскації майна:

1) полягає в примусовому безоплатному вилученні у власність держави всього або частини майна, яке є особистою власністю засудженого.

2) може призначатися за тяжкі і особливо тяжкі корисливі злочини, а також за злочини проти основ національної безпеки України та громадської безпеки незалежно від ступеня їх тяжкості;

3) застосовується лише як додаткове покарання і тільки у випадках, прямо передбачених у санкції статті, за якою кваліфіковане діяння засудженого.

Види конфіскації майна:

а) повна конфіскація – виражається у вилученні всього майна, що належить засудженому;

б) часткова конфіскація – полягає у вилученні зазначеної у вироку суду частини майна;

У вироку суд обов'язково має вказати, чи все майно засудженого конфіскується або тільки його частина. У разі конфіскації частини майна суд повинен зазначити її розмір (1/2, 1/3 і т.ін.) або перелічити предмети, що підлягають конфіскації. Заміна конфіскації майна грошовою сумою, рівною вартості цього майна, не допускається.

Конфіскації підлягає майно, що є власністю засудженого, в тому числі його частка у спільній власності, статутному фонді суб'єктів господарської

діяльності, гроші, цінні папери та інші цінності, включаючи ті, що знаходяться на рахунках і на вкладах чи на зберіганні у фінансових установах, а також майно, передане засудженим у довірче управління.

Не підлягає конфіскації майно, що належить засудженому на правах приватної власності чи є його часткою у спільній власності, необхідне для засудженого та осіб, які перебувають на його утриманні. Перелік такого майна визначається законом України.

6. Штраф (ст. 53 КК України) – це грошове стягнення, що накладається судом у випадках і розмірах, встановлених в Особливій частині КК України.

Ознаки штрафу:

1) може призначатися як основне, так і додаткове покарання;
2) застосовується лише у випадках, коли його передбачено у санкції статті КК України, за якою кваліфіковане кримінальне правопорушення засудженого;

3) встановлюється в межах від тридцяти до п'ятдесяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, якщо статтями Особливої частини КК України не передбачено вищого розміру штрафу. Конкретний розмір штрафу встановлюється судом залежно від тяжкості вчиненого кримінального правопорушення з урахуванням майнового стану винного.

4) суд визначає розмір основного покарання (зокрема штрафу) в тих межах, які визначені санкцією статті Особливої частини КК України, за винятком випадків, передбачених ч. 2 ст. 53 КК України.

Перший виняток із закріпленого у п. 1 ч. 1 ст. 65 КК України загального правила призначення покарання стосується випадку, коли суд при призначенні основного покарання у виді штрафу, розмір якого визначений санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК України у сумі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, не може визначити його меншим за розмір майнової шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, або отриманого внаслідок вчинення кримінального правопорушення доходу, незалежно від граничного розміру штрафу, передбаченого санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК України.

Другим винятком із закріпленого у п. 1 ч. 1 ст. 65 КК України загального правила призначення покарання є передбачене у ч. 2 ст. 53 КК України положення, згідно з яким суд, встановивши, що кримінальне правопорушення, за яке санкцією статті (частини статті) Особливої частини КК України передбачене основне покарання у виді штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, вчинено у співучасті і роль виконавця (співвиконавця), підбурювача або пособника у його вчиненні є незначною, може призначити таким особам покарання у виді штрафу в розмірі, передбаченому санкцією статті (частини статті) Особливої частини КК України, без урахування розміру майнової шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, або отриманого внаслідок вчинення кримінального правопорушення доходу;

5) з урахуванням майнового стану особи суд може призначити штраф із розстрочкою виплати певними частинами строком до одного року.

6) у разі несплати штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян та відсутності підстав для розстрочки його виплати суд замінює несплачену суму штрафу покаранням у виді громадських робіт із розрахунку одна година громадських робіт за один установлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян або виправними роботами із розрахунку один місяць виправних робіт за двадцять установлених законодавством неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, але на строк не більше двох років. У разі несплати штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, призначеного як основне покарання, та відсутності підстав для розстрочки його виплати суд замінює несплачену суму штрафу покаранням у виді позбавлення волі із розрахунку один день позбавлення волі за вісім неоподатковуваних мінімумів доходів громадян у таких межах: а) від одного до п'яти років позбавлення волі – у випадку призначення штрафу за вчинення нетяжкого злочину; б) від п'яти до десяти років позбавлення волі – у випадку призначення штрафу за вчинення тяжкого злочину; в) від десяти до дванадцяти років позбавлення волі – у випадку призначення штрафу за вчинення особливо тяжкого злочину.

7) штраф тягне за собою судимість.

Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (ст. 55 КК України)

Ознаки позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю:

1) може призначатися:

а) як основне покарання – на строк від двох до п'яти років;

б) як додаткове покарання – на строк від одного до трьох років;

в) як додаткове покарання у справах, передбачених Законом України «Про очищення влади» – на строк п'ять років;

г) як додаткове покарання за вчинення кримінального правопорушення проти виборчих прав і свобод громадянина, передбачених статтями 157-160 КК України – на строк п'ять років;

г) як додаткове покарання позбавлення права керувати транспортними засобами призначається на строк до десяти років;

д) як основне або додаткове покарання за вчинення кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України, передбачених статтями 111-1, 111-2 КК України, призначається на строк від десяти до п'ятнадцяти років;

2) застосовується в тих випадках, коли: а) під час вчинення кримінального правопорушення винний обіймав певну посаду; б) кримінальне правопорушення пов'язане із посадою винного.

3) як основне покарання призначається в тих випадках, коли воно передбачено в санкції відповідної статті КК України, за якою кваліфіковано кримінальне правопорушення засудженого, або в порядку переходу до нього

як до більш м'якого покарання. Як додаткове покарання може призначатися як тоді, коли воно прямо зазначено в санкції статті КК України, за якою засуджено винного, так і тоді, коли воно в санкції прямо не передбачено.

4) позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, якщо воно призначено як додаткове покарання до арешту, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні чи позбавлення волі на певний строк, поширюється на весь строк відбування основного покарання і, крім того, на строк, встановлений вироком суду. При цьому строк додаткового покарання обчислюється з моменту відбуття основного покарання, а при призначенні покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як додаткове до інших основних покарань – з моменту набрання законної сили вироком;

5) засудження до позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю тягне за собою судимість.

Питання для самоконтролю:

1. Дайте визначення кримінального покарання?
2. Зазначте мету та ознаки кримінального покарання.
3. Які цілі покарання визначені у кримінальному законі?
4. Які можуть бути наслідки ухилення від покарання, призначеного вироком суду?
5. У чому полягає кара як мета покарання ?
6. У чому полягає виправлення як мета покарання?
7. У чому сутність попередження як мети покарання?
8. Що таке система покарань, назвіть її ознаки.
9. Дайте визначення основного покарання.
10. Назвіть покарання, які можуть застосовуватися лише як додаткові.
11. Охарактеризуйте арешт, як окремий вид покарання.
12. Охарактеризуйте штраф як вид покарання.
13. Охарактеризуйте громадські роботи як вид покарання.
14. Охарактеризуйте виправні роботи як вид покарання.
15. Охарактеризуйте конфіскацію майна як вид кримінального покарання.
16. Охарактеризуйте позбавлення волі на певний строк як вид кримінального покарання.

Тема 13

Призначення покарання

План

1. Загальні засади призначення покарання.
2. Спеціальна засади (правила) призначення покарання:
 - 2.1. Призначення покарання за незакінчене кримінальне правопорушення і за кримінальне правопорушення, вчинене у співучасті.
 - 2.2. Призначення більш м'якого покарання ніж передбачено законом.

2.3. Призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують покарання.

2.4. Призначення покарання за сукупністю кримінальних правопорушень.

2.5. Призначення покарання за сукупністю вироків.

3. Правила складання покарань і зарахування строку ув'язнення.

Рекомендована література: [32; 67; 73; 104; 113; 127; 137; 150].

Основні категорії: загальні засади призначення покарання; обставини, які пом'якшують та обтяжують покарання; незакінчене кримінальне правопорушення, готування до злочину; замах на кримінальне правопорушення; замах на кримінальне правопорушення незакінчене; замах на кримінальне правопорушення закінчене; співучасть у кримінальному правопорушенні; призначення покарання, нижче від найнижчої межі; перехід до іншого, більш м'якого виду покарання; сукупність кримінальних правопорушень; сукупність вироків.

1. Загальні засади призначення покарання – це ті встановлені законом критерії, якими повинен керуватися суд при призначенні покарання в кожному конкретному кримінальному провадженні.

Відповідно до ст. 65 КК України загальні засади призначення покарання складаються з таких **трьох критеріїв**. Суд призначає покарання:

1) у межах, встановлених у санкції статті Особливої частини КК України, що передбачає відповідальність за вчинене кримінальне правопорушення.

Особливості: а) при відносно-визначеній санкції, де зазначений лише максимум покарання, мінімумом є та нижча межа, що встановлена в Загальній частині КК України для даного виду покарання; б) санкція може не передбачати можливість призначення додаткового покарання при тому така можливість впливає з положень Загальної частини КК України (ст. 54, ч. 2 ст. 55); в) у випадку затвердження вироком угоди про примирення або про визнання вини суд призначає покарання, узгоджене сторонами угоди.

Винятки:

а) обмеження в частині застосування щодо певних категорій осіб окремих видів покарання (ч. 3 ст. 56, ч. 2 ст. 57, ч. 3 ст. 60, ч. 3 ст. 61, ч. 2 ст. 64 КК України);

б) за вчинення кримінального правопорушення, за яке передбачене основне покарання у виді штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, розмір штрафу, що призначається судом, не може бути меншим за розмір майнової шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, або отриманого внаслідок вчинення кримінального правопорушення доходу, незалежно від граничного розміру штрафу, передбаченого санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК України;

в) призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ст. 69 КК України)

г) більш суворе покарання, ніж передбачене відповідними статтями Особливої частини КК України за вчинене кримінальне правопорушення, може бути призначене за сукупністю кримінальних правопорушень і за сукупністю вироків згідно зі статтями 70 та 71 КК України;

д) у випадку, передбаченому частиною четвертою статті 68 КК України.

2) *відповідно до положень Загальної частини КК України.* Це означає, що суд повинен керуватися тими принциповими положеннями, що передбачені в Загальній частині КК і належать як до кримінального правопорушення й умов відповідальності за нього, так і до покарання, його мети, видів, умов їх призначення тощо;

3) *враховуючи ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання.*

Ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення насамперед визначається з класифікації кримінальних правопорушень (ст. 12 КК), а також із особливостей конкретного кримінального правопорушення й обставин його вчинення (форма вини, мотив і мета, спосіб, стадія вчинення, кількість епізодів кримінально протиправної діяльності, роль кожного зі співучасників, якщо кримінальне правопорушення вчинено групою осіб, характер і ступінь тяжкості наслідків, що настали, тощо).

Суд враховує особу винного, зокрема його вік, стан здоров'я, поведінку до вчинення кримінального правопорушення як у побуті, так і за місцем роботи чи навчання, його минуле (зокрема, наявність не знятих чи не погашених судимостей, адміністративних стягнень), склад сім'ї (наявність на утриманні дітей та осіб похилого віку), його матеріальний стан тощо.

Обставини, які пом'якшують та обтяжують покарання розуміють різного роду чинники, що стосуються особи винного і вчиненого ним кримінального правопорушення, які відповідно зменшують або підвищують суспільну небезпечність кримінального правопорушення і особи, яка його вчинила, отже, і ступінь її відповідальності.

У ст. 66 КК України визначені *обставини, які пом'якшують покарання*. Перелік передбачених законом обставин, які пом'якшують покарання, не є вичерпним, що дає суду можливість враховувати як обставини, що пом'якшують, і такі, що в законі прямо не зазначені (ч. 2 ст. 66). Проте, суд не може не враховувати зазначені в законі обставини, які пом'якшують покарання.

Значення обставин, які пом'якшують покарання: а) дозволяють суду призначити покарання ближче до мінімуму санкції статті КК України, за якою кваліфіковане кримінальне правопорушення; б) при альтернативній санкції призначити менш суворий вид покарання, передбачений в ній; в) виходячи зі ст. 69 КК України, застосувати покарання більш м'яке, ніж передбачено законом; г) призначити тільки одне додаткове покарання з

кількох передбачених у санкції; д) не призначати додаткове покарання, передбачене в санкції як факультативне; е) не призначати обов'язкове додаткове покарання, з додержанням вимог ч. 2 ст. 69 КК України; є) знизити до двох третин максимальний строк або розмір найбільш суворого виду основного покарання, передбаченого в санкції, на підставі ст. 69-1 КК України.

У статті 67 КК України визначені *обставини, які обтяжують покарання*. Перелік цих обставин є вичерпним і розширенню ні за яких умов підлягати не може.

Встановлюючи вичерпний перелік обставин, які обтяжують покарання, закон (ч. 2 ст. 67 КК України) надає суду право, залежно від характеру вчиненого кримінального правопорушення, не визнати будь-яку із зазначених у ч. 1 ст. 67 КК України обставин, за винятком обставин, зазначених у пунктах 2, 6, 6-1, 7, 9, 10, 12, такою, що обтяжує покарання, навівши мотиви свого рішення у вирокі.

Значення обставин, які обтяжують покарання: а) призначити покарання, рівне максимуму санкції статті КК або наближене до цього максимуму; б) при альтернативній санкції призначити більш суворе з зазначених видів покарання; в) виключити застосування ст. 69 КК України; г) призначити кілька додаткових покарання, передбачених у санкції статті; д) приєднати до основного покарання на підставі норм Загальної частини КК (статті 54 та 55) таке додаткове покарання, яке в санкції статті непередбачене; е) вийти за максимальну межу позбавлення волі, встановлену в найбільш суворій санкції, або за максимальний строк цього виду покарання, передбачений ч. 2 ст. 63 КК України, при визначенні остаточного покарання за сукупністю кримінальних правопорушень або сукупністю вироків за умов, передбачених у частинах 2 статей 70 та 71 КК України.

Якщо будь-яка з обставин, яка пом'якшує або обтяжує покарання, передбачена в статті Особливої частини КК України як ознака кримінального правопорушення, що впливає на його кваліфікацію, суд не може ще раз врахувати її при призначенні покарання як таку, що його пом'якшує або обтяжує.

2. Спеціальні (правила) призначення покарання – це встановлені кримінальним законом правила, що доповнюють та розвивають загальні засади призначення покарання та застосовуються лише у визначених кримінальним законом ситуаціях з метою індивідуалізації покарання залежно від специфіки кримінально протиправної або посткримінальної поведінки чи особливостей особи винного.

2.1. При призначенні покарання за готування до злочину або замах на кримінальне правопорушення, крім урахування ступеня тяжкості вчиненого особою діяння, суд враховує 1) ступінь здійснення кримінально протиправного наміру та 2) причини, внаслідок яких кримінальне правопорушення не було доведено до кінця.

Врахування ступеня тяжкості зумовлене тим, що суспільна небезпечність незакінченого кримінального правопорушення навіть у межах

одного його виду може істотно відрізнятись залежно від того, чи спричинено фактично шкоду охоронюваним КК України правовідносинам, а також від характеру і розміру цієї шкоди.

Ступінь здійснення кримінально протиправного наміру відображає співвідношення фактично вчиненого особою діяння із змістом чи (та) обсягом усіх діянь, які вона мала намір здійснити для вчинення відповідного закінченого кримінального правопорушення: вчинила особа готування до злочину або замах на кримінальне правопорушення; який вид замаху (закінчений або незакінчений) мав місце; яку кількість та які за змістом підготовчі діяння вчинила особа, умисно створюючи умови для вчинення кримінального правопорушення; якої кількості та яких саме ознак складу конкретного кримінального правопорушення бракує у випадку вчинення того чи іншого замаху.

Причини, внаслідок яких кримінальне правопорушення не було доведено до кінця – це різноманітні обставини об'єктивного і суб'єктивного характеру, які, однак, не залежать від волі винного та врахування яких при призначенні покарання за незакінчене кримінальне правопорушення дозволяє суду дійти висновку про більшу або меншу (як, наприклад, при непридатному замаху) суспільну небезпечність вчиненого діяння або особи винного.

За вчинення готування до злочину строк або розмір покарання не може перевищувати половини максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання, передбаченого санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК України, а за вчинення замаху на кримінальне правопорушення – двох третин.

Довічне позбавлення волі за вчинення готування до злочину та вчинення замаху на злочин не застосовується, крім випадків вчинення злочинів проти основ національної безпеки України, передбачених у статтях 109-114-2, проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, передбачених у статтях 437-439, частині першій статті 442 та статті 443 цього Кодексу.

Із приписів частин 2 та 3 ст. 68 КК України випливає, що їх вимоги мають для суду *обов'язковий характер*, а передбачені ними правила пом'якшення покарання застосовуються:

1) лише у випадках вчинення особою незакінченого кримінального правопорушення – готування або замаху, але обходять готування до кримінального проступку або злочину, за який статтею Особливої частини України передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк до двох років або інше, більш м'яке покарання, які згідно з ч. 2 ст. 14 КК України не тягнуть за собою кримінальної відповідальності;

2) лише до таких видів покарань, які мають строковий характер або призначаються у певному розмірі і не можуть бути застосовані, якщо найбільш суворим видом покарання в санкції є довічне позбавлення волі, оскільки останнє має безстроковий (невизначений строком чи розміром) характер. Виняток із цього правила становлять тільки випадки застосування положень частин 2 та 3 ст. 68 КК України до осіб, яким згідно з ч. 2 ст. 64 КК

України покарання у виді довічного позбавлення волі призначено бути не може і до яких у зв'язку з цим вимоги частин 2 та 3 ст. 68 КК України мають застосовуватися, виходячи із встановленої в санкції максимальної межі позбавлення волі на певний строк;

3) лише до основного виду покарання і обходять додаткове;

4) лише до найбільш суворого виду основного покарання, яке передбачено у відповідній санкції.

При призначенні покарання **співучасникам** суд, крім загальних засад, враховує: 1) характер і 2) ступінь участі кожного з них у вчиненні кримінального правопорушення.

Характер участі відображає якісну специфіку фактично вчиненого особою діяння і визначається тією функціональною роллю, що її виконав той або інший співучасник кримінального правопорушення: був він організатором кримінального правопорушення, його виконавцем, підбурювачем чи пособником.

Ступінь участі у вчиненні кримінального правопорушення є кількісною характеристикою поведінки співучасника та означає міру інтенсивності його дій. Остання визначається змістом та обсягом діянь, фактично вчинених особою у межах відповідної функціональної ролі.

2.2 Стаття 69 КК України передбачає 3 основних варіанти **призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом**:

а) призначення покарання, нижче від найнижчої межі;

б) перехід до іншого, більш м'якого виду покарання;

в) не призначення додаткового покарання, що передбачене у санкції статті Особливої частини КК України як обов'язкове.

Підставою застосування ст. 69 КК України є такі чинники: 1) наявність декількох (неменше двох) обставин, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення (характеризують вчинене кримінальне правопорушення); 2) урахування даних про особу винного, що можуть бути як пов'язані, так і непов'язані із вчиненням кримінального правопорушення.

Призначення покарання, нижче від найнижчої межі, полягає в тому, що суд призначає засудженому покарання того виду, який зазначений у санкції (в альтернативній санкції – один із видів покарань із декількох, у ній передбачених), але це покарання призначається в розмірі нижче від найнижчої межі, тобто нижче мінімуму санкції статті, що передбачає відповідальність за кримінальне правопорушення, у вчиненні якого визнаний винним підсудний, проте не нижче мінімуму даного виду покарання, встановленого в Загальній частині КК України. У випадку, коли мінімальний строк (розмір) покарання в санкції не зазначено, призначення покарання нижче від найнижчої межі не можливе оскільки, збігається з тим мінімумом, який встановлений для цього виду покарання в Загальній частині КК України.

За вчинення кримінального правопорушення, за яке передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних

мінімумів доходів громадян, суд може призначити основне покарання у виді штрафу, розмір якого не більше ніж на чверть нижчий від найнижчої межі, встановленої в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України.

Перехід до іншого, більш м'якого виду покарання, ніж передбачено в санкції статті, передбачає призначення покарання, яке не зазначене в санкції, але більш м'яке за своїм видом, виходячи з порівняльної суворості покарань, зазначених у переліку ст. 51 КК України.

Не призначення додаткового покарання, що передбачене в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України як обов'язкове. Зазначений вид передбачає виняток: при призначенні покарання за вчинення кримінального правопорушення, за яке передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян суд не вправі не призначити додаткове покарання.

2.3. Підставою застосування ст. 69-1 КК України закон визнає такі чинники:

1) наявність лише тих обставин, що пом'якшують покарання, які передбачені у пп. 1 та 2 ст. 66 КК України: (а) з'явлення із зізнанням, б) щире каяття; в) активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення; г) добровільне відшкодування завданого збитку; д) усунення заподіяної шкоди);

2) відсутність обставин, що обтяжують покарання (не визнання їх судом);

3) визнання підсудним своєї вини у вчиненому кримінальному правопорушенні.

Встановивши таку підставу, суд зобов'язаний призначити покарання, строк або розмір якого не може перевищувати двох третин максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання, передбаченого відповідною санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК України.

<i>ст. 69 КК України</i>	<i>ст. 69-1 КК України</i>
є правом суду зменшити максимальну межу покарання, що призначається	є обов'язком суду зменшити максимальну межу покарання, що призначається
надає суду право виходити за межі найнижчої межі покарання, передбаченого санкцією статті (санкцією частини статті) за певне кримінальне правопорушення	вказівка на таке право відсутня
врахуванню підлягають усі без винятку обставини, які пом'якшують покарання	врахуванню підлягають лише ті обставини, які пом'якшують покарання, що передбачені у самій нормі.

наявність обставин, що обтяжують покарання не виключає застосування статті

наявність обставин, що обтяжують покарання унеможлиблює звернення до статті

2.4. Відповідно до ст. 70 КК України сукупність кримінальних правопорушень має місце там, де особа вчиняє два або більше кримінальних правопорушення, кожне з яких передбачене різними статтями або різними частинами статті Особливої частини КК України, за жодне з яких її не було засуджено.

Етапи призначення покарання за сукупністю кримінальних правопорушень:

1) суд призначає покарання окремо за кожне із кримінальних правопорушень, що входять у сукупність, керуючись ст. 65-67 КК України;

2) суд призначає остаточне покарання за їх сукупністю на підставі одного із трьох принципів:

а) поглинання менш суворого покарання більш суворим. Застосовуючи даний принцип, суд бере до уваги конкретні покарання, призначені в межах санкцій за кожне з вчинених кримінальних правопорушень. Причому менш суворе покарання поглинається більш суворим (незалежно чи покарання одного виду чи різних). Якщо хоча б за одне із кримінальних правопорушень призначене покарання у виді довічного позбавлення волі, то остаточне покарання за сукупністю кримінальних правопорушень призначається шляхом поглинання будь-якого менш суворого покарання довічним позбавленням волі. Оскільки принцип поглинання припускає, що більш суворе покарання завжди поглинає менш суворе, тому призначені за окремі кримінальні правопорушення однакові за видом і розміром покарання, поглинанию не підлягають, крім випадків, коли їх призначено у максимальних межах санкцій статей Особливої частини КК України.

б) повного складання покарань (остаточне покарання за сукупністю кримінальних правопорушень дорівнює сумі покарань);

в) часткового складання покарань (до більш суворого покарання, призначеного за одне із кримінальних правопорушень, приєднується частина покарання, призначеного за інше кримінальне правопорушення).

Складання покарань обмежене в ч. 2 ст. 70 КК України певними межами. Остаточне покарання за сукупністю кримінальних правопорушень визначається в межах, встановлених санкцією статті Особливої частини КК України, яка передбачає більш суворе покарання, тобто воно не може перевищувати вищої межі більш суворої санкції.

Виняток: Якщо хоча б одне із кримінальних правопорушень є умисним тяжким або особливо тяжким злочином, суд може призначити остаточне покарання за сукупністю кримінальних правопорушень у межах максимального строку, встановленого для даного виду покарання в Загальній частині КК України.

Призначення додаткових покарань за сукупністю кримінальних правопорушень регулюється ч. 3 ст. 70 КК України, а саме:

1) суд визначає покарання за кожне із кримінальних правопорушень, що входять до сукупності (як основне, так і додаткове, якщо його передбачено);

2) призначивши остаточне покарання за сукупністю кримінальних правопорушень, суд приєднує до нього додаткове (додаткові) покарання, призначене за окреме кримінальне правопорушення (кримінальні правопорушення) що входять до сукупності;

3) якщо ці додаткові покарання одного виду, вони приєднуються до основного шляхом поглинання менш суворого більш суворим або шляхом повного чи часткового складання в межах зазначених ст. 70 КК України. При цьому суд необмежений тим принципом, який він раніше використовував при визначенні остаточного основного покарання;

4) якщо ці додаткові покарання різних видів, то кожне з них приєднується до основного покарання, призначеного за сукупністю, і виконується самостійно.

В практиці мають місце випадки, коли після постановлення вироку в справі буде встановлено, що засуджений винний ще і в іншому кримінальному правопорушенні, вчиненому ним до постановлення попереднього вироку. У таких випадках покарання визначається наступним чином:

1) суд призначає покарання за виявлене кримінальне правопорушення на підставі ст. 65-67 КК України;

2) з урахуванням раніше постановленого вироку суд призначає остаточне покарання шляхом поглинення менш суворого покарання більш суворим або шляхом повного чи часткового складання покарань, призначених за обома вироками, причому це складання відбувається лише в межах, встановлених у ч. 2 ст. 70 КК України;

3) в строк покарання, остаточного призначеного за сукупністю кримінальних правопорушень, зараховується покарання, відбуте повністю чи частково за попереднім вироком.

2.5. Відповідно до ст. 71 КК України **сукупність вироків** має місце там, де засуджений після постановлених вироку, але до повного відбуття покарання (як основного, так і додаткового), вчиняє нове кримінальне правопорушення.

Етапи призначення покарання за сукупністю вироків:

1) суд призначає покарання за нове кримінальне правопорушення;

2) на підставі принципу повного або часткового складання покарань суд до цього покарання приєднує повністю або частково невідбуту частину покарання за попереднім вироком. Звідси очевидно, що остаточне покарання за сукупністю вироків ні в якому разі не може бути меншим, ніж покарання, призначене за новим вироком, або невідбута частина покарання за попереднім вироком. При призначенні покарання за сукупністю вироків не застосовується принцип поглинання, за винятком призначення покарання у виді довічного позбавлення волі;

3) остаточна міра покарання визначається в межах максимуму даного виду покарання, зазначеному у Загальній частині КК України. Так, при

складанні покарань у виді позбавлення волі остаточне покарання не повинно перевищувати п'ятнадцяти років, а у випадку, якщо хоча б один із злочинів є особливо тяжким загальний строк позбавлення волі не повинен перевищувати двадцяти п'яти років.

Принцип складання покарань за сукупністю вироків, зазначений у ст. 71 КК України, стосується не тільки основних, але й додаткових покарань.

При цьому слід ураховувати таке:

1) якщо додаткові покарання призначено тільки за попереднім або тільки за новим вироком, то вони (чи невідбута їх частина) приєднуються до основного покарання, остаточного призначеного за сукупністю вироків;

2) якщо додаткові покарання призначено і за попереднім, і за знов постановленим вирокми, то вони передусім поєднуються за сукупністю між собою і лише після цього приєднуються до остаточного основного покарання;

3) якщо за окремими вирокми призначено додаткові покарання одного виду, то вони складаються між собою в межах максимуму, встановленого для них у Загальній частині КК України;

4) якщо за окремими вирокми призначено додаткові покарання різних видів, то вони складанню не підлягають і кожне з них відповідно до ч. 4 ст. 72 КК України виконується самостійно.

У практиці зустрічаються випадки, коли особа після винесення вироку в справі, але до повного відбуття покарання, вчиняє не одне, а два або більше кримінальних правопорушення. У подібних ситуаціях має місце об'єднання сукупності вироків і сукупності кримінальних правопорушень.

Етапи призначення покарання:

1) призначити окремо покарання за кожне з вчинених нових кримінальних правопорушення;

2) визначити остаточне покарання за вчинені особою нові кримінальні правопорушення шляхом поглинення менш суворого покарання більш суворим або вдатися до складання (повного або часткового) покарань

3) суд до остаточного покарання за вчинені особою нові кримінальні правопорушення приєднує повністю або частково невідбуту частину покарання за попереднім вироком у тих межах, що передбачені в ч. 2 ст. 71 КК України.

3. Встановлені ст. 72 КК України співвідношення покарань різних видів підлягають застосуванню судом:

1) при призначенні остаточного покарання за сукупністю кримінальних правопорушень і сукупністю вироків, коли здійснюється складання (приєднання) покарань різних видів;

2) при зарахуванні попереднього ув'язнення у строк призначеного покарання;

3) в інших випадках, передбачених Загальною частиною КК (зокрема у разі заміни покарань).

В зазначених вище випадках мають бути дотримані спеціальні правила, встановлені ст. 72 КК України. З урахуванням змісту цих правил усі основні покарання можуть бути поділені **на дві групи**.

По-перше, це покарання, стосовно яких передбачено переведення покарання одного виду в покарання іншого виду за допомогою відповідних коефіцієнтів: менш суворий вид покарання переводився у більш суворий вид:

1) одному дню позбавлення волі відповідають: а) один день тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або арешту; б) два дні обмеження волі; в) три дні службового обмеження для військовослужбовців або три дні виправних робіт; г) вісім годин громадських робіт;

2) одному дню тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або арешту відповідають: а) два дні обмеження волі; б) три дні службового обмеження для військовослужбовців або три дні виправних робіт;

3) одному дню обмеження волі відповідають три дні службового обмеження для військовослужбовців або три дні виправних робіт;

4) одному дню обмеження волі або арешту відповідають вісім годин громадських робіт.

При призначенні покарання за сукупністю кримінальних правопорушень або вироків у виді виправних робіт або службових обмежень для військовослужбовців складанню підлягають лише строки цих покарань. Розміри відрахувань із заробітку засудженого складанню не підлягають і обчислюються за кожним вирокі самостійно (ч. 2 ст. 72 КК України).

По-друге, це основні покарання, стосовно яких не передбачено їх складання з іншими покараннями шляхом переведення з покарання одного виду в покарання іншого виду та які, відповідно, виконуються самостійно. До таких покарань згідно з ч. 3 ст. 72 КК України належать штраф і позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Додаткові покарання різних видів в усіх випадках виконуються самостійно (ч. 4 ст. 72 КК України).

Попереднє ув'язнення зараховується судом у строк покарання у разі засудженні до позбавлення волі день за день, а при засудженні до інших видів покарань – відповідно до шкали еквівалентів покарань, і передбачених ч. 1 ст. 72 КК України. Якщо ж особа засуджується до інших покарань, у цій шкалі не зазначених (наприклад, до штрафу або до позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю), суд, враховуючи попереднє ув'язнення, може пом'якшити покарання або повністю звільнити засудженого від відбування покарання. (ч. 5 ст. 72 КК України).

У строк попереднього ув'язнення в контексті застосування ч. 5 ст. 72 КК України включаються: 1) тримання особи під вартою як запобіжного заходу (ст. 155, 156, 165-2 КПК України) ; 2) строк затримання особи за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення(ст. 106, 115 КПК України); 3) строк перебування обвинуваченого у стаціонарному медичному закладі при проведенні судово-медичної та судово-психіатричної експертиз (ст. 204, 205 КПК України); 4) строк перебування у психіатричному закладі

особи, яка захворіла на психічну хворобу після вчинення кримінального правопорушення, але одужала до постановлення вироку (ст. 93, 94 КК України); 5) час перебування військовослужбовця під арештом на гауптвахті у зв'язку із вчинення кримінального правопорушення).

Строки покарання обчислюються відповідно в роках, місяцях та годинах. При заміні або складанні покарань, а також у разі зарахування попереднього ув'язнення допускається обчислення строків покарання у днях.

Питання для самоконтролю:

1. Поняття загальних засад призначення покарання.
2. Види та кримінально-правова характеристика загальних засад призначення покарання.
3. Види, класифікація та кримінально-правова характеристика обставин, які пом'якшують чи обтяжують покарання.
4. Призначення покарання за незакінчене кримінальне правопорушення та за кримінальне правопорушення, вчинений у співучасті.
5. Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом.
6. Призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують покарання.
7. Призначення покарання за сукупністю кримінальних правопорушень.
8. Призначення покарання за сукупністю вироків.
9. Правила складання покарань та зарахування строку попереднього ув'язнення.
10. Обчислення строків покарання.

Тема 14

Звільнення від покарання та його відбування

План

1. Поняття звільнення від покарання та його види.
2. Звільнення від призначеного судом покарання особи, засудженої за діяння, караність якого усунена законом.
3. Звільнення від покарання у зв'язку з втратою особою суспільної небезпечності.
4. Звільнення від покарання у зв'язку із закінченням строків давності, встановлених в ст. 49 КК України.
5. Звільнення від відбування покарання з випробуванням.
6. Звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років.
7. Звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку.
8. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання.
9. Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким.

10. Звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років.
11. Звільнення від покарання за хворобою.
12. Амністія і помилування.

Рекомендована література: [32; 58; 126; 124; 133; 136].

Основні категорії: звільнення від покарання; звільнення від відбування покарання; іспитовий строк; давність виконання обвинувального вироку; помилування; амністія.

1. Під звільненням від покарання розуміється відмова держави від застосування покарання до особи, яку обвинувальним вироком суду було визнано винною у вчиненні кримінального правопорушення.

Класифікація видів звільненням від покарання

1. залежно від «ступеня наближеності» покарання до особи, яка вчинила кримінального правопорушення:

1.1. звільнення від призначення покарання – має місце там, де суд, постановивши обвинувальний вирок, разом з тим у самому вироку зазначає про те, що покарання особі не призначається, тобто суд постановляє обвинувальний вирок без призначення винній особі покарання (ч. 4 ст. 74 КК України);

1.2. звільнення від відбування покарання, призначеного судом, – має місце у тих випадках, коли суд виносить стосовно особи обвинувальний вирок з призначенням їй покарання, але в цьому ж вироку постановляє про те, що ця особа не відбудуватиме призначене їй покарання (ст. 75, ст. 79, ст. 80 КК України);

1.3. звільнення від подальшого відбування призначеного судом покарання – має місце там, де особа на підставі обвинувального вироку суду відбуває призначене їй цим вироком покарання, проте в певний момент, до закінчення відбування такого покарання, звільняється від його подальшого відбування. Цей вид звільнення від покарання, у свою чергу, розпадається на два підвиди: перший пов'язаний з тим, що особа звільняється від подальшого відбування покарання без заміни його іншим (ст. 81, 83, 84 КК України), а другий стосується випадків, коли особа звільняється від подальшого відбування одного покарання шляхом заміни його іншим (ст. 82 КК України);

2. залежно від того, правом чи обов'язком суду є звільнення особи від покарання, виділяють:

2.1. обов'язкові види звільнення від покарання – ті, при яких суд зобов'язаний звільнити особу від покарання (ч. 2 і 3 ст. 74, ст. 80, ч. 1 та ч. 3 ст. 84, ст. 86, 87 КК України);

2.2. факультативні види звільнення від покарання – ті, при яких суд має право, але не зобов'язаний звільнити особу від покарання.

3. залежно від того, чи висуваються певні умови щодо подальшої поведінки особи, звільненої від покарання, виділяють:

3.1. умовні (чи неостаточні) види звільнення від покарання – ті, при яких щодо подальшої поведінки особи протягом визначеного строку висуваються певні умови, виконання яких впливає на остаточність такого звільнення (ст. ст. 75-79, 81, 82, 83, ч. 1, 2 ст. 84 КК України);

3.2. безумовні (чи остаточні) види звільнення від покарання – ті, при яких жодні вимоги щодо подальшої поведінки особи не висуваються і звільнення від покарання стає остаточним з моменту набрання законної сили відповідним правозастосовним актом суду (ч. 2, 4 і 5 ст. 74, ст.80, ст. 82, ч. 3 ст. 84 КК України).

2. Відповідно до положень ч. 2 ст. 74 КК України особа, засуджена за діяння, караність якого усунена законом, підлягає негайному звільненню від призначеного судом покарання, а в ч. 3 ст. 74 КК України встановлено, що призначене засудженому покарання, що перевищує санкцію нового закону, знижується до максимальної межі покарання, встановленої санкцією нового закону.

Підстави застосування ч. 2 ст. 74 КК України пов'язуються із скасуванням законом кримінальної протиправності діяння. Слід враховувати два можливих варіанти співвідношення між набранням новим законом, що скасовує кримінальну протиправність діяння, чинності та початком виконання покарання: 1) новий закон набирає чинності до початку звернення до виконання обвинувального вироку суду; 2) новий закон, який скасовує кримінальну протиправність діяння, набирає чинності тоді, коли засуджений вже розпочав відбувати призначене йому покарання.

Щодо зниження міри покарання до максимальної межі покарання, встановленої санкцією нового закону (ч. 3 ст. 74 КК України), таке зниження відбувається зазвичай в межах одного і того самого виду покарання. У разі якщо така межа передбачає більш м'який вид покарання, відбуте засудженим покарання зараховується з перерахуванням за правилами, встановленими частиною першою статті 72 КК України.

3. Звільнення від покарання з підстав, зазначених в ч. 4 ст. 74 КК України є правом суду і носить безумовний характер. Особа, яка звільнена від покарання, у цьому разі визнається такою, що не має судимості (ч. 3 ст. 88 КК України).

Звільнення від покарання у зв'язку з втратою суспільної небезпечності особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, допускається тільки за сукупності **таких умов**:

- 1) особа вчинила кримінальний проступок або нетяжкий злочин;
- 2) діяння особи не належить до корупційних кримінальних правопорушень, кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції;

3) відсутні підстави для застосування інших (імперативних) різновидів звільнення від покарання;

4) суд дійшов висновку про бездоганну поведінку особи та її сумлінне ставлення до праці;

5) бездоганна поведінка у поєднанні із сумлінним ставленням до праці дали підстави суду визнати цю особу такою, що не є суспільно небезпечною.

4. Ч. 5 ст. 74 КК України визначено, що особа також може бути за вироком суду звільнена від покарання за ст. 49 КК України.

Поєднання положень ч. 5 ст. 74 та ст. 49 КК України дозволяє визначити загальний кримінально-правовий зміст цього різновиду звільнення від покарання, який характеризується тим, що:

1) особою вчинено кримінальне правопорушення;

2) судом встановлено, що з дня вчинення такого кримінального правопорушення (кримінальних правопорушень) і до дня набрання вироком законної сили минули строки, встановлені ч. 1 ст. 49 КК України;

3) підсудний заперечує проти звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності, передбачених ч. 1 ст. 49 КК України, у зв'язку з чим провадження у справі продовжується на підставі положень ч. 3 ст. 7-1 КПК України;

4) з урахуванням передбачених у ст. 49 КК України чинників суд доходить висновку про застосування давності до особи, яка вчинила кримінальне правопорушення (кримінальні правопорушення);

5) суд визнає цю особу винною у вчиненні певного кримінального правопорушення (кримінальних правопорушень), призначаючи їй відповідне покарання, і в резолютивній частині вироку формулює рішення про звільнення її від призначеного ним покарання, посилаючись на положення ч. 5 ст. 74 КК України.

5. Звільнення від відбування покарання з випробуванням допускається тільки **за сукупності таких умов:**

1) призначається покарання у виді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі та позбавлення волі на строк не більше п'яти років або у випадку затвердження угоди про примирення або про визнання вини, якщо сторонами угоди узгоджено покарання у виді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі, позбавлення волі на строк не більше п'яти років, а також узгоджено звільнення від відбування покарання з випробуванням;

2) вчинене особою не належить до корупційних кримінальних правопорушень, кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції;

3) враховуючи тяжкість кримінального правопорушення, особистість винного та інші обставини справи, суд дійде висновку про можливість виправлення засудженого без застосування реального покарання;

4) допускається не тільки призначення, а й реальне застосування таких додаткових покарань, як штраф, за умови, що його передбачено санкцією закону, за яким засуджується особа, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю та позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу;

5) при звільненні засудженого від відбування призначеного покарання визначається іспитовий строк тривалістю від одного до трьох років.

б) підставою звільнення від покарання з випробуванням є не вчинення особою протягом іспитового строку нового кримінального правопорушення і виконання покладених на неї обов'язків.

У ст. 76 КК міститься вичерпний перелік таких обов'язків: а) періодично з'являтися для реєстрації до уповноваженого органу з питань пробації; б) повідомляти уповноважений орган з питань пробації про зміну місця проживання, роботи або навчання. На осіб, засуджених за злочини, пов'язані з домашнім насильством, суд може покласти інші обов'язки та заборони, передбачені статтею 91-1 КК України. На осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, суд може додатково покласти такі обов'язки: а) попросити публічно або в іншій формі пробачення у потерпілого; б) не виїжджати за межі України без погодження з уповноваженим органом з питань пробації; в) працевлаштуватися або за направленням уповноваженого органу з питань пробації звернутися до органів державної служби зайнятості для реєстрації як безробітного та працевлаштуватися, якщо йому буде запропоновано відповідну посаду (роботу); г) виконувати заходи, передбачені пробаційною програмою; г) пройти курс лікування від розладів психіки та поведінки внаслідок вживання психоактивних речовин або захворювання, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб; д) дотримуватися встановлених судом вимог щодо вчинення певних дій, обмеження спілкування, пересування та проведення дозвілля.

Правові наслідки звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 78 КК України) визначаються поведінкою засудженого протягом іспитового строку та можуть бути як сприятливими, так і несприятливими.

Сприятливі: 1) звільнення за рішенням суду від відбування призначеного винному покарання та 2) погашення у зв'язку з цим судимості.

Несприятливі: 1) направлення засудженого для реального відбування призначеного покарання (не виконав покладених на нього обов'язків або систематично (три і більше рази) вчиняв правопорушення, що потягли за собою адміністративні стягнення); 2) призначення покарання за сукупністю вироків у разі вчинення засудженим протягом іспитового строку нового кримінального правопорушення.

6. Звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років допускається тільки за сукупності таких умов:

1) застосовуються до вагітних жінок (такими є жінки, що були вагітними на час постановлення вироку) та жінок, які на момент застосування даної норми мають дітей віком до семи років;

2) тільки при призначенні покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі, крім засуджених до позбавлення волі на строк більше п'яти років за тяжкі і особливо тяжкі злочини, а також за корупційні кримінальні правопорушення, кримінальні правопорушення, пов'язані з корупцією;

3) при звільненні засудженої від відбування призначеного покарання визначається іспитовий строк у межах строку, на який згідно з законом жінку може бути звільнено від роботи у зв'язку з вагітністю, пологами і до досягнення дитиною семирічного віку;

4) підставою звільнення від покарання з випробуванням є не вчинення особою протягом іспитового строку нового кримінального правопорушення і виконання покладених на неї обов'язків, що визначені у ст. 76 КК України.

5) крім виконання обов'язків, що передбачені іспитовим строком ч. 5 ст. 79 КК України змушує засуджену виконати ряд вимог: не відмовлятися від дитини, не передавати її в дитячий будинок, не зникати з місця проживання, не ухилятися від виховання дитини і догляду за нею.

Правові наслідки звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років визначаються поведінкою засудженої протягом іспитового строку і можуть бути як сприятливими, так і несприятливими.

Сприятливі: 1) звільнення за рішенням суду від відбування призначеного основного і додаткового покарання та 2) погашення у зв'язку з цим судимості.

Несприятливі: 1) направлення засудженої для реального відбування призначеного покарання (жінка відмовилась від дитини, передала її в дитячий будинок, зникла з місця проживання, ухиляється від виховання дитини і догляду за нею, не виконує покладені на неї судом обов'язки, систематично вчиняє правопорушення, що потягла за собою адміністративні стягнення і свідчать про її небажання стати шлях виправлення); 2) призначення покарання за сукупністю вироків у разі вчинення засудженою протягом іспитового строку нового кримінального правопорушення.

7. Під давністю виконання обвинувального вироку слід розуміти закінчення встановлених у законі строків з дня набрання обвинувальним вироком законної сили, у зв'язку з чим засуджений звільняється від виконання призначеної судом міри покарання.

Початком перебігу строку давності є день набрання обвинувальним вироком суду законної сили.

КК встановлює **три умови** звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку:

- 1) закінчення зазначених у законі строків;
- 2) відсутність факту ухилення засудженого від відбування покарання;
- 3) не скоєння протягом встановлених законом строків нового злочину.

Ст. 80 КК встановлює п'ять строків давності: два роки, три роки, п'ять років, десять років, п'ятнадцять років. Тривалість строків звільнення від відбування покарання у зв'язку з закінченням строків давності обвинувального вироку встановлюється в залежності від тяжкості вчиненого кримінального правопорушення і від виду покарання, встановленого судом конкретній особі за конкретне, здійснене нею суспільно небезпечне діяння, а не в залежності від максимального покарання, передбаченого санкцією статті чинного кодексу.

У випадках ухилення засудженого від відбування покарання строк давності **зупиняється**. Перебіг строків давності поновлюється з дня явки засудженого для відбування покарання, або з дня його затримання. У випадках зупинення строків давності виконання обвинувального вироку відрізок часу, який сплинув до зупинення, не втрачає свого правового значення і враховується у загальному строку давності разом з відрізком часу, який сплине після відновлення. Проте, у цих випадках строки давності, передбачені п.п. 1–3 ч. 1 ст. 80 КК України, подвоюються.

Перебіг давності **переривається**, якщо до закінчення строків, зазначених в ч. 1–3 ст. 80 КК України, засуджений вчинив новий злочин. Обчислення давності починається з дня вчинення нового злочину. Тобто з дня вчинення нового злочину починають спливати як строк давності притягнення особи до кримінальної відповідальності за цей злочин (ст. 49 КК), так і строк давності виконання обвинувального вироку за попереднє кримінальне правопорушення.

За своїм характером даний вид звільнення від відбування призначеного покарання, за загальним правилом, є обов'язковим. І тільки у випадках, коли йдеться про осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, цей вид звільнення від покарання є факультативним. Відповідно до ч. 5 ст. 80 КК України питання про застосування давності до особи, засудженої до довічного позбавлення волі, вирішується судом. Якщо суд не визнає за можливе застосувати давність, довічне позбавлення волі замінюється позбавленням волі. У разі, якщо суд все ж таки визнає за можливе застосувати давність, то особа звільняється від відбування призначеного їй довічного позбавлення волі.

Звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку суду не застосовується у випадку вчинення засудженим злочинів проти миру і безпеки людства, передбачених ст.ст. 437–439 та ч. 1 ст. 442 КК України.

Кримінально-правові наслідки звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку є виключно позитивними для особи. Вона не тільки не відбуватиме того

покарання, яке було призначено їй судом, а й з моменту звільнення не вважатиметься такою, що має судимість (ч. 3 ст. 88 КК України).

8. Під умовно-достроковим звільненням від відбування покарання слід розуміти звільнення особи від подальшого відбування призначеного їй судом покарання, яке фактично вже нею відбувається, під умовою не вчиняти нового кримінального правопорушення протягом строку, який залишився до моменту закінчення відбуття покарання.

Основними умовами умовно дострокового звільнення від покарання є:

1) доведенням засудженим свого виправлення сумлінною поведінкою і ставленням до праці;

2) фактичне відбування засудженим певної частини покарання. Обсяг цієї певної частини жорстко пов'язаний з категоріями кримінальних правопорушень, визначених ст. 12 КК України.

а) не менше половини строку покарання, призначеного судом за кримінальний проступок або нетяжкий злочин, крім корупційних кримінальних правопорушень або кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, а також за необережний тяжкий злочин;

б) не менше двох третин строку покарання, призначеного судом за корупційний нетяжкий злочин або кримінальне правопорушення, пов'язане з корупцією, порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, умисний тяжкий злочин чи необережний особливо тяжкий злочин, а також у разі, якщо особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі за умисне кримінальне правопорушення і до погашення або зняття судимості знову вчинила умисне кримінальне правопорушення, за яке вона засуджена до позбавлення волі;

в) не менше трьох чвертей строку покарання, призначеного судом за умисний особливо тяжкий злочин, а також покарання, призначеного особі, яка раніше звільнялася умовно-достроково і знову вчинила умисне кримінальне правопорушення протягом невідбутої частини покарання.

Закон (ч. 4 ст. 81 КК України) вимагає від особи, умовно-достроково звільненої від відбування покарання, протягом невідбутого строку покарання не вчинювати нових кримінальних правопорушень. Такий строк спеціально не призначається, його розмір чітко не закріплений законом (але він завжди дорівнює часу невідбутої частини покарання) і його зазвичай називають контрольним або іспитовим.

Правові наслідки умовно-дострокового звільнення.

Сприятливі кримінально-правові наслідки полягають у тому, що у разі позитивного закінчення іспитового строку особа остаточно звільняється від відбування невідбутої нею частини покарання (більше не буде її відбувати), а строк погашення судимості для такої особи обчислюється не з моменту, коли мало закінчитися відбування нею покарання, а з моменту, коли її було умовно-достроково звільнено від відбування цього покарання. Про позитивне закінчення іспитового строку свідчить невчинення особою упродовж строку невідбутої частини покарання будь-якого нового кримінального правопорушення.

Несприятливі кримінально-правові наслідки полягають у тому, що у разі, якщо засуджений вчинив нове кримінальне правопорушення під час невідбутої частини покарання, суд призначає йому покарання за правилами, передбаченими ст.ст. 71, 72 КК України; у такому випадку невідбута частина покарання, як правило, стає однією зі складових остаточного покарання, призначеного за сукупністю вироків.

9. Під заміною невідбутої частини покарання більш м'яким розуміється звільнення засудженого від подальшого відбування призначеного йому вироком суду одного виду покарання шляхом заміни невідбутої частини цього покарання іншим, більш м'яким видом покарання.

Закон передбачає **дві умови, необхідні для заміни невідбутої частини покарання більш м'яким:**

- 1) впевненість, що засуджений став на шлях виправлення;
- 2) фактичне відбуття ним певної частини строку покарання, передбаченого ст. 82 КК України).

На відмінну від умовно-дострокового звільнення, заміна невідбутого покарання більш м'яким передбачає менші частини фактично відбутого покарання (від третини до двох третин), але так само як і умовно-дострокове звільнення, ставить їх у залежність від класифікації кримінальних правопорушень та особистості засудженого.

Правові наслідки заміни невідбутої частини покарання більш м'яким.

Сприятливі кримінально-правові наслідки полягають у тому, що якщо особа під час відбування більш м'якого виду покарання не вчинює жодних нових кримінальних правопорушень, строк погашення її судимості обчислюватиметься з моменту закінчення відбуття більш м'якого покарання. Більше того, відповідно до ч. 5 ст. 82 КК України за таких умов особа, якій покарання було замінене більш м'яким, може бути умовно-достроково звільнена і від цього більш м'якого покарання за правилами, передбаченими ст. 81 КК України.

Несприятливі кримінально-правові наслідки настають у разі вчинення особою під час відбування більш м'якого покарання будь-якого нового кримінального правопорушення. У цьому разі згідно з ч. 6 ст. 82 КК України суд до покарання за знов вчинене кримінальне правопорушення приєднує невідбуту частину більш м'якого покарання (але не невідбуту частину

покарання, з самого початку призначеного особі, від подальшого відбування якого її було звільнено) за правилами сукупності вироків (ст. 71 КК України).

10. Під звільненням від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, розуміється відмова держави від подальшого виконання покарання щодо зазначеної категорії засуджених за умови, що вони доведуть своє виправлення і чесно виконують материнський обов'язок.

Звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років допускається тільки **за сукупності таких умов**:

1) застосовуються до жінок, які стали вагітними або народили дітей під час відбування ними покарання;

2) застосовуються до жінок, які засуджені до обмеження волі або до позбавлення волі, крім засуджених до позбавлення волі на строк більше п'яти років за умисні тяжкі та особливо тяжкі злочини;

3) наявність сім'ї або родичів, що дали згоду на спільне з нею проживання або наявність можливості самостійно забезпечити належні умови для виховання дитини.

Правові наслідки звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років

Сприятливі кримінально-правові наслідки мають місце у випадках, коли засуджена протягом так званого іспитового строку своєю поведінкою довела своє виправлення і чесно виконує свій материнський обов'язок: не відмовилася від дитини, не ухиляється від її виховання тощо. У такому разі по досягненні дитиною трирічного віку суд повинен остаточно звільнити жінку від призначеного їй покарання. Крім того, строк погашення судимості обчислюватиметься з моменту звільнення її від подальшого відбування покарання.

Несприятливі кримінально-правові наслідки можливі у таких випадках:

1) якщо жінка до досягнення дитиною трирічного віку своєю поведінкою не довела свого виправлення, суд відповідно до ч. 4 ст. 83 КК України може, залежно від конкретних обставин справи, або замінити те покарання, від подальшого відбування якого засуджену було звільнено, більш м'яким покаранням, або ж направити засуджену для відбування покарання, призначеного за вироком. У цьому разі суд може повністю або частково зарахувати у строк відбування покарання час, протягом якого засуджена не відбувала покарання;

2) якщо жінка, яка була звільнена від відбування покарання, відмовляється від дитини, передала її у дитячий будинок, зникла з місця проживання або ухиляється від виховання дитини, догляду за нею, або систематично вчинює правопорушення, що потягли за собою адміністративні стягнення і свідчать про небажання стати на шлях виправлення, суд згідно з ч. 5 ст. 83 КК України може за поданням контролюючого органу направити засуджену для відбування покарання, призначеного за вироком;

3) якщо в період звільнення від відбування покарання засуджена вчинила нове кримінальне правопорушення, суд відповідно до ч. 6 ст. 83 КК України призначає їй покарання за правилами сукупності вироків (ст. 71 КК України).

11. Стаття 84 КК України передбачає **3 самостійних види звільнення особи від покарання за хворобою**, які визначаються характером захворювання та особливостями суб'єкта, до якого застосовуються.

Хвороба є підставою для звільнення особи від покарання у таких випадках: 1) при захворюванні на психічну хворобу (ч. 1 ст. 84 КК України); 2) захворюванні на іншу тяжку хворобу (ч. 2 ст. 84 КК України); 3) визнанні військовослужбовця, засудженого до певних видів покарання, непридатним до військової служби за станом здоров'я (ч. 3 ст. 84 КК України).

Захворювання особи на психічну хворобу (ч. 1 ст. 84 КК України)

В даному випадку під час відбуття покарання особа захворіла на психічну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії або керувати ними. Звільнення від покарання в зв'язку з розвитком психічної хвороби є обов'язковим і не залежить від розсуду суду.

До звільнених осіб можуть застосовуватися примусові заходи медичного характеру відповідно до ст.ст. 92–95 КК України – вибір виду конкретного заходу залежить від тяжкості й прогнозу щодо розвитку психічного захворювання, від небезпечності особи для себе та оточуючих його осіб.

Також закон передбачає, що після одужання особа підлягає покаранню. При цьому час, протягом якого до неї застосовували примусові заходи медичного характеру, зараховується до строку покарання за правилами, передбаченими в ч. 5 ст. 72 КК України (коли день позбавлення волі дорівнює одному дню застосування примусових заходів медичного характеру).

Захворювання особи після вчинення злочину або після постановлення вироку на іншу тяжку (не психічну) хворобу, яка перешкоджає відбуванню покарання. Звільнення від покарання або від подальшого його відбування в цьому разі є правом, а не обов'язком суду. При прийнятті відповідного рішення має братись до уваги тяжкість вчиненого кримінального правопорушення, характер захворювання, особа засудженого та інші обставини справи.

Як і в попередньому випадку, у разі одужання хворої особи вона має бути направлена для відбування покарання, якщо не спливли строки давності, передбачені ст. 49 або ст. 80 КК України та за відсутності інших підстав для звільнення від покарання. Цій особі в разі її одужання строк лікування у строк відбутого покарання не зараховується.

Військовослужбовці, засуджені до одного із 3 видів покарання: службового обмеження, арешту (який відбувається військовослужбовцями на гауптвахті) або тримання в дисциплінарному батальйоні, які визнані в ході відбування покарання непридатними.

У таких випадках вони обов'язково та остаточно звільняються судом від покарання (ч. 3 ст. 84 КК України). При прийнятті рішення для суду не має значення ступінь тяжкості хвороби, її перешкоджання виконанню покарання, тяжкість вчиненого кримінального правопорушення, особа винного або якісь

інші обставини. Захворювання засудженого військовослужбовця може бути й не тяжким, однак завжди таким, що унеможлиблює його подальшу військову службу.

12. Амністія – повне або часткове звільнення від відбування покарання осіб, визнаних винними у вчиненні кримінального правопорушення, або кримінальні справи стосовно яких розглянуті судами, але вироки стосовно цих осіб не набрали законної сили (ст. 1 Закону України «Про застосування амністії в Україні»).

Відповідно до ч. 3 ст. 92 Конституції України *амністія оголошується* законом України. Особливістю законів про амністію є те, що вони приймаються тільки Верховною Радою України і не можуть бути прийняті всеукраїнським референдумом (ст. 74 Конституції України). Закони про амністію, за винятком законів про умовну амністію, Верховна Рада України може приймати не частіше одного разу протягом календарного року, крім випадків індивідуальної амністії.

Верховна Рада України вправі прийняти закон про амністію як щодо певної категорії осіб, так і щодо конкретно визначеної особи (індивідуальна амністія).

Дія закону про амністію поширюється дія закону про амністію поширюється на кримінальні правопорушення, вчинені до дня набрання ним чинності включно, і не поширюється на триваючі або продовжувані кримінальні правопорушення, якщо вони закінчені, припинені або перервані після набрання законом про амністію чинності.

У виняткових випадках з метою припинення суспільно небезпечних групових проявів чинність амністії може бути поширена на діяння, вчинені до певної дати після оголошення амністії, за умови обов'язкового виконання до цієї дати вимог, передбачених законом про амністію (умовна амністія).

Особи, визнані винними у вчиненні корупційних кримінальних правопорушень, кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, порушенні правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, вироки стосовно яких не набрали законної сили, не можуть бути звільнені від відбування покарання, а особи, вироки стосовно яких набрали законної сили, - не можуть бути повністю звільнені законом про амністію від відбування покарання. Зазначені особи можуть бути звільнені від відбування покарання після фактичного відбуття ними строків, встановлених частиною третьою статті 81 КК України.

Законом про амністію може бути передбачено:

а) повне звільнення зазначених у ньому осіб від відбування призначеного судом покарання (повна амністія);

б) часткове звільнення зазначених у ньому осіб від відбування призначеного судом покарання (часткова амністія).

Особи, визнані винними у вчиненні державної зради, диверсії, корупційних кримінальних правопорушень, кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, порушенні правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, вироки стосовно яких не набрали законної сили, не можуть бути звільнені від відбування покарання, а особи, вироки стосовно яких набрали законної сили, - не можуть бути повністю звільнені законом про амністію від відбування покарання. Зазначені особи можуть бути звільнені від відбування покарання після фактичного відбуття ними строків, встановлених частиною третьою статті 81 КК України.

Закон про амністію не може передбачати заміну одного покарання іншим чи зняття судимості стосовно осіб, які звільняються від відбування покарання, крім випадків індивідуальної амністії.

Не допускається застосування амністії до:

б) осіб, яким смертну кару в порядку помилування замінено на позбавлення волі, і до осіб, яких засуджено до довічного позбавлення волі;

в) осіб, які мають дві і більше судимості за вчинення умисних тяжких та/або особливо тяжких злочинів, крім випадків індивідуальної амністії;

г) осіб, яких засуджено за злочини проти основ національної безпеки України, терористичний акт, бандитизм, умисне вбивство при обтяжуючих обставинах;

д) осіб, яких засуджено за злочин або злочини, що спричинили загибель двох і більше осіб;

е) осіб, стосовно яких протягом останніх десяти років було застосовано амністію або помилування незалежно від зняття чи погашення судимості та які знову вчинили умисне кримінальне правопорушення.

Амністія також не застосовується до осіб, засуджених за умисне вбивство; катування; насильницьке донорство; незаконне позбавлення волі або викрадення людини, якщо при цьому сталося заподіяння смерті, або нанесення тяжких тілесних ушкоджень, що потягнули за собою смерть.

Законом про амністію можуть бути визначені й інші категорії осіб, на які амністія не поширюється.

Особи, на яких поширюється дія закону про амністію, можуть бути звільнені від відбування як основного, так і додаткового покарання, призначеного судом, крім конфіскації майна, в частині вироку, яка не була виконана на день набрання чинності законом про амністію.

Особам, засудженим до покарання (основного чи додаткового) у виді штрафу, сума штрафу, сплаченого ними до прийняття судом рішення про звільнення від відбування покарання у зв'язку з амністією, не повертається.

Особи, засуджені за вчинення кримінального правопорушення, які відповідно до закону про амністію підлягають звільненню від відбування (подальшого відбування) покарання, звільняються не пізніше як протягом трьох місяців після опублікування закону про амністію. Особи, стосовно яких

відповідно до закону про амністію застосовується скорочення терміну покарання, мають бути офіційно поінформовані про нове обчислення терміну покарання і про дату закінчення відбування покарання протягом місяця після опублікування закону про амністію.

Строки звільнення осіб за законом про індивідуальну амністію встановлюються у такому законі.

Відповідно до п. 27 ст. 106 Конституції України помилування здійснює Президент України.

Помилування здійснюється відповідно до індивідуально визначеної особи.

Відповідно до Положення про порядок здійснення помилування, затвердженого Указом Президента України 21 квітня 2015 року № 223/2015 *помилування засуджених здійснюється у вигляді:*

1) заміни довічного позбавлення волі позбавленням волі на строк не менше двадцяти п'яти років;

2) повного або часткового звільнення від відбування як основного, так і додаткового покарання;

Помилування не ставиться в залежність ні від ступеня небезпечності, ні від тяжкості вчиненого засудженим кримінального правопорушення або суворості призначеного вироком суду покарання.

Клопотання про помилування може бути подано після набрання вироком законної сили, а у разі оскарження вироку в касаційному порядку - після прийняття рішення відповідним судом. У випадку засудження особи до довічного позбавлення волі, клопотання про її помилування може бути подано після відбуття нею не менше двадцяти років призначеного покарання.

Особи, які засуджені за тяжкі чи особливо тяжкі злочини або мають дві і більше судимостей за вчинення умисних злочинів чи відбули незначну частину призначеного їм строку покарання, можуть бути помилувані у виняткових випадках за наявності надзвичайних обставин.

Особи, засуджені за вчинення корупційних кримінальних правопорушень, кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, можуть бути звільнені від відбування покарання в порядку помилування після фактичного відбуття ними строків, встановлених частиною третьою статті 81 КК України.

Питання для самоконтролю:

1. В чому полягає сутність та значення звільнення від покарання та його відбування?

2. Назвіть підстави та умови звільнення від відбування покарання з випробуванням та його види?

3. В чому полягає сутність та зміст звільнення від покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку?

4. Визначте матеріальні та формальні підстави умовно-дострокового звільнення від відбування покарання.

5. В чому полягають основні відмінності між заміною не відбутої частини покарання більш м'яким та умовно-достроковим звільненням від відбування покарання?

6. Які існують види звільнення від покарання за хворобою?

7. Назвіть однакові та відмінні ознаки звільнення від відбування покарання на підставі амністії та помилування?

8. В чому полягають особливості звільнення від відбування покарання засуджених жінок, які є вагітними або мають малолітніх дітей?

Тема 15

Судимість

План

1. Поняття та ознаки судимості.
2. Правові наслідки судимості.
3. Погашення судимості.
4. Зняття судимості.

Рекомендована література: [56; 57; 64; 108; 125; 156].

Основні категорії: судимість; погашення судимості; зняття судимості.

1. Судимість – це передбачені законом правові наслідки засудження особи вироком суду до кримінального покарання, які тривають певний період і визначають особливий правовий статус особи, яка має судимість.

Підставою судимості є наявність обвинувального вироку суду, який набрав законної сили і яким особа засуджується до певного покарання. Тому *такими, що не мають судимості*, визнаються (ч. 3, 4 ст. 88 КК України):

- а) особи, засуджені вироком суду, без призначення покарання;
- б) особи, засуджені вироком суду, із звільненням від покарання;
- в) особи, які відбули покарання за діяння, кримінальна протиправність і караність яких виключена законом;
- г) особи, які були реабілітовані.

Ознаки судимості:

1) являє собою особливий правовий статус засудженого, тобто сукупність прав, свобод і обов'язків, установлених законами України для всіх її громадян з певними обмеженнями, суворо передбаченими законом;

2) зумовлюється вчиненням кримінальним правопорушенням: строки перебування особи в стані судимості, а також її правові наслідки визначаються щодо кожного окремо взятого кримінального правопорушення;

3) є наслідком засудження особи за вчинене кримінальне правопорушення, який триває і після відбуття покарання;

- 4) виникає з моменту набрання обвинувальним вирокком суду законної сили;
- 5) завжди є результатом призначеного покарання;
- 6) має чітко визначені у КК України часові рамки;
- 7) полягає в обмеженнях, які застосовуються до особи, яка має судимість та інших несприятливих для особи правових наслідках;
- 8) має персональний характер і пов'язана лише з конкретною особою;
- 9) умови перебігу судимості та її кримінально-правові наслідки визначенні у КК України. Загальноправові наслідки судимості регламентуються іншими НПА;
- 10) погашається після закінчення строку, визначеного КК України, чи знімається в установленому законом порядку.

2. Залежно від характеру впливу на судиму особу правові наслідки судимості поділяються на: соціально-адаптаційні та правообмежувальні.

Соціально-адаптаційні наслідки судимості – це такі наслідки наявності в засудженої особи судимості, які є, умовно для неї сприятливими та пов'язані з наданням допомоги з боку держави та недержавних інституцій з метою перебудови поведінки судимої особи відповідно до вимог суспільства, відновлення її в соціальному статусі повноправного члена суспільства.

Правообмежувальні наслідки судимості – це комплекс передбачених законодавством України обмежень прав і свобод особи, пов'язаних з наявністю у нею стану судимості, що спрямовані на досягнення виправно-превентивної мети. До правообмежувальних наслідків судимості прийнято відносити кримінально-правові й загальноправові.

Кримінально-правові наслідки судимості:

1. судимість як підстава для визнання повторності та рецидиву злочинів (ч. 4 ст. 32, ст. 34 КК України);
2. судимість як обставина, що перешкоджає звільненню особи від кримінальної відповідальності (статті 45-47 КК України);
3. судимість як обставина, що впливає на призначення покарання:
 - а) ст. 67 КК України;
 - б) судимість може впливати на визначення виду покарання. Відсутність судимості дозволяє не застосовувати до засудженого певного виду покарання (ч. 2 ст. 102 КК України);
 - в) судимість може враховуватися при виборі деяких видів покарань (ч. 2 ст. 62 КК України);
 - г) судимість є однією із ознак, що підлягають урахуванню при характеристиці особи винного відповідно до загальних засад призначення покарання (п. 3 ч. 1 ст. 65 КК України);
 - г) наявність або відсутність у особи судимості має враховуватися при вирішенні питання про призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ст. 69 КК України);

д) вчинення судимою особою нового кримінального правопорушення після постановлення вироку є підставою для призначення покарання за сукупністю вироків.

4. судимість як обставина, що впливає на звільнення від покарання та його відбування:

а) наявність судимості може бути підставою для відмови у звільненні особи від покарання у зв'язку із втратою нею суспільної небезпечності (ч. 4 ст. 74 КК України) або звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст.ст. 75, 79 КК України). Закон не містить заборони застосовувати зазначений інститут щодо осіб, які мають судимість. Однак суд, приймаючи рішення про звільнення особи від покарання або його відбування на зазначених підставах, зобов'язаний ураховувати особу винного, адже раніше вчинене кримінальне правопорушення є однією з обставин, які негативно характеризують особу, а тому може перешкоджати звільненню від покарання або його відбування;

б) судимість враховується при визначенні обов'язкової частини покарання, що повинне бути фактично відбутим за умовно-дострокового звільнення від відбування покарання (п. 2 ч. 3 ст. 81, п. 2 ч. 3 ст. 107 КК України). Передбачені в законі положення про мінімально необхідні строки фактично відбутого покарання перебувають у прямій залежності від судимості за злочини певного ступеня тяжкості. Крім того, чим швидше буде застосовано умовно-дострокове звільнення від покарання, тим сприятливішими будуть умови для анулювання судимості. Це пояснюється тим, що строк погашення судимості обчислюється від дня дострокового звільнення особи від відбування покарання (ч. 3 ст. 90 КК України);

в) судимість враховується при визначенні обов'язкової частини покарання, що має бути фактично відбутим при заміні невідбутої частини покарання більш м'яким (п. 2 ч. 4 ст. 82 КК України). Разом із тим заміна невідбутої частини покарання більш м'яким віддаляє початок обчислення строку погашення судимості (ч. 4 ст. 90 КК України);

г) судимість як обставина, що характеризує особу винного, може враховуватися при вирішенні питання про звільнення від покарання через хворобу (ч. 2 ст. 84 КК України);

г) наявність судимості обмежує застосування амністії (ст. 3 Закону України «Про застосування амністії в Україні»).

д) наявність судимості може обмежити застосування помилування (п. 5 Положення про порядок здійснення помилування, затв. Указом Президента України від 21 квітня 2015 р.).

5. судимість як ознака, що має значення для кваліфікації кримінальних правопорушень: в деяких випадках законодавець вказує як на кваліфікуючу ознаку на колишню судимість у значенні спеціального рецидиву, що впливає на кваліфікацію діяння особи як обтяжуюча обставина, і, відповідно, посилює покарання

Відповідно до положень ч. 2 ст. 88 КК України судимість має правове значення не тільки у випадку вчинення нового кримінального правопорушення, але й у деяких інших випадках, передбачених законами України.

Використовуючи таке формулювання, законодавець указує на можливість настання для судимої особи як наслідків у сфері кримінального права, так і загальноправових наслідків.

Загальноправовими наслідками судимості є правові обмеження, що діють стосовно судимих осіб, передбачені нормами різних галузей права (за винятком кримінального) і застосовуються протягом усього або частини строку судимості, але не пов'язані з призначенням покарання.

Загальноправові наслідки судимості полягають в:

I. Обмеження професійної діяльності:

Так, особа, яка має судимість за будь-яке кримінальне правопорушення, не може бути: членом Кабінету Міністрів України, суддею, народним засідателем, присяжним, членом Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, членом Вищої ради правосуддя, прокурором, судовим експертом, нотаріусом, працівником Управління державної служби охорони, Головою та членом Центральної виборчої комісії, аудитором, членом наглядової ради державного банку, третейським суддею.

Не може бути адвокатом особа, яка має непогашену чи незняту в установленому законом порядку судимість за вчинення тяжкого, особливо тяжкого злочину, а також нетяжкого злочину, за який призначено покарання у виді позбавлення волі.

Не може бути поліцейським особа, засуджена за умисне вчинення тяжкого та особливо тяжкого злочину, у тому числі судимість якої погашена чи знята у визначеному законом порядку.

Не може бути офіційним спостерігачем у виборчому процесі, депутатом, сільським, селищним, міським головою особа, яка має судимість за вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, кримінального правопорушення проти виборчих прав громадян чи корупційного кримінального правопорушення, якщо ця судимість не погашена або не знята в установленому законом порядку.

Відсутність судимості за умисний злочин є умовою зайняття посади народного депутата України. Відсутність судимості за умисне кримінальне правопорушення є умовою для вступу на державну службу.

Особи, судимість з яких не знята або не погашена в установленому законом порядку, та раніше засуджені за умисні злочини, не можуть бути членами громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону; особи, які мають судимість, не можуть бути третейськими суддями;

Певні посади можуть обіймати особи, в яких відсутня судимість за певні кримінальні правопорушення: особи, які мають судимість за вчинення кримінальних правопорушень проти власності, у сфері господарської діяльності, у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, якщо ця судимість не погашена і не знята в установленому законом порядку, не можуть бути посадовими особами органів акціонерного товариства; особи, які мають непогашену судимість за вчинення

кримінальних правопорушень з корисливих мотивів не можуть бути прийняті до кредитної спілки.

II. Обмеження правового зв'язку особи з Україною:

1) обмеження в прийнятті до громадянства України (до громадянства України не приймається особа, яка: а) вчинила злочин проти людства чи здійснювала геноцид; б) засуджена в Україні за вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину (до погашення або зняття судимості) з урахуванням рівня загрози для національної безпеки держави; в) вчинила на території іншої держави діяння, яке визнано законодавством України тяжким або особливо тяжким злочином;

2) заборона імміграції в Україну (особам, засудженим до позбавлення волі на строк більше одного року за вчинення діяння, що відповідно до законів України визнається злочином, якщо судимість не погашена і не знята у встановленому законом порядку);

III. Обмеження доступу до інформації певного виду (допуск до державної таємниці не надається за наявності судимості за тяжкий і особливо тяжкий злочин).

IV. Обмеження, пов'язані із застосуванням адміністративного нагляду.

V. Позбавлення права на отримання певних соціальних гарантій (пільг). Так, у випадку засудження за вчинення кримінального правопорушення припиняються виплати державному службовцю, передбачені чинним законодавством.

IV. Обмеження у застосуванні амністії та здійсненні помилування (амністія не застосовується зокрема до осіб, які: мають дві і більше судимості за вчинення умисних тяжких та/або особливо тяжких злочинів; особи, які мають дві і більше судимостей за вчинення умисних злочинів можуть бути помилувані у виняткових випадках за наявності надзвичайних обставин).

VII. Обмеження, пов'язані з реалізацією права на виконання військової служби: громадяни, які були засуджені до позбавлення волі за вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, підлягають виключенню з військового обліку у військових комісаріатах; громадяни, які мають судимість, не підлягають у мирний час призову на строкову військову службу в Службу безпеки України; військовослужбовцям строкової військової служби, які відбули покарання в дисциплінарному батальйоні, час відбування покарання до строку військової служби не зараховується;

VIII. Обмеження, пов'язані з реалізацією права на сім'ю: приховання особою факту судимості від нареченого (нареченої) звільняє іншу сторону від зобов'язання відшкодувати цій стороні витрати, понесені у зв'язку з готуванням до реєстрації шлюбу та весілля; батько або мати можуть бути позбавлені судом батьківських прав, якщо один з них був засуджений за вчинення умисного кримінального правопорушення щодо дитини.

3. Припинення судимості (як у формі погашення, так і у формі зняття) анулює всі наслідки засудження особи за вчинення кримінального правопорушення, а саме:

- 1) припиняються кримінально-правові наслідки судимості;
- 2) втрачають свою дію загально-правові обмеження, що буди зумовлені фактом існування судимості;
- 3) учинене особою кримінальне правопорушення і факт її засудження повністю втрачають своє правове значення.

Погашення судимості – це автоматичне її припинення при встановленні певних, передбачених законом умов. Головним з них є невчинення особою протягом строку судимості нового кримінального правопорушення.

Строки погашення судимості:

1) погашення судимості у зв'язку із звільненням від відбування покарання з випробуванням. Так, відповідно до пунктів 1 і 2 ст. 89 КК України у осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням (статті 75 і 79 КК України), судимість погашається при сприятливому перебігу іспитового строку. Якщо таким особам було призначено вироком суду додаткове покарання, строк якого перевищує іспитовий строк, то судимість погашається після відбуття цього додаткового покарання;

2) погашення судимості самим фактом відбуття покарання або звільнення від нього. Так, згідно з пунктами 2-1, 3 і 4 ст. 89 КК України судимість погашається після відбуття покарання за вчинення кримінального проступку та таких покарань, як службові обмеження для військовослужбовця, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або з моменту їх дострокового звільнення від цих видів покарань. Так само погашається судимість у разі відбуття покарання військовослужбовцем на гауптвахті замість арешту;

3) погашення судимості перебігом встановленого в законі строку після відбуття особою основного і додаткового покарання. Тривалість цих строків встановлюється залежно від виду покарання і ступеня тяжкості вчиненого кримінального правопорушення. Умови звільнення: 1) відбуття основного і додаткового покарання; 2) вплив встановлених у законі строків після відбуття покарання: а) один рік – штраф в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю, громадські роботи, виправні роботи або арешт; б) два роки – обмеження волі; в) три роки – позбавлення волі або основне покарання у виді штрафу за нетяжкий злочин; г) шість років – позбавлення волі або основне покарання у виді штрафу за тяжкий злочин; д) вісім років – позбавлення волі або основне покарання у виді штрафу за особливо тяжкий злочин; 3) не вчинення протягом цього строку нового кримінального правопорушення.

Обчислення строків погашення судимості:

1) за загальним правилом строки погашення судимості обчислюються з дня відбуття основного і додаткового покарання (ч. 1 ст. 90 КК України);

2) у деяких випадках строк погашення судимості спливає одночасно з строком давності обвинувального вироку. Частина 2 ст. 90 КК України спеціально передбачає таку ситуацію, вказуючи, що в строк погашення

судимості зараховується час, протягом якого вирок не було виконано, якщо при цьому давність виконання вироку не переривалася. Якщо вирок не було виконано, судимість погашається по закінченню строків давності виконання вироку (ст. 80 КК України);

3) при достроковому звільненні особи від відбування покарання строк погашення судимості обчислюється з дня дострокового звільнення від відбування основного і додаткового покарання (ч. 3 ст. 90 КК України);

4) якщо невідбуту частину покарання було замінено більш м'яким покаранням, то строк погашення судимості обчислюється з моменту відбуття більш м'якого основного і додаткового покарання (ч. 4 ст. 90 КК України).

Якщо зазначені в ст. 90 КК України строки витікають без їх перерви вчиненням нового кримінального правопорушення, то особа вважається такою, що не має судимості. Проте якщо особа, яка відбула покарання, до закінчення строку погашення судимості знову вчинить кримінальне правопорушення, то відповідно до ч. 5 ст. 90 КК України строк погашення судимості переривається. У цьому разі він починає обчислюватися заново (з самого початку) після фактичного відбуття покарання (основного і додаткового) за останнє кримінальне правопорушення. Отже, з цього моменту будуть одночасно протікати два строки погашення судимості: за перше і друге кримінальне правопорушення. Ці строки обчислюються паралельно (не складаються і не поглинаються) і закінчуються кожний самостійно, залежно від їх тривалості.

3. Під зняттям судимості розуміється дострокове припинення судимості рішенням суду.

Для зняття судимості згідно з ст. 91 КК України необхідні такі умови:

1. відбуття особою покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі;

Не вважаються такими, що відбували покарання у виді позбавлення волі або обмеження волі, засуджені, яким відповідно до закону ці покарання замінювалися на інші або щодо яких застосовувалося звільнення від покарання, звільнення від відбування покарання з випробуванням чи заміна цих покарань більш м'якими. Дострокове зняття судимості не застосовується до:

1) військовослужбовців, яким позбавлення волі на строк до двох років замінено на тримання у дисциплінарному батальйоні на цей же строк;

2) звільнених від відбування покарання з випробуванням: а) на підставі ст. 75 КК України (за умови, що вони успішно пройшли випробування і не направлялися для відбування призначеного покарання); б) вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років, на підставі ст. 79 КК України (якщо вони не направлялися для відбування покарання згідно з вироким суду);

3) звільнених від покарання: а) у виді позбавлення волі або обмеження волі у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку (ст. 80 КК України); б) внаслідок бездоганної поведінки і сумлінного ставлення до праці осіб, яких на час розгляду справи в суді не можна вважати суспільно небезпечними (ч. 4 ст. 74 КК України);

4) осіб, яким невідбута частина покарання замінена відповідно до ст. 82 КК України або ж на підставі акта помилування на більш м'яке покарання;

5) звільнених від відбування покарання: а) вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років (ст. 83 КК України); б) за хворобою (ст. 84 КК України).

Такими чином, ст. 91 застосовується щодо осіб, яким за вироком суду було призначене покарання у виді позбавлення або обмеження волі, і вони реально відбували його. При цьому не має значення, повністю було відбуте призначене покарання чи особа відбула його частково, будучи звільненою достроково з підстав, передбачених законом.

2. закінчення не менше половини строку погашення судимості, передбаченого в ст. 89 КК України;

3. встановлення судом того, що особа зразковою поведінкою і сумлінним ставленням до праці довела своє виправлення.

Оскільки судимість є наслідком відбування покарання за конкретне кримінальне правопорушення, то й зняття судимості здійснюється стосовно кожного із них окремо.

Зняття судимості, на відміну від її погашення, відбувається не автоматично. Зняття судимості – це право, а не обов'язок суду. Якщо суд встановить наявність всіх цих умов, він може ухвалити рішення про зняття з особи судимості, після чого особа визнається такою, що не має судимості. Якщо суд не вважає за можливе зняти судимість, то особа продовжує вважатися судимою і перетерплювати пов'язані з нею обмеження до повного закінчення передбачених законом строків погашення судимості. Особа вважається такою, що не має судимості, яка з неї знята, з моменту набрання чинності відповідною постановою суду.

Питання для самоконтролю:

1. Поняття судимості. Підстава судимості. Істотні ознаки судимості.
2. Загально-правові наслідки судимості.
3. Кримінально-правові наслідки судимості.
4. Особи, які визнаються такими, що не мають судимості.
5. Поняття та строки погашення судимості. Обчислення строків погашення судимості.
6. Зняття судимості. Порядок зняття судимості.

Тема 16

Обмежувальні заходи та інші заходи кримінально-правового характеру

План

1. Поняття, ознаки та види заходів кримінально-правового характеру щодо фізичних осіб.
2. Обмежувальні заходи, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство.

3. Примусові заходи медичного характеру.
 - 3.1. поняття примусових заходів медичного характеру;
 - 3.2. примусові заходи медичного характеру і покарання: співвідношення понять;
 - 3.3. примусові заходи медичного характеру та інші схожі інститути цивільного та цивільного процесуального права;
 - 3.4. підстави для призначення примусових заходів медичного характеру;
 - 3.5. види примусових заходів медичного характеру;
 - 3.6. порядок застосування примусових заходів медичного характеру.
4. Примусове лікування.
5. Спеціальна конфіскація.

Рекомендована література: [31; 32; 95; 107; 112; 119; 122; 138; 152].

Основні категорії: обмежувальні заходи; спеціальна конфіскація; примусове лікування; покарання; інші заходи кримінально правового характеру; примусові заходи медичного характеру; надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку; госпіталізація до психіатричного закладу із звичайним наглядом; госпіталізація до психіатричного закладу з посиленням наглядом; госпіталізація до психіатричного закладу із суворим наглядом.

1. Чинне законодавство у випадку вчинення кримінального правопорушення поряд із кримінальною відповідальністю як закономірним наслідком такої поведінки передбачає й інші заходи, що застосовуються до винного. Вони пов'язуються з певним видом вчиненого суспільно небезпечного діяння (наприклад, обмежувальні заходи, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство, або спеціальна конфіскація), з певним станом особи, що виступає підставою для їх застосування (наприклад, примусові заходи медичного характеру або примусове лікування) тощо.

До *ознак заходів* кримінально-правового характеру слід віднести такі:

- 1) визначеність положеннями КК України;
- 2) наявність підстави застосування заходів кримінально-правового характеру – вчинення суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення;
- 3) призначення лише судом та від імені держави (підстави призначення заходів кримінально-правового характеру визначено положеннями КК України, а порядок відбування/виконання – іншими законами чи нормативно-правовими актами);
- 4) застосування заходів кримінально-правового характеру має вимушений (примусовий), а не добровільний характер (їх застосування є обов'язком спеціально уповноважених органів чи установ).

Виходячи з положень КК України, до *заходів кримінально-правового характеру* слід віднести такі:

- 1) обмежувальні заходи, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство (Розділ XIII «Обмежувальні заходи»);

- 2) примусові заходи медичного характеру (ст. 92–95 КК України);
- 3) примусове лікування (ст. 96 КК України);
- 4) спеціальна конфіскація (ст. 96–962 КК України).

2. Відповідно до статті 91-1 КК України «Обмежувальні заходи, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство» в інтересах потерпілого від кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством, одночасно з призначенням покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, або звільненням від кримінальної відповідальності чи покарання з підстав, передбачених КК України, суд може застосувати до особи, яка вчинила домашнє насильство, один або декілька обмежувальних заходів, відповідно до якого (яких) на засудженого можуть бути покладені певні обов'язки.

Під **домашнім насильством** згідно з положеннями КК України (ст. 126-1 «Домашнє насильство») розуміється «умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи».

Разом із цим зміст термінів, які використано у цій нормі, розкривається й у положеннях спеціального закону – Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 р. № 2229-VIII

Видами обмежувальних заходів, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство, є такі:

- 1) заборона перебувати в місці спільного проживання з особою, яка постраждала від домашнього насильства;
- 2) обмеження спілкування з дитиною у разі, якщо домашнє насильство було вчинено стосовно дитини або у її присутності;
- 3) заборона наблизитися на визначену відстань до місця, де особа, яка постраждала від домашнього насильства, може постійно чи тимчасово проживати, тимчасово чи систематично перебувати у зв'язку з роботою, навчанням, лікуванням чи з інших причин;
- 4) заборона листування, телефонних переговорів з особою, яка постраждала від домашнього насильства, інших контактів через засоби зв'язку чи електронних комунікацій особисто або через третіх осіб;
- 5) направлення для проходження програми для кривдників або пробачійної програми.

Указані заходи можуть бути застосовані лише до особи, яка на момент вчинення домашнього насильства досягла 18-річного віку.

Термін застосування заходів установлено в частині 3 ст. 91-1 КК України – «на строк від одного до трьох місяців». За потреби цей строк може бути подовжений на визначений судом строк, але не більше ніж на 12 місяців.

Виходячи з порядку застосування обмежувальних заходів, призначення покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, або звільнення від кримінальної відповідальності чи покарання та контроль за поведінкою засуджених, до яких застосовано обмежувальні заходи, здійснюються органом пробації за місцем проживання засудженого, а в разі вчинення кримінального правопорушення військовослужбовцем – командиром військової частини (ч. 4 ст. 91-1 КК України).

3.1. Примусовими заходами медичного характеру є надання амбулаторної психіатричної допомоги, поміщення особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК, у спеціальний лікувальний заклад (ст. 92 КК України).

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про психіатричну допомогу» *амбулаторна психіатрична допомога* – це психіатрична допомога, що включає в себе обстеження стану психічного здоров'я осіб на підставах та в порядку, передбачених Законом та іншими законами, профілактику, діагностику психічних розладів, лікування, нагляд, догляд, медико-соціальну реабілітацію осіб, які страждають на психічні розлади, в амбулаторних умовах. Виходячи з положень цієї самої норми, *поміщення особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України, до спеціального лікувального закладу* є за своїм змістом амбулаторною психіатричною допомогою – включає в себе обстеження стану психічного здоров'я осіб на підставах та в порядку, передбачених законом, діагностику психічних розладів, лікування, нагляд, догляд, медико-соціальну реабілітацію осіб, які страждають на психічні розлади, і надається в стаціонарних умовах понад 24 години поспіль.

Застосування примусових заходів медичного характеру має відповідати визначеним законодавством принципам, ключовим із яких є презумпція психічного здоров'я. Згідно зі ст. 3 Закону України «Про психіатричну допомогу» кожна особа вважається такою, яка не має психічного розладу, доки наявність такого розладу не буде встановлено на підставах та в порядку, передбачених цим Законом та іншими законами України.

3.2. За своєю правовою природою примусові заходи медичного характеру, як і покарання, є примусовим заходом.

Однак за своїм змістом, сутністю, цілями примусові заходи медичного характеру відрізняються від покарання. Так, покарання застосовується до винного у вчиненні кримінального правопорушення. Питання про винність підсудного і застосування до нього покарання вирішується обвинувальним вироком. Примусові заходи медичного характеру застосовуються щодо осіб, які страждають на психічний розлад, що виключає осудність, у зв'язку із чим такі особи становлять небезпеку для суспільства через свій психічний стан і характер вчиненого суспільно небезпечного діяння. Однак особи, які страждають на будь-який психічний розлад, що виключає осудність, не є суб'єктом кримінального правопорушення, отже, не можуть підлягати

кримінальній відповідальності та покаранню. Вчинене психічно хворим суспільно небезпечне діяння не розглядається як кримінальне правопорушення, а сам психічно хворий не вважається кримінальним правопорушником, тому що факт визнання особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, неосудною вказує на неможливість покладання на неї вини і кримінальної відповідальності, тому що вина є показником вчинення кримінального правопорушення, за який суб'єкт несе кримінальну відповідальність.

3.3. Із юридичної точки зору слід також розрізняти примусові заходи медичного характеру та інші схожі юридичні інститути цивільного та цивільного процесуального права, хоча у медичному аспекті суть лікувальних заходів не відрізняється. Так, згідно з ч. 6 ст. 284 ЦК України надання фізичній особі психіатричної допомоги здійснюється відповідно до закону. Таким є зазначений вище Закон України «Про психіатричну допомогу», який поряд із примусовими заходами медичного характеру передбачає: 1) амбулаторну психіатричну допомогу в примусовому порядку (яка надається без усвідомленої згоди особи або без згоди її законного представника) (ч. 2 ст. 12); 2) госпіталізацію особи до психіатричного закладу у примусовому порядку (ч. 3 ст. 13, ст. 14).

Хоча за назвою та за видами примусових заходів медичного характеру вони збігаються, але підстави для застосування зазначених форм медичної допомоги не охоплюють юридичний факт вчинення такою особою суспільно-небезпечного діяння. Підставою для амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку є встановлення в особи тяжкого психічного розладу, внаслідок чого вона завдасть значної шкоди своєму здоров'ю через погіршення психічного стану в разі ненадання їй психіатричної допомоги, а для госпіталізації особи до психіатричного закладу в примусовому порядку – встановлення в особи тяжкого психічного розладу, внаслідок чого вона: вчинює чи виявляє реальні наміри вчинити дії, що становлять безпосередню небезпеку для неї чи оточуючих, або неспроможна самотійно задовольняти свої основні життєві потреби на рівні, який забезпечує її життєдіяльність. Застосовуються ці форми психіатричної допомоги за рішенням суду (крім госпіталізації особи до психіатричного закладу в примусовому порядку на строк тривалістю до 24 годин) на підставі Закону України «Про психіатричну допомогу» та в порядку, встановленому Цивільним процесуальним кодексом України.

Важливою ознакою примусових заходів медичного характеру є *їх мета* – обов'язкове лікування особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого КК України, а також запобігання вчиненню нею суспільно небезпечних діянь.

Зазначені заходи не тягнуть судимості й не мають на меті покарання, а застосовуються для лікування й соціальної адаптації душевно хворих, запобігання вчиненню ними нових суспільно небезпечних діянь, а також для

охорони них самих. Вони застосовуються незалежно від бажання хворого, його законних представників чи родичів, змінюються й припиняються лише судом.

3.4. Підставою застосування примусових заходів медичного характеру є:

1) вчинення суспільно небезпечного діяння, ознаки якого передбачено в статтях Особливої частини КК (п. 1 ст. 93 КК України), або кримінального правопорушення (пп. 2 та 3 ст. 93 КК України);

2) наявність у особи психічного захворювання (особа в момент вчинення суспільно небезпечного діяння перебувала у стані неосудності; у стані обмеженої осудності; у стані осудності, але захворіли на психічну хворобу до постановлення вироку або під час відбування покарання)

3) визнання судом особи такою, що становить небезпеку для себе чи інших осіб.

3.5. У ст. 94 КК передбачено вичерпний перелік примусових заходів медичного характеру. Ними є:

1) надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку – може бути застосоване до особи, яка за станом свого психічного здоров'я не потребує госпіталізації до психіатричного закладу;

2) госпіталізація до психіатричного закладу із звичайним наглядом – може бути застосована щодо психічно хворого, який за своїм психічним станом і характером вчиненого суспільно небезпечного діяння потребує тримання в психіатричному закладі і лікування в примусовому порядку;

3) госпіталізація до психіатричного закладу з посиленням нагляду може бути застосована щодо психічно хворого, який вчинив суспільно небезпечне діяння, не пов'язане з посяганням на життя інших осіб, і за своїм психічним станом не становить загрози для суспільства, але потребує тримання в психіатричному закладі та лікування в умовах посиленого нагляду;

4) госпіталізація до психіатричного закладу із суворим наглядом може бути застосована щодо психічно хворого, який вчинив суспільно небезпечне діяння, пов'язане з посяганням на життя інших осіб, а також щодо психічно хворого, який за своїм психічним станом і характером вчиненого суспільно небезпечного діяння становить особливу небезпеку для суспільства і потребує тримання в психіатричному закладі в умовах суворого нагляду.

Обрання конкретного примусового заходу визначається судом, виходячи з: 1) характеру та тяжкості захворювання; 2) тяжкості вчиненого діяння; 3) ступеня небезпечності психічно хворого для себе або інших осіб.

Якщо суд не визнає за необхідне застосування примусового заходу медичного характеру, він може передати особу на піклування родичам або опікунам з обов'язковим лікарським наглядом (ч. 6 ст. 94 КК України). Такий нагляд не є примусовим заходом медичного характеру.

3.6. *Примусові заходи медичного характеру застосовуються без вказівки на тривалість перебування в психіатричних закладах.* Таке лікування має тривати до видужання або зміни ступеня тяжкості захворювання, коли особа перестає бути небезпечною для себе або інших осіб.

У ст. 95 КК України передбачено умови, за яких примусові заходи медичного характеру можуть бути *продовжені, змінені або взагалі припинені.* Ці питання вирішуються тільки судом за заявою представника психіатричного закладу (лікаря-психіатра), який надає особі психіатричну допомогу або за заявою особи, до якої застосовуються примусові заходи медичного характеру, її захисника або законного представника у разі, якщо така особа за станом свого здоров'я не може усвідомлювати свої дії (бездіяльність) чи керувати ними, в тому числі не може усвідомлено подати до суду відповідну заяву.

Особи, до яких застосовані примусові заходи медичного характеру, підлягають огляду комісією лікарів-психіатрів не рідше одного разу на 6 місяців для вирішення питання про наявність підстав для звернення до суду із заявою про припинення або про зміну застосування такого заходу.

У разі відсутності підстав для припинення або зміни застосування примусового заходу медичного характеру представник закладу з надання психіатричної допомоги (лікар-психіатр), який надає особі таку психіатричну допомогу, направляє до суду заяву, до якої додається висновок комісії лікарів-психіатрів, який містить обґрунтування про необхідність продовження застосування примусового заходу медичного характеру. У разі необхідності продовження застосування примусового заходу медичного характеру понад 6 місяців представник закладу з надання психіатричної допомоги (лікар-психіатр), який надає особі таку психіатричну допомогу, повинен направити до суду за місцем знаходження закладу з надання психіатричної допомоги заяву про продовження застосування примусового заходу. До заяви додається висновок комісії лікарів-психіатрів, який містить обґрунтування про необхідність продовження надання особі такої психіатричної допомоги. В подальшому продовження застосовування примусового заходу медичного характеру проводиться кожного разу на строк, який не може перевищувати 6 місяців.

Особи, до яких застосовуються примусові заходи медичного характеру, мають право звертатися до суду із заявою про зміну або припинення застосування примусових заходів медичного характеру не частіше одного разу на 6 місяців та незалежно від того, чи розглядалося судом це питання в зазначений період.

Особа, до якої застосовуються примусові заходи медичного характеру, має право звернутися до обраного нею незалежного лікаря-психіатра з метою отримання висновку про стан свого психічного здоров'я. У висновку незалежного лікаря-психіатра мають бути зазначені підстави для зміни або припинення застосування примусових заходів медичного характеру. У разі відсутності таких підстав у висновку обґрунтовується необхідність продовження застосування примусових заходів медичного характеру

За змістом ст. 95 КК України, ст. 19 Закону України «Про психіатричну допомогу» зміна примусового заходу медичного характеру може полягати лише в його пом'якшенні у зв'язку з поліпшенням психічного стану особи (наприклад, у переведенні її з психіатричного закладу з посиленним наглядом до закладу зі звичайним наглядом) чи у скороченні строку перебування у психіатричному закладі.

Відповідно до частин 3 та 4 ст. 95 КК України у разі *припинення* застосування примусових заходів медичного характеру можливі три різних наслідки:

якщо припинення відбувається через *зміну психічного стану особи на краще*, суд може передати її на піклування родичам або опікунам з обов'язковим лікарським наглядом;

якщо припинення відбувається через *видужання осіб, які вчинили злочину стані осудності, але захворіли на психічну хворобу до постановлення вироку*, то такі особи підлягають покаранню на загальних засадах;

якщо припинення відбувається через *видужання осіб, які захворіли на психічну хворобу під час відбування покарання*, то вони можуть підлягати подальшому відбуванню покарання.

4. Під примусовим лікуванням розуміють кримінально-правовий захід державного примус, що застосовується судом поряд із призначеним покаранням до осіб, які вчинили кримінальні правопорушення та страждають на захворювання, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб з метоювилікування засуджених, профілактики цієї хвороби, а також запобіганню вчиненню останніми суспільно небезпечних діянь (ст. 96 КК України).

Підставою для застосування примусового лікування, передбаченого ст. 96 КК України, є сукупність юридичного і медичного критеріїв – встановлення у діянні винного складу кримінального правопорушення та наявності у нього хвороби, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб, а **умовами** – висновок судово-медичної експертизи про наявність у суб'єкта кримінального правопорушення такої хвороби, його потребу в лікуванні та засудження такої особи до покарання будь-якого виду.

У разі призначення покарання у виді позбавлення волі або обмеження волі примусове лікування здійснюється за місцем відбування покарання. У разі призначення інших видів покарань примусове лікування здійснюється у спеціальних лікувальних закладах.

5. У літературі висловлені різні погляди на юридичну природу та функціональне призначення спеціальної конфіскації. Так, на думку першої групи вчених, спеціальна конфіскація є кримінальним процесуальним заходом, а її мета полягає лише в тому, щоб у майбутньому ніхто не міг використовувати відповідні предмети для вчинення кримінальних правопорушень, тобто в забезпеченні безпеки. Інші криміналісти вважають доцільним віднесення спеціальної конфіскації не до переліку покарань, а до інших заходів кримінально-правового характеру, що мають бути врегульовані нормами Загальної частини КК. І, нарешті, представники третьої групи

дослідників розглядають спеціальну конфіскацію як додатковий вид покарання, що має всі ознаки покарання, підвищує репресивний ефект основного покарання та виконує превентивну функцію.

Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» від 18 квітня 2013 р. № 222-УІІ, що набрав чинності 15 грудня 2013 р., запроваджено спеціальну конфіскацію у Загальну частину КК як поняття, що належить до «інших заходів кримінально-правового характеру» поряд із примусовими заходами медичного характеру та примусовим лікуванням (розділ XIV Загальної частини).

Поняття спеціальної конфіскації як іншого заходу кримінально-правового характеру регламентується ст. 96-1 КК України. Згідно з цією статтею **спеціальною конфіскацією** є примусове безоплатне вилучення за рішенням суду у власність держави грошей, цінностей та іншого майна за умови вчинення кримінального правопорушення у випадках, передбачених в Особливій частині КК України.

Відмінність конфіскації майна як виду покарання і конфіскації (спеціальної конфіскації), як іншого заходу кримінально-правового характеру.

1) сфера застосування іншого заходу, ширша, ніж сфера впливу покарання з аналогічною назвою;

2) спеціальна конфіскація регулює (відновлює) іншу сторону праввідносин, порушених в результаті вчинення кримінального правопорушення. Так, якщо конфіскація-покарання виступає інструментом відновлення соціальної справедливості, то конфіскація – інший захід насамперед відновлює матеріальне (економічне) становище сторін, що існувало до вчинення кримінального правопорушення. Спеціальна конфіскація – інший захід застосовується разом із конфіскацією-покаранням і не може бути застосована замість нього.

Умовами застосування спеціальної конфіскації є такі:

1) вчинення умисного кримінального правопорушення або суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України, за які передбачено основне покарання у виді позбавлення волі або штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

2) вчинення кримінального правопорушення або суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого частиною першою статті 150, статтею 154, частинами другою і третьою статті 159-1, частиною першою статті 190, статтею 192, частиною першою статей 204, 209-1, 210, частинами першою і другою статей 212, 212-1, частиною першою статей 222, 229, 239-1, 239-2, частиною другою статті 244, частиною першою статей 248, 249, частинами першою і другою статті 300, частиною першою статей 301, 302, 310, 311, 313, 318, 319, 362, статтею 363, частиною першою статей 363-1, 364-1, 365-2 КК України.

Спеціальна конфіскація застосовується **на підставі**:

- 1) обвинувального вироку суду;
- 2) ухвали суду про звільнення особи від кримінальної відповідальності;
- 3) ухвали суду про застосування примусових заходів медичного характеру;
- 4) ухвали суду про застосування примусових заходів виховного характеру.

У випадках, коли об'єктом спеціальної конфіскації є майно, вилучене з цивільного обороту, вона може бути застосована на підставі:

- 1) ухвали суду про закриття кримінального провадження з інших підстав, аніж звільнення особи від кримінальної відповідальності;
- 2) ухвали суду, постановленої в порядку частини дев'ятої статті 100 Кримінального процесуального кодексу України, за клопотанням слідчого чи прокурора, якщо кримінальне провадження закривається ними.

Предметом спеціальної конфіскації можуть бути гроші, цінності й інше майно, які:

- 1) одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна;
- 2) призначалися (використовувалися) для схилення особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення або винагороди за його вчинення;
- 3) були предметом кримінального правопорушення, крім тих, що повертаються власнику (законному володільцю), а у разі, коли його не встановлено, - переходять у власність держави;
- 4) були підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення, крім тих, що повертаються власнику (законному володільцю), який не знав і не міг знати про їх незаконне використання.

Питання для самоконтролю:

1. Поняття, ознаки та види заходів кримінально-правового характеру щодо фізичних осіб.
2. Обмежувальні заходи: поняття, види, порядок застосування.
3. Поняття примусових заходів медичного характеру. Мета примусових заходів медичного характеру та їх юридична природа.
4. Види примусових заходів медичного характеру.
5. Підстави, умови та порядок застосування примусових заходів медичного характеру.
6. Продовження, зміна або припинення застосування примусових заходів медичного характеру.
7. Поняття, цілі примусового лікування та його юридична природа.
8. Поняття спеціальної конфіскації.
9. Випадки застосування спеціальної конфіскації.

Тема 17

Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб

План

1. Поняття заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб.
2. Підстави й умови застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб.
3. Види заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб.

Рекомендована література: [14; 22; 27; 30; 31; 61; 91; 93; 98; 156].

Основні категорії: заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб; строк давності; штраф; конфіскація майна; ліквідація.

1. Згідно з чинним кримінальним законодавством України забезпечення охорони найбільш важливих соціальних цінностей і благ від потенційно можливих кримінальних загроз здійснюється шляхом застосування низки каральних та альтернативних їм інших некаральних заходів кримінально-правового характеру, у тому числі й тих, що репрезентовані в Розділі XVI-I Загальної частини КК України «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб».

Запровадження у Загальній частині КК України цих інших заходів кримінально-правового характеру стало наслідком виконання Україною Плану заходів з реалізації рекомендацій, які містяться у другій оцінці Європейської Комісії прогресу України у виконанні I-ї (законодавчої) фази Плану дій щодо лібералізації ЄС візового режиму, а також у зв'язку з необхідністю виконання рекомендацій європейських експертів щодо забезпечення спеціальної конфіскації у предикатних злочинах, удосконалення положень антикорупційного законодавства тощо. Визначаючи поняття заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, необхідно виходити з того, що вони не є покаранням юридичної особи і, як наслідок, ні в якому разі не можуть вважатись проявом (формою) кримінальної відповідальності.

Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб – це передбачені КК України примусові або такі, що ґрунтуються на недоцільності здійснення подальшого кримінального провадження, засоби впливу на юридичну особу у разі вчинення її уповноваженою особою будь-якого із кримінальних правопорушень, передбачених статтею 96-3 КК України, що тягнуть негативні для юридичної особи наслідки майнового чи організаційно-правового характеру або унеможливають їх настання, і застосовуються поряд з призначенням уповноваженій особі покарання (звільненням від нього) або разом зі звільненням її від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності.

Метою заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб є відновлення правовідносин, порушених учиненням будь-якого кримінального правопорушення, зазначеного у статті 96-3 КК України, а також запобігання вчиненню уповноваженою особою юридичної особи будь-якого нового кримінального правопорушення з тих, які зазначено у цій статті КК України.

Ознаки заходів кримінально-правового характеру

1) реалізуються в межах кримінально-правових відносин, за своєю суттю є кримінально-правовими заходами;

2) підставою для застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичної особи є вчинення уповноваженою не лише будь-якого з кримінальних правопорушень, передбачених у статті 96-3 КК України, але й його вчинення такою особою саме від імені та/або в інтересах юридичної особи. Окрему підставу для застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичної особи також становить незабезпечення виконання покладених на уповноважену особу обов'язків щодо вжиття заходів із запобігання корупції, що призвело до вчинення будь-якого з окремих кримінальних правопорушень, передбачених у статті 96-3 КК України;

3) мають примусовий характер (ст. ст. 96-7–96-9 КК України – у такому разі вони тягнуть настання негативних для юридичної особи наслідків майнового або організаційно-правового характеру) або ґрунтуються на недоцільності здійснення подальшого кримінального провадження внаслідок певних обставин і поведінки уповноваженої особи (ст. 96-5 КК України – у цьому випадку унеможлиблюється настання таких негативних наслідків);

4) не є покаранням;

5) не тягнуть настання для юридичної особи судимості і не є проявом (формою) кримінальної відповідальності;

6) мають субсидіарний характер, тобто завжди залежить від призначення покарання (звільнення від покарання чи його відбування) щодо її уповноваженої особи. Застосування заходів щодо юридичної особи, що ґрунтуються на недоцільності здійснення подальшого кримінального провадження, як правило, залежить від її звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 96-5 КК України, ч. 3 ст. 284 КПК України);

7) можуть бути застосовані тільки судом.

2. Згідно з чинною редакцією статті 96-3 КК України **підставами** для застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичної особи є такі:

1) вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого із кримінальних правопорушень, передбачених у статтях 209 і 306, частинах першій і другій статті 368-3, частинах першій і другій статті 368-4, статтях 369 і 369-2 КК України;

2) незабезпечення виконання покладених на її уповноважену особу законом або установчими документами юридичної особи обов'язків щодо вжиття заходів із запобігання корупції, що призвело до вчинення будь-якого із кримінальних правопорушень, передбачених у статтях 209 і 306, частинах першій і другій статті 368-3, частинах першій і другій статті 368-4, статтях 369 і 369-2 КК України;

3) вчинення її уповноваженою особою від імені юридичної особи будь-якого із кримінальних правопорушень, передбачених статтями 111-1, 258-258-5 КК України;

4) вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого із кримінальних правопорушень, передбачених статтями 109, 110, 113, 114-2, 146, 147, частинами другою - четвертою статті 159-1, статтями 160, 260, 262, 436, 437, 438, 442, 444, 447 КК України;

5) вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого із кримінальних правопорушень, передбачених статтями 255, 343, 345, 347, 348, 349, 376-379, 386 КК України;

б) вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи будь-якого із кримінальних правопорушень, передбачених статтями 152-156-1, 301-1-303 КК України.

Під уповноваженими особами юридичної особи слід розуміти службових осіб юридичної особи, а також інших осіб, які відповідно до закону, установчих документів юридичної особи чи договору мають право діяти від імені юридичної особи.

Кримінальні правопорушення, передбачені статтями 109, 110, 113, 146, 147, 152-156-1, частинами другою - четвертою статті 159-1, статтями 160, 209, 255, 260, 262, 301-1-303, 306, 343, 345, 347, 348, 349, частинами першою і другою статті 368-3, частинами першою і другою статті 368-4, статтями 369, 369-2, 376-379, 386, 436, 437, 438, 442, 444, 447 КК України, визнаються вчиненими в інтересах юридичної особи, якщо вони призвели до отримання нею неправомірної вигоди або створили умови для отримання такої вигоди, або були спрямовані на ухилення від передбаченої законом відповідальності.

Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичної особи не можуть бути застосовані до неї *за наявності таких обставин*.

По-перше, не можуть бути застосовані судом заходи кримінально-правового характеру до юридичних осіб публічного права або міжнародних організацій у випадку вчинення їх уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого із кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 209 і 306, ч. 1 і 2 ст. 368-3, ч. 1 і 2 ст. 368-4, ст. 369 і 369-2 КК України або у разі незабезпечення виконання покладених на уповноважену особу законом або установчими документами юридичної особи обов'язків щодо вжиття заходів із запобігання корупції, що призвело до вчинення одного із кримінальних правопорушень з указаного переліку (ч. 1 ст. 96-4 КК України).

По-друге, вчинення уповноваженою особою юридичної особи від імені та в інтересах такої особи кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 109, 110, 113, 146, 147, 160, 260, 262, 258–258-5, 436, 436-1, 437, 438, 442, 444, 447 КК України (ст. 96-9 КК України), обумовлює неможливість застосування до юридичної особи-суб'єкта приватного й публічного права резидентів і нерезидентів України, а також міжнародних організацій такого основного заходу кримінально-правового характеру, як штраф (ст. 96-7 КК України). Останній застосовується до вказаних суб'єктів кримінально-правових відносин лише у разі, коли регулятивним законодавством не передбачається можливість припинення діяльності відповідної категорії юридичних осіб на підставі рішення суду. Але у такому разі відсутність у регулятивному законодавстві можливості припинення діяльності такої категорії юридичних осіб, водночас свідчить про наявність окремої обставини, що унеможлиблює застосування судом таких заходів кримінально-правового характеру щодо юридичної особи, як ліквідація та конфіскація майна.

По-третє, вчинення уповноваженою особою юридичної особи від імені та в інтересах цієї особи кримінального правопорушення, передбаченого частинами 2–4 ст. 159-1 КК України, виключає можливість застосування такого основного заходу кримінально-правового характеру, як ліквідація, та додаткового заходу – конфіскації майна. У свою чергу, вчинення уповноваженою особою юридичної особи від імені та в інтересах цієї особи злочину, передбаченого ст. 436-1 КК України, унеможлиблює застосування штрафу як основного заходу кримінально-правового характеру, оскільки вказівка на нього відсутня у переліку кримінальних правопорушень, передбачених у статті 96-3 КК України.

По-четверте, виключає можливість застосування до юридичної особи будь-якого заходу кримінально-правового характеру закриття кримінального провадження щодо уповноваженої особи юридичної особи на стадії судового слідства (ст. ст. 45–48, ч. 6 ст. 258, ч. 2 ст. 258-3, ч. 4 ст. 258-5, ч. 6 ст. 260 КК України), оскільки згідно з частиною 3 ст. 284 КПК України провадження щодо юридичної особи підлягає закриттю у разі закриття кримінального провадження щодо уповноваженої особи юридичної особи.

По-п'яте, можливість застосування примусових заходів кримінально-правового характеру щодо юридичної особи виключається у зв'язку зі звільненням її від застосування заходів кримінально-правового характеру на підставі статті 96-5 КК України.

Таким чином, з урахування зазначеного можна зробити висновок, що за наявності передбачених законом підстав заходи кримінально-правового характеру щодо юридичної особи можуть бути застосовані до цієї особи за умов відсутності:

- а) обставин, що виключають можливість їх застосування;
- б) підстав для звільнення юридичної особи від застосування примусових заходів кримінально-правового характеру.

3. Передбачені розділом XVI-I Загальної частини КК України заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб можуть бути поділені на такі **види**:

1) примусові заходи кримінально-правового характеру щодо юридичної особи;

2) заходи кримінально-правового характеру, що ґрунтуються на недоцільності здійснення подальшого кримінального провадження щодо юридичної особи.

До примусових заходів кримінально-правового характеру щодо юридичної особи належать такі: 1) штраф (ст. 96-7); 2) конфіскація майна (96-8); 3) ліквідація (96-9).

До юридичних осіб штраф і ліквідація можуть бути застосовані лише як *основні заходи кримінально-правового характеру*, а конфіскація майна – виключно як *додатковий* (ст. 96-6 КК України).

Штраф – це грошова сума, що сплачується юридичною особою на підставі судового рішення.

Суд застосовує штраф, виходячи з двократного розміру незаконно одержаної неправомірної вигоди (ст. 96-7 КК України). У разі коли неправомірну вигоду не було одержано, або її розмір неможливо обчислити, суд, залежно від ступеня тяжкості кримінального правопорушення, вчиненого уповноваженою особою юридичної особи, застосовує штраф у таких розмірах:

за кримінальний проступок – від п'яти до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

за нетяжкий злочин – від десяти до двадцяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

за тяжкий злочин – від двадцяти до сімдесяти п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

за особливо тяжкий злочин – від сімдесяти п'яти до ста тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

З урахуванням майнового стану юридичної особи суд може застосувати штраф із розстрочкою виплати певними частинами строком до трьох років.

Ліквідація юридичної особи застосовується судом у разі вчинення її уповноваженою особою будь-якого із кримінальних правопорушень, передбачених статтями 109, 110, 111-1, 113, 146, 147, 152-156-1, 160, 209, 255, 258-258-5, 301-1-303, 260, 262, 306, 436, 436-1, 437, 438, 442, 444, 447 КК України.

Конфіскація майна полягає у примусовому безоплатному вилученні у власність держави майна юридичної особи й застосовується судом у разі ліквідації юридичної особи згідно з КК України (ст. 96-8 КК України).

Зазначені примусові заходи кримінально-правового характеру застосовуються судом з урахуванням загальних і спеціальних правил застосування.

Статтею 96-10 КК України визначено *загальні правила* застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру у вигляді штрафу

або ліквідації. Зі змісту цієї статті вбачається, що суд під час застосування до юридичної особи примусових заходів кримінально-правового характеру зобов'язаний враховувати: а) ступінь тяжкості вчиненого її уповноваженою особою кримінального правопорушення; б) ступінь здійснення кримінально протиправного наміру; в) розмір завданої шкоди; г) характер і розмір неправомірної вигоди, яка була отримана або могла бути отримана юридичною особою; ґ) вжиті юридичною особою заходи для запобігання кримінального правопорушення.

Спеціальні правила застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб встановлено у статті 96-11 КК України.

За сукупністю кримінальних правопорушень в межах одного провадження суд, застосувавши до юридичної особи заходи кримінально-правового характеру за кожне кримінальне правопорушення окремо, визначає остаточний основний захід шляхом поглинення менш суворого заходу більш суворим.

При застосуванні до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру за злочин за наявності невиконаного заходу за попереднім вироком (вироками) суду кожне з них виконується самостійно, крім випадків застосування судом ліквідації юридичної особи згідно КК України.

Заходи кримінально-правового характеру, що ґрунтуються на недоцільності здійснення подальшого кримінального провадження щодо юридичної особи репрезентовано звільненням юридичної особи від застосування заходів кримінально-правового характеру у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 96-5 КК України).

Звільнення юридичної особи від застосування заходів кримінально-правового характеру у зв'язку із закінченням строків давності може здійснюватись за наявності підстав і відповідних умов його здійснення.

Підставою такого звільнення юридичної особи є закінчення встановлених законом строків давності здійснення кримінального провадження щодо такої особи, зокрема:

- 1) три роки - у разі вчинення кримінального проступку;
- 2) п'ять років - у разі вчинення нетяжкого злочину;
- 3) десять років - у разі вчинення тяжкого злочину;
- 4) п'ятнадцять років - у разі вчинення особливо тяжкого злочину.

Умовами звільнення юридичної особи від застосування примусових заходів кримінально-правового характеру є невчинення уповноваженою особою протягом установлених законом строків давності повторно будь-якого кримінального правопорушення, зазначених у статті 96-3 КК України, а також відсутність факту переховування уповноваженої особи від органів досудового слідства й суду.

Перебіг давності застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру зупиняється, якщо її уповноважена особа, яка вчинила будь-яке кримінальне правопорушення, зазначене у статті 96-3 КК України, переховується від органів досудового слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності та її місцезнаходження невідоме.

У таких випадках перебіг давності відновлюється з дня встановлення місцезнаходження цієї уповноваженої особи.

Перебіг давності застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру переривається, якщо до закінчення передбачених строків її уповноважена особа повторно вчинила будь-яке кримінальне правопорушення, зазначене у статті 96-3 КК України.

Питання для самоконтролю:

1. Підстави для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру.

2. Юридичні особи, до яких застосовуються заходи кримінально-правового характеру.

4. Підстави для звільнення юридичної особи від застосування заходів кримінально-правового характеру.

5. Обчислення строків давності звільнення юридичної особи від застосування до неї заходів кримінально-правового характеру.

6. Види заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб.

7. Загальні правила застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру.

8. Застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру за сукупністю кримінальних правопорушень.

Тема 18

Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх

План

1. Особливості звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності.
2. Види покарань, які застосовуються до неповнолітніх і особливості їх призначення.
3. Особливості звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування.
4. Погашення і зняття судимості.

Рекомендована література: [48; 68; 105; 119; 146].

Основні категорії: звільнення від кримінальної відповідальності; примусові заходи виховного характеру; строки давності; штраф; громадські роботи; виправні роботи; арешт; позбавлення волі на певний строк; звільнення від покарання; звільнення від відбування покарання; погашення судимості; зняття судимості.

1. Суд може застосовувати до неповнолітніх різні види звільнення від кримінальної відповідальності з числа тих, які застосовуються до дорослих

осіб (статті 45-48 КК України). Особливість звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності полягає у можливості суду застосувати до них примусові заходи виховного характеру як альтернативу кримінальному покаранню.

Звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру.

Підставою звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру виступає *можливість їх виправлення без призначення покарання.*

Необхідними правовими умовами застосування є:

- 1) вчинення кримінального правопорушення вперше;
- 2) діяння особи є кримінальним проступком або необережним нетяжким злочином.

У цих випадках до неповнолітніх застосовують примусові заходи виховного характеру, передбачені у ч. 2 ст. 105 КК України, які *не є кримінальним покаранням.*

Обов'язковими ознаками цих заходів є: 1) передбаченість їх кримінальним законом – ч. 2 ст. 105 КК України; 2) застосування їх тільки судом; 3) тільки до неповнолітніх, що вчинили кримінальне правопорушення; 4) відсутність у цих заходах ознак кримінального покарання.

У ч. 2 ст. 105 КК України міститься **вичерпний перелік** примусових заходів виховного характеру: 1) застереження; 2) обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього; 3) передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їх прохання; 4) покладення на неповнолітнього, який досяг п'ятнадцятирічного віку і має майно, кошти або заробіток, обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків; 5) направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, але на строк, що не перевищує трьох років.

Примусові заходи виховного характеру застосовуються до **двох категорій осіб**:

1) які вчинили кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин у віці 14-18 років;

2) які у віці від 11 років, до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, вчинили суспільно небезпечне діяння, передбачене Особливою частиною КК України.

Відповідно до ч. 3 ст. 105 КК України залежно від конкретних обставин вчиненого кримінального правопорушення й особи неповнолітнього суд може застосувати до нього одночасно декілька примусових заходів виховного характеру. Поряд із цими заходами ч. 4 ст. 105 КК України надає суду право, якщо він вважає це необхідним, призначити неповнолітньому вихователя.

У ч. 3 ст. 97 КК України встановлено, що у разі ухилення неповнолітнього від виконання призначених йому примусових заходів виховного характеру ці заходи скасовуються судом і він притягається до кримінальної відповідальності.

Звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності.

Загальні підстави звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності визначені у ст. 49 КК України.

Особливості застосування:

1) можливість застосування до осіб, які не досягли до вчинення кримінального правопорушення вісімнадцяти років, незалежно від їх віку на момент вирішення питання про звільнення;

2) встановлення для цих осіб менш тривалих строків давності: а) два роки - у разі вчинення кримінального проступку; б) п'ять років - у разі вчинення нетяжкого злочину; в) сім років - у разі вчинення тяжкого злочину; г) десять років - у разі вчинення особливо тяжкого злочину.

2. Закон передбачає вичерпний перелік видів покарань, які можуть бути застосовані до неповнолітнього. Відповідно до ч. 1 ст. 98 КК України це такі основні покарання: 1) штраф; 2) громадські роботи; 3) виправні роботи; 4) арешт; 5) позбавлення волі на певний строк.

На підставі ч. 2 цієї статті до неповнолітнього можуть бути застосовані і додаткові покарання у виді штрафу і позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. При цьому, як зазначив Пленум Верховного Суду України в постанові від 16 квітня 2004 р. «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх», інші основні та додаткові покарання до неповнолітніх не застосовуються, навіть якщо на час розгляду справи судом вони досягли повноліття.

Штраф (ст. 99 КК України).

1) застосовується лише до неповнолітніх, що мають самостійний дохід, власні кошти або майно, на яке може бути звернене стягнення;

2) може бути призначений у межах від тридцяти до п'ятисот встановлених законом неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з обов'язковим урахуванням судом тяжкості вчиненого кримінального правопорушення та матеріального стану неповнолітнього.

Громадські роботи (ч. 1 ст. 100 КК України).

1) полягають у виконанні засудженим суспільно корисних робіт у вільний від навчання чи основної роботи час;

2) призначаються неповнолітньому у віці від 16 до 18 років на строк від 30 до 120 годин, тривалістю не більше 2 годин щодня.

Виправні роботи (ч. 2 ст. 100 КК України).

1) призначаються неповнолітній особі віком від 16 до 18 років строком від 2 місяців до 1 року з відрахуванням із заробітку засудженої особи в доход держави в розмірі, встановленому вироком суду, в межах від 5% до 10%.

Арешт (ст. 101 КК України).

1) полягає у триманні неповнолітнього, котрий на момент постановлення вироку досяг 16 років, в умовах ізоляції в спеціально пристосованих установах на строк від 15 до 45 діб.

Позбавлення волі (ст. 102 КК України).

1) не може бути призначене неповнолітньому, який вчинив кримінальний проступок;

2) призначається залежно від тяжкості злочину: а) за нетяжкий злочин - на строк не більше чотирьох років; б) за тяжкий злочин - на строк не більше семи років; в) за особливо тяжкий злочин - на строк не більше десяти років; г) за особливо тяжкий злочин, поєднаний з умисним позбавленням життя людини, - на строк до п'ятнадцяти років

3) неповнолітні відбувають покарання у виховних колоніях.

Крім загальних засад призначення покарання (статті 65–67 КК України), суд при призначенні покарання неповнолітньому повинен урахувувати умови його життя і виховання, вплив дорослих, рівень розвитку та інші особливості особи неповнолітнього.

3. Звільнення від покарання охоплює:

1) звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ст. 105 КК України);

2) звільнення від призначеного покарання у зв'язку з усуненням караності діяння та пом'якшенням покарання (частини 2 і 3 ст. 74 КК України);

3) звільнення від покарання за хворобою (ст. 84 КК України);

4) звільнення від покарання на підставі закону про амністію або акта помилування (ст.ст. 85-87 КК України).

Звільнення від відбування покарання включає до свого змісту:

1) звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 104 КК України);

2) звільнення від відбування покарання у зв'язку з закінченням строків давності виконання обвинувального вироку (частини 1, 3 ст. 106 КК України);

3) умовне-дострокове звільнення від відбування покарання (ст. 107 КК України);

4) звільнення від відбування покарання на підставі закону про амністію або акта помилування (ст.ст. 85-87 КК України).

Застосування до неповнолітніх осіб останніх 3 видів звільнення від покарання, а також звільнення від відбування покарання на підставі закону про амністію або акта помилування не відрізняється від аналогічних положень щодо звільнення осіб, котрим виповнилося 18 років.

Звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру.

Підставою звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру виступає *можливість їх виправлення без застосування покарання.*

Обов'язковими умовами звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру є:

- 1) вчинення кримінального проступку або нетяжкий злочину;
- 2) наступне, після вчинення кримінального правопорушення і до винесення вироку, щире розкаяння і бездоганна поведінка.

Звільнення від відбування покарання з випробуванням допускається тільки за сукупності таких умов:

- 1) призначається покарання у виді арешту або позбавлення волі;
- 2) допускається можливість не тільки призначення, а й реального застосування таких покарань, як штраф, за умови, що його передбачено санкцією закону, за яким засуджується особа, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю;

3) враховуючи тяжкість кримінального правопорушення, особистість винного та інші обставини справи, суд дійде висновку про можливість досягнення мети покарання, встановленої ч. 2 ст. 50 КК України;

4) визначається іспитовий строк тривалістю від одного до двох років.

5) підставою звільнення від покарання з випробуванням є не вчинення особою протягом іспитового строку нового кримінального правопорушення і виконання покладених на неї обов'язків визначених ст. 76 КК України;

б) суд може покласти на конкретну особу (за її згодою або на її прохання) обов'язок щодо нагляду за засудженим та проведення з ним виховної роботи.

Звільнення від відбування покарання у зв'язку з закінченням строків давності виконання обвинувального вироку

Умови звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку:

1) застосування до осіб, які не досягли вісімнадцяти років до вчинення кримінального правопорушення, незалежно від їх віку на момент вирішення питання про звільнення від відбування покарання;

2) закінчення зазначених у законі строків;

3) відсутність факту ухилення засудженого від відбування покарання;

4) не скоєння протягом встановлених законом строків нового злочину.

Тривалість строків звільнення від відбування покарання у зв'язку з закінченням строків давності обвинувального вироку встановлюється в ч. 3 ст. 106 КК України залежно від тяжкості вчиненого кримінального правопорушення і від виду покарання, встановленого судом конкретній особі за конкретне, здійснене нею суспільно небезпечне діяння.

Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання

Основними умовами умовно дострокового звільнення від покарання є:

1) застосування до осіб, які не досягли вісімнадцяти років до вчинення кримінального правопорушення, незалежно від їх віку на момент вирішення питання про умовно-дострокове звільнення;

2) застосування до осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі;

3) доведення засудженим свого виправлення сумлінною поведінкою і ставленням до праці і навчання;

4) фактичне відбування засудженим певної частини покарання (ч. 3 ст. 107 КК України);

5) заміна невідбутної частини покарання більш м'яким не допускається.

4. Погашення та зняття судимості щодо осіб, які вчинили кримінальне правопорушення до досягнення ними вісімнадцятирічного віку, здійснюється відповідно до статей 88-91 КК України.

Особливості погашення судимості неповнолітніх:

1) погашення судимості у зв'язку із звільненням від відбування покарання з випробуванням. Так, відповідно до пунктів 1 і 2 ст. 89 України у осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням (статті 75 і 79 КК України), судимість погашається при сприятливому перебігу іспитового строку. Якщо таким особам було призначено вироком суду додаткове покарання, строк якого перевищує іспитовий строк, то судимість погашається після відбуття цього додаткового покарання;

2) погашення судимості самим фактом відбуття покарання, яке не пов'язані із позбавленням волі;

3) погашення судимості перебігом встановленого в законі строку після відбуття особою основного і додаткового покарання.

Тривалість цих строків встановлюється залежно від виду покарання і ступеня тяжкості вчиненого кримінального правопорушення. Умови звільнення: 1) відбуття основного і додаткового покарання; 2) після відбуття покарання сплив встановлених у законі строків: а) один рік – позбавлення волі за нетяжкий злочин; б) три роки – позбавлення волі за тяжкий злочин; в) п'ять років – позбавлення волі за особливо тяжкий злочин; 3) не вчинення протягом цього строку нового злочину.

Порядок обчислення строків погашення судимості визначається Розділом XIII КК України.

Зняття судимості (ч. 3 ст. 108 КК України). Задля реалізації права суду на дострокове припинення судимості у формі її зняття щодо неповнолітньої особи необхідні **такі умови:**

1) неповнолітня особа повинна відбути покарання у виді позбавлення волі за тяжкий або особливо тяжкий злочин;

2) неповнолітній повинен зразковою поведінкою і сумлінним ставленням до праці довести своє виправлення;

3) повинно сплинути не менш ніж половина строку, необхідного для погашення судимості у неповнолітнього, засудженого за тяжкий або особливо тяжкий злочин.

Питання для самоконтролю:

1. До яких категорій неповнолітніх можуть бути застосовані примусові заходи виховного характеру?

2. Які основні види покарань застосовуються до неповнолітніх?

3. Які обставини, крім загальних, суд враховує при призначенні покарання неповнолітньому?

4. У яких формах знаходить свій вияв кримінальна відповідальність щодо неповнолітнього, який вчинив суспільно небезпечне діяння?
5. Які види покарання не застосовуються до неповнолітніх?

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Нормативно - правові акти

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 131.
3. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Національного банку України щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 58 Конституції України (справа про зворотну дію в часі законів та інших нормативно-правових актів) : від 9 лютого 1999 р. *Офіційний вісник України*. 1999. № 7. Ст. 255.
4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень статті 58 Конституції України, статей 6, 81 Кримінального кодексу України (справа про зворотну дію кримінального закону в часі) : від 19 квітня 2000 р. *Офіційний вісник України*. 2000. № 39. Ст. 1662.
5. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положень частини третьої статті 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканність) : від 27 жовтня 1999 р. № 9-рп/99. *Офіційний вісник України*. 1999. № 44. Ст. 71.
6. Рішення Другого сенату Конституційного Суду України у справі за конституційними скаргами Крупка Дмитра Володимировича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 81, частини першої статті 82 Кримінального кодексу України, Костіна Володимира Володимировича, Мельниченка Олександра Степановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 82 Кримінального кодексу України та за конституційною скаргою Гогіна Віктора Івановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 81 Кримінального кодексу України (справа про перегляд вироку особі, караній на довічне позбавлення волі) : від 16 вересня 2021 № 6-р(П)/2021. *Офіційний вісник України*. 2021. № 80. Ст. 5079.
7. Про застосування амністії в Україні : Закон України від 1 жовтня 1996 № 392/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 48. Ст. 263.
8. Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності : Указ Президента України від 10 червня 1997 року № 503/97. *Офіційний вісник України*. 1997. № 24. Ст. 11.
9. Положення про порядок здійснення помилування : Указ Президента України від 21 квітня 2015 року № 223/2015. *Офіційний вісник України*. 2015. № 33. Ст. 960.

Навчальна література

10. Актуальні проблеми кримінального права : навчальний посібник / за ред. В.М. Поповича. Київ : Юрінком Інтер, 2009. 256 с.
11. Берзін П.С. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник : у 3 т. Київ : Дакор, 2018. Т. 1 : Загальні засади. 562 с.
12. Вознюк А.А. Кримінальне право України. Загальна частина : конспект лекцій / вступне слово д.ю.н., проф. О.О. Дудорова. Київ : Нац. акад. внутр. справ, «Освіта України», 2016. 236 с.
13. Гончар Т.О., Стрельцов Є.А., Чуваков О.А. Кримінальне право України. Загальна та Особлива частини : навчальний посібник. Харків : Одиссей, 2013. 264 с.
14. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право : навчальний посібник / за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваїте, 2014. 944 с.
15. Ємельянов В.П. Кримінальне право України. Загальна частина. Основні питання вчення про злочин : наук.-практ. посібник. Харків : Право, 2018. 142 с.
16. Жаровська Г.П., Ющик О.І. Кримінальне право України (Загальна частина) : навчальний посібник. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2013. 304 с.
17. Кваліфікація злочинів : навчальний посібник / Г.М. Анісімов, О.О. Володіна, І.О. Зінченко та ін. ; за ред. М.І. Панова. Харків : Право, 2016. 356 с.
18. Конопельський В.Я., Плужник О.І., Резніченко Г.С. Основи кримінального права : навчальний посібник. Одеса : ОДУВС, 2021. 302 с.
19. Кримінальне право України : Загальна частина : навчальний посібник для студентів, курсантів, аспірантів, докторантів, наук.-пед. працівників юрид. фак.закл. вищ. освіти. Видання 2-ге, змінене та доповнене. Львів, 2019. 666 с.
20. Кримінальне право України. Загальна та Особлива частини : навчальний посібник. Харків : Одиссей, 2013. 262 с.
21. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / А.А. Васильєв, Є.О. Гладкова, О.О. Житний та ін. ; за заг. ред. проф. О.М. Литвинова ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. 428 с.
22. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / В.І. Борисов, В.Я. Тацій, В.І. Тютюгін та ін. ; за ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. 5-те вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2015. 528 с.
23. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ахмедов Махір Байрам огли, Бабенко А.М. та ін. ; за заг. ред. В.Я. Конопельського, В.О. Меркулової. Одеса, ОДУВС, 2021. 452 с.
24. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / відп. ред. Є.Л. Стрельцов. – Харків : Одиссей, 2009. 328 с.
25. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за заг. ред. В.М. Бесчастного та О.М. Джужи. Київ : Дакор, 2018. 386 с.

26. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за заг. ред. О.М. Бандурки. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2011. 375 с.
27. Кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. А.С. Беніцького, В.С. Гуславського, О.О. Дудорова, Б.Г. Розовського. Київ : Істина, 2011. 1121 с.
28. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. 5-те вид., допов. Харків : Право, 2013. Т. 1: Загальна частина. 1040 с.
29. Митрофанов І.І. Загальна частина кримінального права України : навчальний посібник. Одеса : Фенікс, 2015. 576 с.
30. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д.С. Азаров, В.К. Грищук, А.В. Савченко та ін. ; за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернея. Київ : Юрінком Інтер, 2017. 1104 с.
31. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. 10-те вид., перероб. та допов. Київ : Дакор, 2018. 1360 с.
32. Постанови Пленуму Верховного Суду України у справах кримінальної спеціалізації / упоряд.: О.М. Литвинов, А.М. Яценко. Харків : Константа, 2018. 320 с.
33. Савченко А.В., Шуляк Ю.Л. Кримінальне право України. Загальна та Особлива частини (у схематичних діаграмах) : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2015. 312 с.
34. Словник Загальної частини кримінального права України / авт.-упоряд. С.Ф. Денисов, М.В. Пузиревський. Чернігів : Десна Поліграф, 2018. 536 с.
35. Словник основних кримінально-правових термінів / авт.- уклад.: І.О. Кисельов, В.В. Шаблистий, В.О. Лисенко та ін. Дніпро : Дніпропетровськ. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 388 с.
36. Топчій В.В., Дідківська Г.В., Мудряк Т.О. Кримінальне право України. Загальна частина. Навчальний посібник у схемах. Вінниця : ТВОРИ, 2019. 344 с.
37. Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. В.О. Навроцького. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 711 с.
38. Фріс П.Л. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник. Вид. 3-тє, допов. і перероб. Одеса : Фенікс, 2018. 394 с.

Спеціальна література

39. Абакумова Ю.В. Інститут співучасті у кримінальному праві України: природа, сутність, сучасні проблеми визначення : монографія. Запоріжжя : КПУ, 2012. 320 с.
40. Бажанов М.И. Множественность преступлений по уголовному праву Украины : монография. Харьков : Право, 2000. 128 с.
41. Избранные труды / сост. : В.И. Тютюгин, А.А. Байда, Е.В. Харитонова, Е.В. Шевченко ; отв. ред. В.Я. Таций. Харьков : Право, 2012. 1244 с.

42. Баулин Ю.В. Причинение вреда с согласия «потерпевшего» как обстоятельство, исключающее преступность деяния. Харьков : Кроссроуд, 2007. 93 с.
43. Баулін Ю.В. Звільнення від кримінальної відповідальності : монографія. Київ : Атіка, 2004. 296 с.
44. Беніцький А.С. Причетність до злочину : проблеми кримінальної відповідальності : монографія. Луганськ : СПД Резников В. С., 2014. 552 с.
45. Бойко А.И. Преступное бездействие. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2003. 320 с.
46. Бойко І.Й. Кримінальні покарання в Україні (ІХ–ХХ ст.) : навчальний посібник. Львів : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2013. 406 с.
47. Борисов В.І. Законодавство про кримінальну відповідальність та його чинність у часі. *Законодавство України. Науково-практичні коментарі*. 2003. № 8. С. 23–32.
48. Бурдін В.М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні : монографія. Київ : Атіка, 2004. 240 с.
49. Бурдін В.М. Осудність та неосудність (кримінально-правове дослідження) : монографія. Львів : Львів. нац. ун-т, 2010. 780 с.
50. Бурчак Ф.Г. Соучастие : социальные, криминологические и правовые проблемы : монография. Киев : Вища школа, 1986. 208 с.
51. Вереша Р.В. Випадок та помилка у кримінальному праві : науково-практичний посібник. Київ : Правова єдність, 2016. 50 с.
52. Вереша Р.В. Суб'єктивні елементи складу злочину : науково-практичний посібник. Київ : Правова єдність ; Алерта, 2015. 88 с.
53. Володарський В. Чинність кримінального законодавства України у просторі : деякі теоретичні та практичні аспекти. *Право України*. 2001. № 4. С. 91–93.
54. Галабала М.В. Кримінально-правова наука незалежної України. Проблеми загальної частини : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 238 с.
55. Глистин В.К. Проблема уголовно-правовой охраны общественных отношений (объект и квалификация преступлений). Ленинград : Изд-во Ленинград. ун-та, 1979. 129 с.
56. Голина В.В. Погашение и снятие судимости по советскому уголовному праву. Харьков : Вища школа, 1979. 137 с.
57. Голина В.В. Судимість : монографія. Харків : Харків юридичний, 2006. 384 с.
58. Горох О.П. Сучасні кримінально-правові проблеми звільнення від покарання та його відбування : монографія / за наук. ред. А.А. Музики. Київ : Дакор, 2019. 676 с.
59. Грищук В.К. Поняття, предмет, методи, завдання, функції, система, джерела та принципи українського кримінального права : навчальний посібник. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2009. 88 с.
60. Грищук В.К. Філософсько-правове розуміння відповідальності людини. Хмельницький : Хмельницьк. ун-т управління і права, 2012. 736 с.

61. Грищук В.К., Пасека О.Ф. Кримінальна відповідальність юридичних осіб : порівняльно-правове дослідження : монографія. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2013. 247 с.
62. Демидова Л.М. Кримінальна відповідальність за створення злочинної організації : монографія. Харків : ФО СПД Вапнярчук Н. М., 2005. 256 с.
63. Дудоров О. Про конституційність інституту звільнення від кримінальної відповідальності. *Вісник Академії прокуратури України*. 2009. № 1. С. 40–48.
64. Дурманов Н.Д. Давность и погашение судимости. Москва : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1939. 24 с.
65. Дурманов Н.Д. Стадии совершения преступления по советскому уголовному праву. Москва : Госюриздат, 1955. 211 с.
66. Дядькин Д.С. Соучастие в преступлении : монографія. Москва : Спутник+, 2004. 156 с.
67. Дядькин Д.С. Теоретические основы назначения уголовного наказания : алгоритмический поход. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2006. 510 с.
68. Єремій Г.О., Хряпінський П.В. Звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності : монографія / під заг. ред. П.В. Хряпінського. Запоріжжя : Альянс, 2012. 178 с.
69. Житний О.О. Деякі проблеми юрисдикції законодавства України про кримінальну відповідальність (з огляду на його співвідношення з нормами міжнародного права). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія: Право. 2011. Вип. 945. С. 220–225.
70. Житний О.О. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям : монографія. Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. 152 с.
71. Житний О.О. Кримінальне право України в міжнародному вимірі (порівняльно-правовий аналіз) : монографія. Харків : Одиссей, 2013. 376 с.
72. Зайцев О.В. Обмежена осудність у кримінальному праві України : монографія. Харків : Майдан, 2007. 240 с.
73. Зінченко І.О., Тютюгін В.І. Множинність злочинів : поняття, види, призначення покарання. Харків : ФІНН, 2008. 336 с.
74. Зінченко І.О., Тютюгін В.І. Одиначні злочини : поняття, види, кваліфікація : монографія. Харків : ФІНН, 2010. 256 с.
75. Івахненко О.А. Кримінальна відповідальність за хуліганські діяння : хуліганські злочини та склади злочинів : монографія / за заг. ред. В.П. Ємельянова. Харків : Право, 2016. 182 с.
76. Інститут покарання в кримінальному праві України : навчальний посібник / за заг. ред. О.М. Литвинова. Донецьк : Ноулідж, 2013. 214 с.
77. Кваліфікація злочинів у діяльності Національної поліції України : навч. посіб. / за заг. ред. О. М. Литвинова. Харків : Константа, 2017. 448 с.
78. Кваша О.О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. 391 с.

79. Кваша О.О., Аніщук В.В. Уявна оборона: кримінально-правова кваліфікація та відповідальність : монографія. Луцьк : Вежа ; Друк, 2012. 179 с.
80. Козлов А.П. Соучастие : традиции и реальность : монография. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. 362 с.
81. Козлов А.П. Уголовная ответственность : понятие и формы реализации. Красноярск : Красноярск. гос. аграрн. ун-т, 2013. 620 с.
82. Козлов А.П. Учение о стадиях преступления. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. 353 с.
83. Козлов А.П., Севастьянов А.П. Единичные и множественные преступления : монография. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2011. 915 с.
84. Колос М.І. Українське кримінальне право : походження, розвиток і сучасність : монографія. Київ : Освіта України, 2019. 833 с.
85. Колос О.В. Повторність злочинів у кримінальному праві України : монографія. Ірпінь : УДФС, 2018. 304 с.
86. Коржанский Н.И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны. Москва : Изд-во Акад. МВД СССР, 1980. 248 с.
87. Коржанський М.Й. Презумпція невинуватості і презумпція вини : монографія. Київ : Атіка, 2004. 216 с.
88. Костенко О.М. Культура і закон у протидії злу : монографія. Київ : Атіка, 2008. 352 с.
89. Красницький І.В. Кримінальна відповідальність як інститут кримінального права Франції та України: порівняльний аналіз. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2008. 232 с.
90. Кривоченко Л.М. Класифікація злочинів за ступенем тяжкості у кримінальному кодексі України. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 120 с.
91. Кримінально-правові заходи в Україні : підручник / за ред. О.В. Козаченка. Миколаїв : Іліон, 2015. 142 с.
92. Кудрявцев В.Н. Объективная сторона преступления. Москва : Госюриздат, 1960. 244 с.
93. Куц В.М., Сотниченко В.С. Юридична особа як об'єкт застосування кримінально-правових заходів : монографія. Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2017. 250 с.
94. Лашук Н.Р. Кримінально-правова оцінка використання захисних засобів, що вражають автономно : монографія. Львів : Бона, 2018. 253 с.
95. Лень В.В. Осудність у кримінальному праві і законодавстві : монографія. Дніпропетровськ : Дніпропетровськ. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2008. 180 с.
96. Лень В.В. Примусові заходи медичного характеру : історія, стан, тенденції. Запоріжжя : Дніпровський металург, 2010. 211 с.
97. Лень В.В., Книга М.М. Примусові заходи медичного характеру : цілі і підстави застосування. Запоріжжя : Дніпровський металург, 2011. 92 с.
98. Литвинов О.М., Митрофанов І.І. Концептуальна модель механізму реалізації кримінальної відповідальності : монографія. Харків : Золота миля, 2017. 180 с.

99. Максимович Р.Л. Поняття службової особи у кримінальному праві України : монографія. Львів : Львів. держ. у-т внутр. справ, 2008. 304 с.
100. Малиновский А.А. Сравнительное правоведение в сфере уголовного права. Москва : Междунар. отношения, 2002. 376 с.
101. Меркулова В.О. Кримінальна відповідальність : окремі теоретичні та соціально-правові аспекти : монографія. Одеса : ОЮІ ХНУВС, 2007. 225 с.
102. Митрофанов И.И. Механизм реализации уголовной ответственности. Кременчуг : Изд. ЧП Щербатых А. В., 2011. 616 с.
103. Митрофанов І.І., Притула А.М. Співучасть у злочині : навчальний посібник. Одеса : Фенікс, 2012. 205 с.
104. Мицкевич А.Ф. Уголовное наказание : понятие, цели и механизмы действия. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2005. 327 с.
105. Міжнародні та європейські стандарти застосування покарання до неповнолітніх : наук. нарис / за заг. ред. О.М. Литвинова ; Донецьк. юрид. ін-т МВС України, Кримінологічна асоціація України. Київ : Дакор, 2015. 76 с.
106. Моїсеєв О. І. Коло осіб, на яких поширюється кримінальна юрисдикція України відповідно до принципу громадянства. *Життя і право*. 2005. № 2. С. 60–64.
107. Музика А.А. Примусові заходи медичного і виховного характеру. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 1997. 127 с.
108. Муратова С.О. Судимість у системі інститутів загальної частини кримінального права України : монографія. Харків : Право, 2017. 272 с.
109. Навроцький В.О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навчальний посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 43 с.
110. Навроцький В.О. Теоретичні питання кримінально-правової кваліфікації. Київ : Атіка, 1999. 464 с.
111. Наден О.В. Теоретичні основи кримінально-правового регулювання в Україні : монографія. Харків : Право, 2012. 272 с.
112. Назаренко Г.В. Невменяемость : уголовно-релевантные психические состояния. СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. 205 с.
113. Непомнящая Т.В. Назначение уголовного наказания : теория, практика, перспективы. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2006. 781 с.
114. Никифоров Б.С. Объект преступления по советскому уголовному праву. Москва : Госюриздат, 1960. 232 с.
115. Николайченко В.В., Бытко Ю.Л. Уголовно-правовые и криминалистические аспекты множественности преступлений : монография. Саратов : Изд-во Саратов. гос. юрид. акад., 2015. 224 с.
116. Новоселов Г.П. Учение об объекте преступления. Методологические аспекты. Москва : Норма, 2001. 208 с.
117. Ободовський О.В. Триваючі злочини у кримінальному праві України : монографія. Одеса : Юридична література, 2016. 256 с.
118. Орлов В.Н. Уголовное наказание : понятие, цели, система, объекты и субъекты : монография. Москва : Элит, 2011. 464 с.

119. Палюх Л.М. Примусові заходи виховного характеру: теорія і практика застосування : навчальний посібник. Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2010. 214 с.
120. Панов М.І. Вступ до навчального курсу «Кримінальне право України» : лекції. Харків : Право, 2015. 104 с.
121. Панов Н. И. Способ совершения преступления и уголовная ответственность : монография. Харьков : Вища школа, 1982. 161 с.
122. Первомайский В.Б. Невменяемость. Киев : [б. и.], 2000. 320 с.
123. Пироженко О.С. Покарання, що обмежують майнові права засуджених, за кримінальним правом України. Харків : НікаНова, 2012. 294 с.
124. Письменський Є.О. Звільнення від покарання та його відбування : проблеми кримінального законодавства та практики його застосування : монографія. Луганськ : Віртуальна реальність, 2011. 386 с.
125. Письменський Є.О. Інститут судимості в кримінальному праві України : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2008. 216 с.
126. Письменський Є.О. Теоретико-прикладні проблеми звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2014. 214 с.
127. Полтавець В.В. Загальні засади призначення покарання за кримінальним законодавством України : монографія / наук. ред. Л.М. Кривоченко. Луганськ : РВВ ЛАВС, 2005. 240 с.
128. Пономаренко Ю.А. Чинність і дія кримінального закону в часі : монографія. Київ : Атіка, 2005. 288 с.
129. Пономаренко Ю.А. Види наказаний по уголовному праву Украины. Харьков : ФИНН, 2009. 344 с.
130. Пропостин А.А. Конфискация имущества: прошлое, настоящее, будущее. Москва : Юрлитинформ, 2011. 264 с.
131. Пудовочкин Ю.Е., Толкаченко А.А., Пикуров Н.И. Совокупность преступлений : проблемы теории и практики квалификации : монография. Москва : РГУП, 2016. 364 с.
132. Рарог А.И. Квалификация преступлений по субъективным признакам. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. 304 с.
133. Романов М.В. Звільнення від відбування покарання : навчальний посібник. Харків : Нац. ун-т Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2012. 90 с.
134. Савченко А.В., Шуляк Ю.Л. Кримінальне право України. Загальна та Особлива частини (у схематичних діаграмах) : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2015. 312 с.
135. Ситникова А.И. Приготовление к преступлению и покушение на преступление : монография. Москва : Ось-89, 2006. 160 с.
136. Скибицкий В.В. Освобождение от уголовной ответственности и отбывания наказания. Киев : Наукова думка, 1987. 184 с.
137. Скрябин М.А. Общие начала назначения наказания и их применение к несовершеннолетним. Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1988. 123 с.

138. Созанський Т.І. Кваліфікація сукупності злочинів : монографія. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2012. 239 с.
139. Спасенников Б.А. Принудительные меры медицинского характера : история теория практика. СПб. : Юридический центр Пресс, 2003. 412 с.
140. Строган А.Ю. Склад злочину як підстава кримінальної відповідальності : навчальний посібник. Київ : Атіка, 2007. 424 с.
141. Сундуров Ф.Р. Наказание и альтернативные меры в уголовном праве. Казань : Казан. гос. ун-т, 2005. 298 с.
142. Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України : монографія. Харків : Право, 2016. 256 с.
143. Тихий В.П. Питання застосування норм Кримінального кодексу України щодо стадій злочину. *Законодавство України: науково-практичні коментарі*. 2002. № 1. С. 70–75.
144. Тихий В.П. Стадії вчинення злочину : конспект лекцій. Харків : НЮАУ, 1996. 30 с.
145. Тишкевич И.С. Приготовление и покушение по советскому уголовному праву (понятие и наказуемость). Москва : Гос. изд-во юрид. лит., 1958. 260 с.
146. Триньова Я.О. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх : навчальний посібник. Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2014. 92 с.
147. Українська кримінологічна енциклопедія / за заг. ред. В.В. Чернея, В.В. Сокурєнка ; упоряд. О.М. Джужа, О.М. Литвинов. Харків : Нац. акад. внутр. справ ; Київ : Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Кримін. асоц. України ; Золота миля, 2017. 804 с.
148. Ус О.В. Кримінальна відповідальність за підбурювання до злочину : монографія. Харків : СПД Вапнярчук Н. М., 2007. 264 с.
149. Устрицька Н.І. Кваліфікація повторності злочинів : монографія. Львів : Львів. держ. у-нт внутр. справ, 2013. 216 с.
150. Фойницький И.Я. Учение о наказании в связи с тюремованием. Москва : Добросвет, 2000. 464 с.
151. Хряпінський П.В. Спеціальне звільнення від відповідальності у кримінальному праві та законодавстві України : навчальний посібник. Запоріжжя : КСК ; Альянс, 2010. 270 с.
152. Юношев О.В. Примусове лікування від наркоманії : за і проти (кримінально-правове та кримінологічне дослідження). Донецьк : ДЮІ ЛДУВС, 2007. 256 с.
153. Яковлев А.М. Совокупность преступлений : монография. Москва : Госюриздат, 1960. 118 с.
154. Ярмыш Н. Н. Теоретические проблемы причинной связи в уголовном праве в уголовном праве (философско-правовой анализ) : монография. Харьков : Право, 2003. 512 с.
155. Ярмыш Н.Н. Действие как признак объективной стороны преступления (проблемы психологической характеристики). Харьков : Основа, 1999. 84 с.

156. Яценко А.М. Застосування заходів кримінально-правового характеру.
Харків : НікаНова, 2014. 387 с.